

Åreringen 2012

Årsskrift nr. 16 for
ARBORETET og BOTANISK HAGE, MILDE
Universitetsmuséet i Bergen

Fra redaksjonen

Årringen 2012 er som i fjor – og i enda større grad – viet flaggskipet i våre samlinger, *Rhododendron*-artene i furuskogen i Nore Korsdalane. Per Magnus Jørgensen har skrevet seg gjennom underslekten HYMENANTHES, den største gruppen av arter vi har på utstilling. Dette er de artene bergensere og folk flest nok helst tenker på som rhododendron. De er storvokste og storbladete arter, de fleste fra skogene i Himalaya og tilgrensende fjell i Kina med røde, rosa eller hvite blomster – men som alltid ellers med mange unntak! Et pusterom gis oss av Frauke Materlik, som er både gartner, landskapsarkitekt og kunstner. Erttertenksomt tar hun oss med på en drøfting av hagen som begrep, innelukket eller åpen. Dag Olav Øvstedal og Bodil Oma tar så for seg et epletre som står igjen etter en gammel hage på Milde.

Årsmeldingen for Arboretet og Botanisk hage går fra og med dette nummer ut. Universitetet er gått over til å presentere sine aktiviteter i minimalistisk tabellform, og Stiftelsen Det norske arboret gir ut sin årsmelding som eget hefte. Men årsberetningen fra Arboretets venner for 2011 tar vi med. Den gir et godt innblikk i aktivitetene til denne vår viktige og entusiastiske støtteforening dette året, ledsaget av bilder fra innsatsen som legges for dagen og hendelser av betydning. Både årsberetningen og Årringens botanisk - etymologiske språkspalte står leder i Arboretets venner, Tor Jan Ropeid for. I språkspalten denne gang handler det også om epler, samt pærer og plommer. Alle gamle og velkjente kulturplanter. Men vi vil tro ikke alle har fått med seg sammenhengene i ordene vi bruker om disse fruktene og mye annet vi sier og skriver!

Årringens redaksjon takker forfatterne for bidrag og leserne for interessen og dessuten alle som har bidratt med hjelp, korrektur og råd. Ikke minst takker vi Terhi Pousi, som har bidratt med bilder, korrekturenslesning og språkkretting. Vi håper med dette at årets blanding skal inneholde noe for enhver smak og være lesbar uten for mange språklige dødpunkter og tyrkleifer! Årringens spalter er åpne for innlegg for den som har noe å berette med interesse for venner av Arboretet og Botanisk hage på Milde.

Årringen utgis av Arboretet og Botanisk hage og Stiftelsen Det norske arboret med støtte fra Arboretets venner. Redaksjonen avsluttet 15. mars 2013.

I redaksjonen: Bjørn Moe, Tor Jan Ropeid, Per Harald Salvesen (ansv. red.)

Adresse: Årringen, Arboretet og Botanisk hage, Mildevegen 240, N-5259 Hjellesstad.

Telefon +47 55 58 72 50. Telefax +47 55 58 72 76.

e-mail: post@arboretet.uib.no

ISSN: 0809-5213

Layout: Per H. Salvesen

Trykk: Bergen Grafisk as 2013

Forsidebilde: *Rhododendron calophytum* i FORTUNEA-underseksjonen i artssamlingen, Arboretet på Milde (foto: Bjørn Moe, 15. april 2009).

Årringen 2012

Årsskrift nr. 16
ARBORETET og BOTANISK HAGE, MILDE
Universitetsmuséet i Bergen

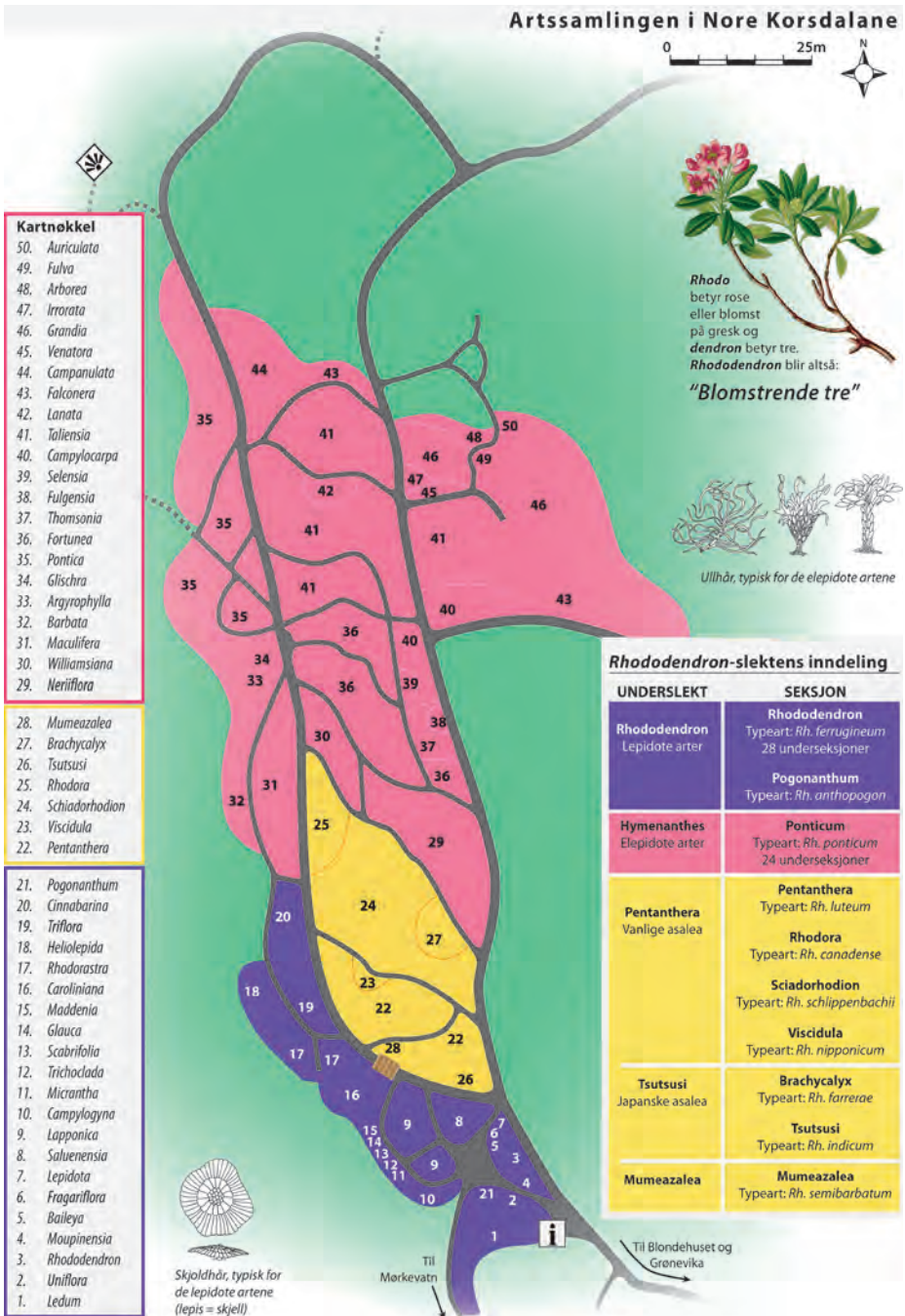
Erfaringer fra artssamlingen av *Rhododendron* i Det norske arboret, Milde. Del II, subgenus HYMENANTHES

Per Magnus Jørgensen, Arboretet og Botanisk hage, Universitetsmuséet i Bergen, Mildevegen 240, N-5259 Hjellevad (e-post: per.jorgensen@um.uib.no).

Hermed fortsetter gjennomgangen av mer enn 30 års erfaringer med rhododendron i våre samlinger. Denne gangen behandles gruppen uten skjell på de eviggrønne bladene, men med behåring av forskjellige typer og grader, ofte store busker og trær, de som folk flest regner som rhododendron. Men dersom den skulle regnes som en egen slekt, slik Blume gjorde i 1826, måtte den hete HYMENANTHES, noe man heldigvis unngår når den regnes som en underslekt. Dette er en stor og uoversiktlig gruppe som ble oppdelt i en rekke serier av den skotske botanikeren I. Bailey Balfour (1853-1922) for å kunne håndteres. Dette systemet overlevde altfor lenge, og det tok derfor meget lang tid før man fikk til en mer normal botanisk klassifisering. Den siste som konsekvent brukte Balfours inndeling, var den legendariske H. H. Davidian (1907-2003) så sent som på 1980-tallet. Vi har brukt den seneste Edinburgh-revisjonen med noen senere tilpasninger (se Cox & Cox 1997), men det siste ord er nok ikke sagt i denne sammenheng. Vi regner med 24 underseksjoner, og disse vil bli behandlet alfabetisk nedenfor, i den grad vi har dem i samlingene.

ARBOREA: *Rhododendron arboreum* ved Annapurna i Nepal (foto: Inger E. Mären 28.03.2010).

Kart over artssamlingen av *Rhododendron* i Nore Korsdalane i Arboretet på Milde ("Rhododendronskogen"). Subgenus *HYMENANTHES*, som her behandles, er merket rosa på kartet (design: K. Linga 2010).

ARBOREA: *Rhododendron arboreum* ssp. *cinnamomeum* i fotografens bage på Seim i Lindås (foto: Jan Valle 10.05.2012).

Subsect. ARBOREA

Dette er som navnet antyder, treaktige planter som danner skoger i Himalaya på relativt lave nivåer 1500-3500 m, og som derfor dessverre er lite hardføre på Milde.

Vi har prøvd alle tre artene som regnes hit:

Rh. arboreum Sm. er en variabel art som er vidt utbredt i Himalaya og tilstøtende områder, og er delvis skogdannende. Den forekommer fra ganske lave nivåer (ca. 1000 m) til ca. 4000 m, så det er merkelig at det skal være så vanskelig å finne en klon som er hardfør nok for Norge. Vi har prøvd mange ulike og har lykket best med den øst-

ARBOREA: *Rhododendron lanigerum* var. *silvaticum* W-1999.205 (CV 9530) i artssamlingen i Arboretet på Milde (foto: Terhi Pousi 12.11.2012).

lige ssp. *cinnamomeum* (Lindley) Tagg som har kanelfarget behåring på undersiden av bladene. Dette er jo rimelig siden den forekommer på de høyeste nivåene. Men denne har dessverre ikke så kraftig klarrøde blomster som de andre lavlands- og sydlige underartene (for eksempel den praktfulle ssp. *delavayi* (Franch.) Chamb.), som vi ikke har klart å få til å overleve.

Rh. lanigerum Tagg er en sjelden art fra grensetraktene mellom India (beskrevet fra Arunachal Pradesh) og det sydøstlige Tibet som er nærbeslektet med *Rh. niveum*, men har røde blomster og mindre blad med et dobbelt hårlag. Vi har hatt materiale (CV 9530) av den tibetanske typen (har vært betegnet som var. *silvaticum*) fra ca. 3000 m. Det klarte seg bra inntil den ekstreme vinteren 2010-11 da plantene fikk store frostskafer, men overlevde, mens andre av annen opprinnelse døde. Arten er åpenbart på grensen av hva den kan tåle hos oss, men normalt og under mer gunstige forhold enn i skogen på Milde, vil denne staselige planten nok kunne bli et flott tilskudd til våre hager.

Rh. niveum Hook. fil. kommer fra høyere nivåer enn foregående, 3000-4000 m i Sikkim, og har en helt spesiell fiolett blomsterfarge som ikke alle liker. Visse former som er krysninger med *arboreum*, har en helt gyselig rødfiolett farge, men hos den rene arten er den svakt blåfiolett, men den går ikke godt sammen med rød- eller rosablomstrende arter. Den tette kuleformete blomsterstanden som hviler på de lange, karakteristiske bladene, bidrar til det eksotiske utse-

ARBOREA: Rhododendron *niveum* i fotografens hage (foto: Håkon Vangnes 04.05.2007).

'Whidbey Island' (Rhododendron niveum × rex, 2003.313) i Nydalen, Arboretet på Milde (foto: Terhi Pousi 15.05.2009).

ende. Men heller ikke denne er lett å få til. Den har klart seg i Rhododendronbakken i Muséhagen på Nygårds-høyden, men på Milde har den ikke vært noen suksess. Imidlertid har dens hybrid med *Rh. rex*, 'Whidbey Island', klart seg bra i Nydalen, men den er ikke så flott i blomst som arten, mest en god bladplante.

Subsect. ARGYROPHYLLA

Denne gruppen kjennes som regel enkelt på de stive bladene med en nesten metallisk underside av sterkt tiltrykte hår, noe som gjør disse artene til gode bladplanter. De blir gjerne høye og tre-liknende og kan bli nokså grisne med alderen, men er ellers fine hageplanter. De fleste kan, i motsetning til i den forrige gruppen, dyrkes i Norge, men de er dessverre nærmest ukjente, sikkert fordi de ikke er alminnelig tilgjengelige utenfor spesialsamlinger.

Flere er også sjeldne i naturen, med svært begrenset utbredelse, noe som pleier å bety at de kan være kresne når det gjelder voksestedsbetingelsene.

Rh. adenopodum Franch. er en blomsterrik art fra ganske langt nord i Kina, i østlige Sichuan og den tilgrensende Hubei-provinsen, der den forekommer på 1500-2500 m. Den er blant de enkleste å lykkes med, men de lange, smale bladene blir lett klorotiske, antakelig fordi den ikke får nok jern i vår sure jord (dolomitt-støv ansees å kunne motvirke dette). Blomstene er små, svakt rosa og elegant klokkeformete. Vårt materiale klarte den vanskelige vinteren 2010-11 med noen mindre bladskader, så den burde nok kunne brukes mer i våre nordlige hager i stedet for sin nære slektning, den flotte *Rh. floribundum* (se nedenfor).

ARGYROPHYLLA:
Rhododendron adenopodum i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1992.635, foto: Terhi Pousi 12.11.2012).

Rh. argyrophyllum

Franch. er en blomsterrik art som er ganske vidt utbredt i det østlige Kina på høyder fra 1500-3500 m. Den har et spesielt vakkert bladverk med glinsende mørkegrønne blad som er sølvaktige under. Vi har flere former, hvorav ssp. *nankingense* (Cowan) Chamb. har vært meget villig i Muséhagen på Nygårdshøyden, i samsvar med erfaringer fra Skottland. Den selekterte formen 'Chinese Silver' fra ca. 2000 m i Guizhou-provinsen, hvorfra vi ellers ikke har meget materiale, skal være spesielt blomsterrik. Den har også vært god i Muséhagen.

Rh. coryanum Tagg & Forrest er en av de storvokste artene som forekommer i grensetraktene mellom Tibet og Yunnan-provinsen i Kina på 3000-4500 m, og skulle således være passende for våre forhold. Den har store blomsterstander med inntil 30 små hvite blomster. Våre eksemplar av KW 6311 og den selekterte klonen 'Chelsea Chimes' trives bra og har klart de siste tøffe vintrene godt. Åpenbart en art som passer godt for våre forhold, selv om AC 4544 ikke klarte vintrene 2009-10 og 2010-11.

ARGYROPHYLLA:
Rhododendron argyrophyllum ssp. nankingense i Muséhagen, Bergen sentrum (foto: Per M. Jørgensen).

ARGYROPHYLLA: *Rhododendron coryanum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-2000.236, KW 6311, foto: Terhi Pousi 12.11.2012).

Rh. denudatum Lév. er en av de mindre artene som vokser i skogkanter i det østlige Kina på 2500-3500 m. Den har et vakkert skinnende olivengrønt bladverk med tykk kanelbrun filt under som er i to lag, og der det ytterste kan flake av (derav epitetet som betyr avkledd). Den ansees derfor å være en art på grensen til Taliensia. Den har store rosa-hvite blomster, men dens hovedverdi er som bladplante. Vårt materiale, C 7118 fra Sichuan, har klart seg godt og er blitt 2-3 m høye busker.

ARGYROPHYLLA: *Rhododendron denudatum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-1998.148 (C 7118, foto: Terhi Pousi 22.04.2009).

ARGYROPHYLLA:
Rhododendron
floribundum i
hage i Skottland
(foto: Kenneth Cox
03.05.2006).

Rh. floribundum Franch. er en av de største artene som forekommer i fjellskogen i Sichuan på 1200-2500 m og er på grensen av hva den kan tåle på våre breddegrader. Dette er dessverre blitt bekreftet ved at to av tre eksemplar døde vinteren 2010-11, mens de var nyplantet. Dette er jo en av de vakreste artene i underseksjonen når den blomstrer.

Rh. formosanum Hemsley er en av disse merkelige artene som finnes kun i fjelltrakter på Taiwan, men som ser ut til å klare seg hos oss. Det gjelder også vårt materiale av denne fra 2400 m, samlet av MacDougal (stort høyere vokser den ikke!). Men vi har ennå hatt den så kort tid at det ikke går å si noe sikkert om hardførheten. Men den virker lovende, hvilket er gledelig, siden den med sine ganske store, hvite blomster ansees å være den vakreste av alle rhododendronarter som vokser på Taiwan.

ARGYROPHYLLA: Rhododendron
hunnewellianum i artssamlingen,
Arboretet på Milde (G-1984.286,
foto Terhi Pousi 26.04.2009).

Rhododendron *hunnewellianum* × *strigillosum* i Muséhagen, Bergen sentrum
(foto: Gerd Jørgensen 20.03.2009).

Rh. hunnewellianum Rehder & Wilson kjennes på sine svært smale, nåleaktige, nærmest hengende blad og blir sjelden en trivelig hageplante da bladene lett gulner. Hos oss har den heller ikke blomstret særlig rikelig, noe som i følge litteraturen tar noen år. Den fremstår ikke som noen spesielt god art på våre breddegrader, siden vi mistet to av våre tre planter allerede i 1999. Dette materialet kom som frø fra Edinburgh til Muséhagen 1950 og klarte seg bra der. Etter at det har blomstret viser det seg å være hybridert med *Rh. strigillosum* med klarrøde blomster. De blir dessverre lett bytte for vårfrosten, men er ellers et flott vårtegn.

Rh. insigne Hemsley & Wilson er akkurat så bemerkelsesverdig som det latinske arts-epitetet antyder, og utvilsomt den beste i denne underseksjonen for våre forhold med flott glinsende bladverk med metallisk underside, samt nydelige epleblomstfargete, klokkeformete blomster som kommer i slutten av mai. Merkelig nok er den en lokal endemisk art i Sichuan-provinsen i Kina der den ikke har vært samlet i vill tilstand siden tidlig på 1900-tallet. Den har vært brukt en del i foredling, særlig i Tyskland, og der finnes mange fine hybrider hvorav den storblomstrete 'Brigitte' er den beste.

Rh. longipes Rehder & Wilson står *Rh. argyrophyllum* nær, men har smalere, lengre blad. Man regner med to varieteter som først og fremst skiller seg på karakterer i hårbekledningen. Var. *longipes* (med kompakte, tettliggende hår) kommer fra Sichuan

ARGYROPHYLLA: Rhododendron insigne i artsamlingen, Arboretet på Milde (G-1978.130, foto: Terhi Pousi 22.06.2012).

(2000-2500 m), mens var. *chienianum* (med løsere behåring) er mer vidt utbredt på noe lavere nivåer fra provinsen Guangxi til det østlige Yunnan. Vi har materiale av begge, henholdsvis C&H 7072 og EN 4074. Begge ser ut til å klare seg bra, med unntak av litt bladsviing i de tøffe vintrene 2010-2012.

Rh. pingianum Fang er enda en av *Rh. argyrophyllum* sine nære slektninger som bare

Rhododendron 'Brigitte' i Nydalen, Arboretet på Milde (G-1989.91, foto: Terhi Pousi 30.05.2008).

ARGYROPHYLLA: *Rhododendron argyrophyllum* (i blomst bak) og *Rh. longipes* var. *chienianum* (i forgrunnen nede, Z-98.164, EN 4074) i artssamlingen, Arboretet på Milde (foto: Terbi Pousi 15.05.2008).

kjennes fra et begrenset område i Sichuan på omkring 2500 m, og som systematisk sett neppe er artsskilt fra denne. Den har vist seg godt hardfør hos oss og fikk kun lett bladsviing den vanskelige vinteren 2010-2011. Det er jo bra siden den er blomsterrik med vakre rosa klokkeformete blomster. Vårt materiale er KR 184.

Rh. ririei Hemsley & Wilson er en annen svært lokal art fra ca. 2000 m på det kjente plan-

tefjellet Omei i Sichuan-provinsen. Den er derfor noe mindre hardfør enn de andre, og vi har hatt noen frostskafer på våre planter i tøffe vintre, men ellers er den ikke vanskelig. Blomstene er spesielle ved å være svakt fiolette med mørkere nektarlommer, noe som gjør dens plassering i denne underseksjonen noe usikker. Den blomstrer dessverre svært tidlig, februar-mars, og man får sjelden se den i fullt flor da den oftest skades av vårfrosten.

Vi har merkelig nok ikke lyktes med *Rh. thayerianum* (som er fra ca. 3000 m i Sichuan), og helt forståelig ikke med *Rh. haofui* (fra ca. 1000 m i Guangxi-provinsen).

ARGYROPHYLLA: *Rhododendron pingianum* i Danmark (foto: Hans Eiberg 29.04.2012).

ARGYROPHYLLA:
Rhododendron
ririei i fotografens
hage på Seim i
Lindås (foto: Jan
Valle 06.05.2011).

Konklusjon: I denne artsrike subseksjonen er det to arter som virker best tilpasset våre forhold: *Rh. argyrophyllum* (særlig dens ssp. *nankingense*) og *Rh. insigne*.

Subsect. AURICULATA

En underseksjon som bare inneholder to arter det ellers er vanskelig å plassere, men som står nær noen arter i subseksjon FORTUNEA.

AURICULATA:
Rhododendron
auriculatum i
artssamlingen,
Arboretet på
Milde (G-1981.75,
foto: Terhi Pousi
27.07.2007).

Rhododendron
'Polar Bear' i
Nydalen i Arbo-
retet på Milde
(G-1990.337,
foto: Terhi Pousi
23.07.2009).

Rh. auriculatum Hemsley blir gjerne kraftige og treformete planter, og kjennes lett på sine kantete, lange bladknopper og så blomstrer den meget senere enn alle andre, oftest i juli med store hvite, liljeaktige, duftende blomster, noe som gir en antydning om at den står nær de store artene i FORTUNEA. Dens hovedproblem i vårt klima er at veksten først kommer i gang etter blomstringen, så den kan lett bli ødelagt av tidlig frost om høsten, noe vi sjelden har på Milde. Her har den utviklet seg flott (til 3-4 meters høyde), til tross for noen mindre vinterskader i tøffe vintre.

Det har vært laget noen hybrider av denne, hvorav den berømte 'Polar Bear' fra 1936 fremdeles er den beste og med rette berømt og noe beryktet for å være vanskelig. Den klarer seg imidlertid fint på et beskyttet sted i Nydalen på Milde der den blomstret uvanlig rikelig i månedsskiftet juli/august i 2011.

Rh. chibsinianum Chun & Fang er en merkelig plante som er vanskelig å plassere systematisk, og som bare er kjent fra den sydlige Guangxi-provinsen på ca. 1000 m, så det er ikke underlig at vårt materiale (C&H 7189) har hatt problem med vårt klima. Virker ikke som noen god art for våre forhold.

Subsect. BARBATA

En underseksjon med rødblomstrende, høyvokste arter med flott bark, de fleste er lavlandsarter og dessverre litt kresne på forholdene på våre breddegrader.

Rh. argipeplum Balf. fil. & Cooper er en art som minner meget om den neste, men skiller seg først og fremst ved å ha hår på undersiden av de smale bladene. Vi har begrenset erfaring med den. Vårt materiale KR 8184 fra Sikkim klarte seg i den vanskelige vinteren 2010-11, mens noen andre ble sterkt skadet. Det er lite som tyder

på at den vil være bedre egnet for norske hager enn *Rh. barbatum* siden den kommer fra noe lavere høyde enn denne (2500-3500 m) og forekommer i Bhutan og nærliggende områder.

Rh. barbatum Wallich er av det flotteste syn man kan få når den er i full utvikling, noe som sjelden hender her i landet. Det er lett å forstå Olav Tjores glede over å ha lyktes med den i hagen sin på Radøy. På Milde har den vært vanskeligere, enda vi har hatt rikelig med materiale fra Milke Danda i Nepal på ca. 3500 m, som er nesten så høyt den kommer i Himalaya, fra frø som Johannes Hedegaard samlet i 1973 (nr. 54), men best er hans nr. 105 fra Ganesh Kund, også det samlet på 3500 m. Svært mange strøk med da de var unge, men de få som

Olav Tjore (1930-1998) omgitt av Rh. barbatum (foto: Jan M. Lillebø, Bergens Tidende).

klarte seg utover det stadiet, ser ut til å overleve bra med få vinterskader, og de begynner nå å vise sin staselige vokseform med de flotte, brunfiolette stammene. De fantastiske, tette, knallrøde blomsterhodene er nesten sittende på de "skjeggete" bladene, men blomstene, som kommer i mars, blir lett offer for sein vårfrost.

BARBATA: Rhododendron barbatum i artssamlingen, Arboretet på Milde, alet opp fra frø samlet av Johs. Hedegaard i Nepal 1973 (W-1974.84, Hedegaard nr. 54, foto: Terbi Pousi 08.04.2009).

Rhododendron
×imberbe i Muséhagen på
Nygårdshøyden i Bergen
sentrum (foto: Gerd
Jørgensen 20.03.2009).

Hybriden mellom *Rh. barbatum* og *Rh. arboreum*, som kalles *Rh. ×imberbe*, blir også flott. Den klarer seg bra i Rhododendronbakken i Muséhagen på Nygårdshøyden.

Rh. erosum Cowan er en av de vanskelig definerbare artene i nærheten av *Rh. barbatum*. Denne har bredere blad med hår på undersiden. Blomsterstanden er noe mindre imponerende, løsere med færre, mindre blomster. Imidlertid er bladverket på de

unge skuddene uvanlig vakkert rødbrunlig. Den er sjelden i kultur, men vi har hatt noen få eksemplare, hvorav to fra ARS 406/97 fremdeles lever og ser ut til å være i god vekst. Ettersom denne arten finnes på 3000-4000 m i det sydøstlige Tibet, kan det tenkes at den vil vise seg å tåle vårt klima bedre enn sin nære slektning *Rh. exasperatum* Tagg, som vi også nylig har fått tak i. Den kan bli flott, men har hittil virket nokså puslete.

BARBATA: Rhododendron erosum med karakteristisk nyvekst i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-2004.911, foto: Terhi Pousi 15.05.2008).

Rhododendron succothii i artssamlingen,
Arboretet på Milde (G-85.166 foto: Terbi Pousi
11.04.2007).

Rh. succothii Davidian skiller seg fra de fleste i undergruppen ved ikke å være "skjeggete" (mangler børstehår) på bladskaft og stilker. For øvrig har den nærmest sittende blad som spriker rett utover, noe som utmerker den spesielt. Blomstene er klarrøde og sitter i tette hoder som hos *Rh. barbatum*, og kommer omtrent samtidig med den i april. Den finnes viltvoksende i Bhutan og tilstøtende India på 3500-4200 meters høyde, noe som forklarer hvorfor den er klart mer hardfør enn *Rh. barbatum*, og faktisk bør foretrekkes for denne hos oss, selv om den ikke blir like staselig.

Subsect. CAMPANULATA

Disse blir gjerne høye og treaktige planter med blanke, ovale blad som oftest har et tynt hårlag under, som likner semsket skinn, og klokkeformede blomster (noe det latinske navnet avspeiler). Artssystematikken er uavklart med mange former i det store utbredelsesområdet som kan virke godt adskilt lokalt, men som antakelig bare er lokale kloner.

CAMPANULATA:
behåring på under-
siden av blad hos
(f.v.) *Rhododendron*
×*heftii*, *wallichii*
og *campanulatum*
(foto: Terbi Pousi
27.04.2012).

CAMPANULATA: Rhododendron campanulatum alet opp fra frø samlet i Nepal av Poul Søndergaard. Her i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-1985.64, Søndergaard Nepal 1984, foto: Terhi Pousi 02.05.2011).

Rh. campanulatum D. Don er en av de vanligste artene i skog over et stort område i Himalaya fra Kashmir i vest til Sikkim og Bhutan i øst og på høyder fra 2500 m til 4300 m. Den er således godt hardfør under våre forhold. Vi har mange planter fra Hedegaards innsamlinger i Nepal, og de viser stor varia-

sjon i bladbehåring og blomsterfarge, og dette er sjelden korrelert på en måte som kan reflekteres i taxonomien – åpenbart er der stor genetisk variasjon. Fra et hagemessig synspunkt spiller blomsterfargen en viss rolle: hvite og svakt fiolette ('Roland Cooper' er en svært god selektert, storblomstret form) typer er de vakreste. Kraftigere blåfiolette og rosafiolette former kan være mindre attraktive, særlig siden de kolliderer i farge med rent rosa og røde arter/sorter.

CAMPANULATA: Rhododendron campanulatum ssp. aeruginosum i hagen til Pål Skagseth på Hordnes (foto: Terhi Pousi 26.08.2007).

CAMPANULATA: Rhododendron wallichii i artssamlingen, Arboretet på Milde (U-1974.209, foto: Terhi Pousi 25.04.2011).

I naturen krysser den lett med *Rh. arboreum*, og avkommet blir gjerne høyreiste, staselige planter, og de med hvite blomster er særlig attraktive. Av disse regnes seleksjonen 'Sir Charles Lemon' som den beste, men den har ikke klart seg på Milde.

Ssp. aeruginosum (Hook.fil.) Chamb. finnes i den østligste delen av artens utbredelsesområde i det østlige Nepal, samt i Bhutan (hvorfra vi har Cooper 3480), og skiller seg ut ved relative karakterer: lavere, tettere vekst og mindre, påtakelig blågrønne blad med innrullet kant. Dette er en vakker bladplante i sine beste former, der bladene kan være nesten sølvglinsende av et tynt belegg. Den virker å være like lett å få til hos oss som hovedarten.

Rh. wallichii Hook.fil. finnes også i denne regionen, men skiller seg først og fremst ved å ha en flekkvis behåring under bladene, og iblant mangler den helt. Med utgangspunkt

CAMPANULATA: Rhododendron xheftii alet opp fra frø samlet av Johs. Hedegaard i Nepal. Her i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-74.8087, Hedegaard 83, foto: Terhi Pousi 02.05.2011).

i Hedegaards materiale som også inneholder eksemplar med denne karakteren, er det vanskelig å forstå at denne kan opprettholdes som art. En ekstrem type med helt glatte blad og hvite blomster har vært beskrevet som *Rh. heftii* Davidian. Den virker mer distinkt og finnes også i Hedegaards materiale fra Nepal, både fra Namche Bazar på 3500 m og Dud Kosi på 3900 m. Den er kanskje en ”stabilisert” hybrid med *Rh. campylocarpum*. Denne typen er en god hageplante, i likhet med *Rh. wallichii*.

Subsect. CAMPYLOCARPA

Dette er mer buskformete, bredt voksende planter med glatte, blanke blad og vakre, klokkeformete blomster.

Rh. callimorphum Balf. fil. & W.W. Smith blir en lav, nesten puteformet busk, og når den står i fullt flor, dekket av rosa klokker, er den et syn. Men dette har jeg aldri sett her i landet fordi den er nokså frostømfintlig, og fryser gjerne tilbake i harde vintre. Den kommer også fra lavere nivåer enn de andre i underseksjonen, 2500-3500 m, og finnes i grensetraktene mellom Burma og Yunnan-provinsen i Kina. Vi mistet våre planter en vinter allerede før 1997.

Dens hybrid med *Rh. williamsianum*, den nydelige 'Pink Pebble' (øverste neste side), er et bedre alternativ i våre hager, selv om også den kan få frostskafer. Den klarer seg godt i Nydalen, der den alltid har regenerert.

Rh. campylocarpum Hook. fil. blir etter hvert ganske høy og skranglete, men ble tidlig populær, og var lenge den eneste kjente gulblomstrende blant de eviggrønne rhododendronartene. Den er vidt utbredt i de østlige delene av Himalaya på 3000-4000

CAMPANULATA: Rhododendron callimorphum i Muséihagen, Bergen sentrum (foto: Per M. Jørgensen).

'Pink Pebble'
 (Rh. callimorphum
 × williamsianum)
 i Nydalen i
 Arboretet på Milde
 (G-1991.806,
 foto: Terhi Pousi
 29.04.2009).

meters høyde, og er godt hardfør hos oss. Vi har rikelig materiale fra Hedegaards innsamlinger fra Dud Khosi (nr. 80) i Nepal som blomstrer årvisst. Blomsterfargen er gulhvitt, men det finnes mørkere gulblomstrende typer som ikke er så lette å skille fra *Rh. wardii*. En av disse er den lavere ssp. *caloxanthum* (Balf. fil. & Farrer) Chamb. fra artens østligste utbredelsesområde i Kina og tilstøtende Burma, som har et nydelig blågrønt bladverk. Den er dessverre litt vanskeligere i dyrkning siden den krever god drenering, og den blir dessuten lett frostskaadet om våren siden den kommer tidlig i vekst, men den klarer seg likevel rimelig bra på Milde.

CAMPYLOCARPA: *Rhododendron campylocarpum* alet opp fra frø samlet i Nepal av Jobs. Hedegaard 1973. Her i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-1983.144, Hedegaard 80, foto: Terhi Pousi 13.05.2002).

CAMPYLOCARPA:
Rhododendron
souliei 'Deep Pink'
i artssamlingen,
Arboretet på Milde
(G-1991.763, foto:
Per H. Salvesen
21.05.2003).

Rh. souliei Franch. er underseksjonens største skjønnhet og heldigvis ikke særlig vanskelig å få til. Den kommer fra fjelltraktene i Sichuan der den finnes på 3000-4000 m høyde på fjelltopper, og den ser ut til å trives bedre i vårt kjøligere klima enn i Storbritannia der den er høyt skattet.

Den blir vanligvis en bred busk med nydelige blågrønne, elliptiske blad og åpne hvit-rosa blomster. Man har i kultur selektert på de ulike blomsterfargene, og det synes ikke å være noen forskjell i hardførhet mellom disse typene, men den med epleblomstfarge er med rette blitt svært populær. Vi har også den selekterte 'Deep Pink' fra Glendoick som er spesielt vakker.

Rh. wardii W.W. Sm.
er den mest berømte
med rent gule blom-
ster. Den er vidt
utbredt fra Tibet til
Sichuan i Kina på
3000-4500 meters
høyde, og er ganske
variabel med mange
former beskrevet

CAMPYLOCARPA:
Rhododendron
wardii
(L&S form) i artssamlin-
gen, Arboretet på Milde
(Z-1972.1366, foto: Terhi
Pousi 22.06.2012).

CAMPYLOCARPA: *Rhododendron wardii* var. *puralbum* alet opp fra stiklinger levert av Göteborg Botaniska Trädgård. Her i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1974.706, foto: Terbi Pousi 05.05.2008).

som distinkte taxa, men som man nå stort sett innlemmer i arten eller betrakter som hybrider. Vi har prøvd flere av disse, og den beste er Ludlow og Sherriffs fra det sydøstlige Tibet. Den kommer senere i vekst og unngår alt som heter vårfrost, og så har blomsten en meget kledelig rød ganeflekk som mangler i det øvrige materialet. Vi har også den rent gule formen fra Nordvest-Yunnan (F 21551) som også klarer seg bra. Dessuten har vi en som er kalt var. *puralbum*, en usedvanlig vakker og riktblomstrende form som neppe er identisk med den ekte varieteten, men som har hageopprikkelse (fra Göteborg) og ser ut til å ha et hybridogent opphav (en krysning med hvitblomstret *Rh. campylocarpum*?).

Der er laget mange gode gule hagehybrider med *Rh. wardii*, men i hagesammenheng er arten selv minst like god .

Subsect. FALCONERA

Dette er, sammen med subseksjon GRANDIA, de virkelige kjempene i slekten, som blir høye trær med store blad som bidrar til det mektige inntrykket. Blomstene er sjelden store, ofte mer eller mindre rørformete og mange i hver blomsterstand. Generelt sett tåler disse artene vind dårlig, og bør plantes på beskyttede steder. Vi har relativt få fullvoksne eksemplarer fra denne gruppen, så vi vet ikke hvordan flertallet oppfører seg, men overraskende mange ser ut til å klare seg som unge i furuskogen på Milde.

FALCONERA:
Rhododendron
basilicum i
Younger Botanical Garden
i Skottland
(foto: Poul Søndergaard
07.05.1973).

Rh. basilicum Balf. fil. & W.W. Sm. er en av de flotte kjempene fra grensetraktene mellom Kina (Yunnan) og Burma, med kjempestore blad med vingekanter på stilken og mangeblomstrete blomsterstander, men blomstene har ofte en litt skitten, lyst gulrosa farge. I naturen vokser den på 3000-4000 m, så den burde kunne klare seg hos oss, men vi har litt varierende erfaring med den. Fire eksemplarer av DGEY 405 fra Yunnan har klart selv de strengeste vintrene uten alvorlige skader, mens vi mistet TH 2937 etter den kalde vinteren 2010-11.

Rh. falconeri Hook. fil. er antakelig den mest staselige arten av gruppen som kan dyrkes på våre breddegrader. Med de svære bladene er den ikke lett å få til. De er som

FALCONERA:
Rhododendron
basilicum
i artssamlingen,
Arboretet på Milde
(Z-2005.130,
DGEY 405,
foto: Terhi Pousi
22.06.2012).

FALCONERA: *Rhododendron falconeri* ssp. *eximium* på Valderøy med Egil Valderhaug som målestokk (foto: Ole Jonny Larsen 11.05.2009).

elefantører, har noen sagt, og tåler ikke vind i det hele tatt. Arten finnes i fjelltraktene mellom det østligste Nepal, Tibet og nærliggende India på ca. 3000 meter. Eksemplar av C&H 427 tilhørende den østlige ssp. *eximium* (Nutt.) Chamb., så ut til å klare seg best på Milde, men fikk dessverre en knekk i en av de kalde vintrene, noe som også gjelder for den såkalte Hooker's form, så vi leter enda etter mer hardføre kloner. Arten har for øvrig klart seg bra på Valderøya ved Ålesund.

Rh. galactinum Balf. fil. likner ikke særlig på de andre i denne gruppen, men den er vanskelig å plassere annensteds. Den er bl.a. betydelig mindre enn disse og har merkelige avrundete, brunlodne knopper som gjør den lett kjennelig selv når den ikke er i blomst. Blomstene er store og åpne, hvite med burgunder ganeflekk. Den kommer fra Sichuan

FALCONERA:
 Rhododendron
 galactinum i arts-
 samlingen, Arboretet
 på Milde (U-95.44,
 foto: Per H. Salvesen
 21.05.2003).

i Kina der den vokser på 2500-3500 meters høyde, og den er derfor godt hardfør under våre forhold. Dette er nok den arten i gruppen som er

lettest å få til i Vest-Norge, men den har en lei tendens til å bli klorotisk i bladverket. Den har klart seg bra såvel på Milde som i Muséhagen.

Rh. heatherae Rushf. er en relativt nybeskrevet art som antakelig er en lokalt stabilisert hybrid av *Rh. arizelum* (med *Rh. fulvum*?). Vi har planter fra typekollekten KR 6160, og to eksemplare har overlevd selv den kalde vinteren 2010-11, så uansett systematikken virker dette å være en interessant plante for våre hager. Den har ikke blomstret, men viser seg som en vakker bladplante.

Rh. hodgsonii Hook. fil. er en av de artene vi har lang og god erfaring med. Den blir et kraftig tre på opptil 10-15 m i vill tilstand, og har store læraktige blad med tynt indumentum under som kan se sølvaktig ut. Blomsterstanden er et tett hode av inntil 25 enkeltblomster med kraftig purpurfargete blomster – de mest fargemettede i hele gruppen. Den finnes utbredd fra Nepal til Tibet og tilgrensende India på høyder fra

FALCONERA:
Rhododendron
heatherae i arts-
samlingen, *Ar-
boretet på Milde*
(Z-2005.131,
KR 6160, foto:
Terhi Pousi
22.06.2012).

3000-4300 m, hvilket indikerer at den bør kunne gå greit hos oss, og det har den også gjort, selv om vi mistet Hedegaard 374 fra Milke Danda på 4000 m.

Vi har dessuten klart den flotte CH&M 3093 fra Rudong La i Bhutan, som har et spesielt vakkert oransjebrunt filslag under det merkelige bladet som er splittet i toppen med en karakteristisk dyp innbuktning. Høyst sannsynlig er dette en egen, ubeskrevet art!

FALCONERA: Rhododendron hodgsonii i artssamlingen, *Arboretet på Milde* (G-1991.752, foto: Terhi Pousi 29.04.2009).

FALCONERA: Rhododendron *aff. hodgsonii* i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-2008.82, CH&M 3093, foto: Terhi Pousi 27.04.2012).

Rh. rex Lévl. er også en staselig art fra Sichuan og nærliggende områder i Yunnan i Kina, på 3000-4300 m, noe som tyder på at den burde klare seg greit hos oss. Best har dens noe mer smalbladete ssp. *fictolacteum* (Balf. fil.) Chamb. klart seg, både på Milde og i Muséhagen der det finnes flere meter høye eksemplarer. Våre eksemplarer har hvite blomster med mørk ganeflekk, mens de i Muséhagen er mer rosa. Dette er nok den beste planten i gruppen for våre hager.

Den såkalte ssp. *arizelum* (Balf. fil. & Forrest) Chamb. er et variabelt og uklart taxon. En plante av KR 8448 har overlevd i vår samling, men er foreløpig så liten at det er vanskelig å si hva slags potensiale den har.

FALCONERA: Rhododendron *rex* ssp. *fictolacteum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (U-1999.637, foto: Terhi Pousi 15.05.2008).

FALCONERA:
Rhododendron
rothschildii i
fotografens hage
på Lepsøy i
Os (foto: Jan
Rune Hesjedal
20.04.2007).

Rh. rothschildii Davidian er en av tre nærstående arter som er beslektet gjennom gamle kryssninger, og de er nok stabiliserte hybrider. Denne hører hjemme i et lite område i det vestlige Yunnan i Kina på omkring 4000 m, og skulle således være godt egnet for våre forhold, hvilket er heldig siden den er en staselig art med vakker brunaktig hårbe-kledning på undersiden av de digre, fiskebeinnervete bladene. Den ser ut til å klare seg bra på Milde, der vi bl.a. har JN 660, og denne fikk bare en lett bladsviing under de tøffe vintrene 2009-11, mens den nærbeslektede *Rh. semnoides* fra noe lenger syd (C 6025A) strøk med, antagelig på grunn av en soppinfeksjon.

FALCONERA:
Rhododendron
rothschildii i
artssamlingen,
Arboretet på
Milde (G-
2004.195, foto:
Terhi Pousi
22.06.2012).

FALCONERA:
Rhododendron sinofalconeri i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-2001.178, C&H 7183, foto: Terhi Pousi 27.04.2012).

Rh. sinofalconeri Balf. fil. er som navnet sier en slektning av *Rh. falconeri* med blad som er noe bredere nær spissen, og som minner en del om *Rh. macabeanum* på grunn av de gule blomstene. Den vokser i det sydøstlige Yunnan og tilstøtende deler av Vietnam på ca. 3000 m høyde, så den burde være lite hardfør. Imidlertid har fire av våre syv planter overlevd, så mye tyder på at erfaringene fra Skottland om at den tåler ganske kjølig klima, stemmer. Den har likevel ikke vært tilgjengelig i mer enn 20 år, så det er litt tidlig å trekke bastante konklusjoner. Den ville for øvrig være et flott tilskudd til våre hager.

Vi har ikke klart *Rh. coriaceum*, *Rh. falconeri* og *Rh. semnoides*, ei heller den såkalte "*Rh. titapuriense*" som døde etter første vinter som utplantet (2011).

Konklusjon: Alle disse er krevende og behøver en lun plass da de ikke tåler vind, men det ser ut som om *Rh. hodgsonii* og *Rh. rex* ssp. *fictolacteum* er de som klarer seg best på Milde.

FORTUNEA:
Rhododendron
asterochnoum
i Danmark
(foto:
Henning
Andersen
27.04.2012).

Subsect. FORTUNEA

Dette er også en gruppe med mange treformete arter, men med mindre blad, som hovedsakelig mangler indumentum på undersiden. Her er mange vakre arter som trives under våre forhold. I denne gruppen finnes noen av de få artene blant de eviggrønne rhododendronene som har duftende blomster.

Rh. asterochnoum Diels er en merkelig art som står nær *Rh. calophytum*, og kanskje er en hybrid mellom de to som forekommer i deler av Sichuan-provinsen på 3000-3500 m. Den skiller seg hovedsakelig på grunn av de unike stjerneformete hårene på undersiden av bladene, særlig på nervene. Den er ikke like imponerende som *Rh. calophytum*. Vårt materiale C&H 7051 får frostskafer i tøffe vintre, men har hittil overlevd og nærmer seg to meters høyde, så kanskje vi snart får se den i blomst?

FORTUNEA:
Rhododendron
asterochnoum
i artssamlingen,
Arboretet på Milde
(W-1998.139,
C&H 7051,
foto: Terhi Pousi
15.05.2012).

FORTUNEA: en hvitblomstret form av *Rhododendron calophytum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1973.1722, foto: Bjørn Moe 15.04.2009).

Rh. calophytum Franch. har med rette vært kalt dronningen blant rhododendron, og det latinske epitetet betyr da også 'vakker plante'. Det var ikke tilfeldig at professor Rolf Nordhagen valgte å plante denne arten sentralt nedenfor plantehuset i Muséhagen da han begynte å ruste opp hagen på 1930-tallet. Dette eksemplaret er blitt et fabelaktig paraplyformet tre som blomstrer trofast i mars hvert år (bilde neste side), og selv om frosten iblant herjer med blomstene, så vekker de all-

tid beundring der de sitter rett oppå de lange (inntil 30 cm), smale bladene som i frost ruller seg sammen som sigarer og henger rett nedover. Blomstene på dette eksemplaret er svakt rosa, men på Milde har vi også den usedvanlig vakre hvite formen. Denne variasjonen i blomsterfargen reflekterer den i naturen, der arten finnes i fjellskoger i Sichuan og tilstøtende Yunnan i Kina på 2000-4000 moh.

Vi kan med stor sikkerhet si at dette er en art som trives godt under våre forhold, men den har en svakhet: det tar ganske mange (15-20) år før den når en størrelse der den begynner å blomstre, men den er verd å vente på.

Rh. davidii Franch. har lenge vært misforstått og vi har hatt to forskjellige typer i dyrking, men synes nå endelig å ha fått tak på den rette arten som er EN 4213. Dette er også en art fra Sichuan og nærliggende områder i Yunnan fra 2000-4000 m. Vi håper at den snart vil kunne vise sine dekorative fiolette blomster som skal likne *Rh. huianum*, mens den uekte har lyserrøde, og bør kanskje heller føres til den dårlig forståtte *Rh. qiaojiaense* (se nedenfor).

FORTUNEA: *Rhododendron calophytum*, en form med rosa blomster i Muséhagen, Bergen sentrum (foto: Per H. Salvesen 07.04.2011).

Rh. decorum Franch. hører til de treformete artene i gruppen med brede, blågrønne blad. Den vokser i fjellskoger i samme region som *Rh. calophytum* på 2000-4000 m høyde, men oftest tørrere. Det er kanskje dette siste som gjør at den trives så dårlig på Vestlandet. Den har vist seg vanskelig å få til å trives på Milde, og er klart mindre egnet for våre forhold enn sin nære slektning *Rh. fortunei* (se nedenfor). Vårt materiale, SBEC 1059, har klart seg bra, til tross for betydelige frostska-der i 2010. Cox (1997) rapporterer imidlertid om

FORTUNEA: *Rhododendron decorum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-1985.122, SBEC 1059 foto: Terhi Pousi 04.06.2003).

FORTUNEA:
Rhododendron
decorum *ssp.*
cordatum i
artssamlingen,
Arboretet på Milde (Z-2006.64,
C&H 7132,
foto: Terbi Pousi
21.05.2009).

betydelig variasjon, også i hardførhet og blomstringstidspunkt, så det er nok mulig å finne en klon som klarer seg bedre. Arten har store åpne, traktformede hvite til lyserøde blomster som dufter og kan være et syn i full utvikling. Vi har nylig fått inn noe materiale som klassifiseres som den noe mer bredbladete *ssp. cordatum* (C&H 7132) fra Yunnan, og som synes å klare seg bedre, bare med mindre skader den vanskelige vinteren 2010. Dette kan muligens være det samme som kineserne kaller *Rh. qiaojia-ense*, og som Remi A. Nielsen nylig samlet i Yunnan sammen med Jens Nielsen, og som nå utprøves i norske hager.

Rh. fortunei Lindley er en trefor-
met art som forekommer spredt
nokså langt øst i Kina på uvanlig
lave nivåer i relasjon til det vi er
vant til å klare av arter i Yunnan
og Sichuan, 600-2300 m. Den
kjennes lett på sine blåfiolette
skudd og bladstilker. Blomstene

FORTUNEA: Rhododendron fortunei
i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-
1999.635, foto: Alf Helge Søyland).

FORTUNEA: *Rhododendron fortunei*
ssp. discolor i artssamlingen, Arboretet
på Milde (U-1973.697, foto: Terhi
Pousi 26.06. 2007).

dufter, men er noe mindre åpne enn foregående og oftest svakt rosa-fiolette. Den klarer seg forbausende godt så vel på Milde som i Muséhagen, og kan trygt anbefales brukt i vestlandske hager, men man må være klar over at der er stor variasjon i materialet.

Den smalbladete såkalte *ssp. discolor* (Franch.) Chamb. kommer sent i vekst og kan få problem med modningen av skuddene. Den blomstrer også senere enn de andre, og har derfor særlig verdi.

Hovedarten har vært brukt meget i krysningsarbeid, og det finnes mange fine, velegnede hybrider for våre forhold, for eksempel den hardføre amerikanske 'Scintillation'. En svært flott, men krevende sort er *Rh. ×loderi*. Den er en kryssning med den praktfulle, beslektede *Rh. griffithianum* Wight, som i seg selv er for lite hardfør under våre forhold, men har fått tilført nok hardførhet fra *Rh. fortunei* til å kunne klare seg på beskyttede steder på Vestlandet. Denne hybrid ble også plantet

Rhododendron *×loderi*
i Muséhagen
(foto: Per M.
Jørgensen).

FORTUNEA: *Rhododendron glanduliferum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-1999.203, C&H 7131, foto: Terhi Pousi 23.07.2009).

av Nordhagen i Muséhagen der den fremdeles viser sine enorme (10-15 cm brede), lyserøde, trompetformete og duftende blomster i juni (bilde forrige side).

Rh. glanduliferum Franch. er en sjelden art i naturen, bare kjent fra noen få steder i NØ-Yunnan og tilstøtende Sichuan på omkring 2000 m, og derfor på grensen av hva den kan tåle på våre breddegrader. Vårt materiale C&H 7131 har hatt problemer, men har blomstret én gang (i 2009). Hovedproblemet er at den kommer så sent i vekst at det unge bladverket og skuddene skades av tidlig høstfrost, som vi kanskje kommer til å unngå i fremtiden pga. de klimaendringer man nå kan ane.

Rh. huianum Fang er en sjelden, lite kjent art fra Sichuan og tilstøtende områder av Yunnan på 1100-2700 m, og burde således være mindre hardfør under våre forhold. Vårt materiale (C&H 7073 og 7049) har imidlertid klart seg med mindre skader gjennom et par tøffe vintre 2009-11 og har blomstret rikelig med sine purpurfiolette blomster, en uvanlig farge i denne subseksjonen. Det er bare noen former av den sjeldne *Rh. davidii* som kommer i nærheten, men *Rh. huianum* skiller seg klart på det store, delvis sprikende begeret og de svært smale, stive bladene som antyder slektskap til ARGYROPHYLLA, selv om de er hårløse. Et overraskende, spektakulært tilskudd for vestnorske hager.

FORTUNEA: Rhododendron huianum i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-1999.165, C&H 7073, foto: Terhi Pousi 12.05.2009).

Rh. maoerense Fang & Li er nok en lite kjent art som hører hjemme i nærheten av *Rh. decorum*. Vårt materiale blomstret for første gang i mai 2010 med store, åpne,

rosa blomster, og virker mer hardført enn *Rh. decorum*. Hvorvidt *Rh. maoerense* er en god art, trenger nærmere undersøkelse, siden det er stor variasjon i gruppen, og mange lokale former er navngitt som gode arter av kinesiske forskere. Men den virker distinkt nok, ikke minst med lett gjenkjennelige knopper som ser ut som unge furukongler (se bilde neste side). Den er uansett en interessant plante for våre hager, på tross av dens svakhet: bladene er ettårige og blir lett brunflekkelige og gulner.

FORTUNEA: Rhododendron maoerense i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-2006.89, foto: Terhi Pousi 28.05.2012).

FORTUNEA: *Knopper av Rhododendron maoerense i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-2006.89, foto: Terhi Pousi 27.04.2012).*

fra skoggrensen i Sichuan på 3000-4000 m. Den er godt hardfør under våre forhold, hvilket er bra siden den har spesielle rosa, klokkeformede blomster som nærmest dekker busken hver vår. Om den plasseres lysåpent blir busken tett og får nærmest

Rh. orbiculare Decne. er en karakteristisk, tettvokst busk med vannliljeformede blad

puteform. I skygge blir den mer ulenkelig i likhet med ssp. *cardiobasis* (Sleumer) Chamb. som har mer avlange blad. Denne underarten finnes på ca. 2000 m høyde i Guangxi-provinsen, og vårt materiale (AC 5226) har klart seg i den vanskelige 2009-10 vinteren med litt sving på bladene. Likevel er det neppe grunn til å tro at den er et viktig tilskudd til våre hager, siden hovedarten klarer seg bedre.

FORTUNEA: *Rhododendron orbiculare i artssamlingen, Arboretet på Milde (U-1983.52, foto: Per H. Salvesen 21.05.2003).*

Rhododendron
'Hilario Lund'
(*Rh. orbiculare*
× *haematodes*)
ved Armauer
Hansens byste i
Muséhagen (foto:
Terbi Pousi
25.05.2005).

En rent rødblomstret type som vi hadde i Muséhagen, har vist seg å være en hybrid med *Rh. haematodes* og ble døpt til 'Hilario Lund' ved hagens 100-års jubileum til minne om mannen som donerte midlene til dens opprettelse.

Rh. oreodoxa Franch. er arten som pryder fjellsidene mellom 2100 og 3000 m i store deler av provinsene Sichuan, Hubei og Gansu i Kina. Den har lenge vært dyrket i våre hager, og to meget store og riktblomstrende eksemplar finnes ved Universitetets bygg på Florida der de ble plantet ca. 1950 og hele tiden siden har vært et sikkert vårtegn når de blomstrer i mars. Ofte tar vårfrosten de første blomstene, og bakken under kan se ut som om den er dekket av rosa snø. Likevel er nok dette en av de sikreste av denne underseksjonen til dyrkning på våre breddegrader.

Det finnes mange former. Den vakre rosa var. *fargesii* (Franch.) Chamb. med flekket krone og kjertelhår på blomsterstilken, og som har en nordligere utbredelse i Kina, har vært den mest populære i våre hager. Imidlertid er den hvite med rosa tegninger på utsi-

FORTUNEA: Rhododendron *oreodoxa* i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1974.195, Terbi Pousi 08.04.2007).

FORTUNEA:
Rhododendron
oreodoxa var.
fargesii i artssam-
lingen, Arbo-
retet på Milde
(U-1985.150,
foto: Terbi Pousi
25.04.2011).

den av kronen (Farrer 63) fra den nordlige Gansu-provinsen, en utsøkt vakker type som jeg bare har sett i full utvikling i Skottland. Den har relativt frostherdige blomster, hvilket også er en fordel. Ingen av de typene vi har prøvd unngår vårfrost, med unntak av et materiale som kom opp fra frø fra Rhododendronsällskapet i Göteborg. Dette viste seg ved nærmere studier å være en hybrid med *Rh. adenophorum*. Da vi i 2003 innviet 'Det nordiske hjørnet' i Nydalen på Milde, ble den døpt 'Fritz C. Rieber' av presidenten i Nordisk Råd, bergenseren Inge Lønning, til minne om Arboretets grunnlegger som også var en stor rhododendronelsker.

Rhododendron
'Fritz C. Rieber'
(*Rh. oreodoxa*
× *adenophorum*) i Ny-
dalen, Arboretet
på Milde (G-
1988.140, foto:
Per H. Salvesen
22.04.2005).

FORTUNEA:
Rhododendron
platypodum i
hagen til Ole Jonny
Larsen, Ålesund
(foto: Terbi Pousi
08.05.2010).

Rh. platypodum Diels er en sjelden art fra et begrenset område i Sichuan, og den ble først introdusert i dyrkning nylig av Peter Cox (fra Jinfo Shan), og vi har fått tak på hans materiale som viser seg forbausende hardført siden det kommer fra en høyde på bare ca. 2000 m. Plantene trives godt, og det flotte, tykke bladverket med vinget stilk har kommet gjennom selv den strenge vinteren 2009-10, og vi håper snart å få se den i god blomstring, noe som kan ta tid om man skal tro på de britiske ekspertene. Blomstene sies å være klokkeformete, rosa og lik foregående art. Den ser ut til å være et viktig tilskudd for våre hager.

Rh. praeevernum Hutch. ser ut som en mindre utgave av *Rh. calophytum* med mindre blad, og er lettere å få i blomst som ung, men er ikke like staselig. Den kommer fra Sichuan og den tilstøtende Hubei-provinsen i Kina der den vokser i eikeskog 1500-2500 m. Den har klart seg bra både i Muséhagen og på Milde.

FORTUNEA: Rhododendron praeevernum
i Gjørvikshaugen i Arboretet på Milde (U-
1973.332, foto: Terbi Pousi 15.04.2005).

FORTUNEA: *Rhododendron sutchuenense* var. *giraldii* (G-1972.113, *nede t.v.*) og *Rh. sutchuenense* (G-1972.9113, *t.h.*) i artssamlingen, Arboretet på Milde (foto: Terhi Pousi 26.04.2011).

Rh. sutchuenense Franch. er en høyreist art som står *Rh. calophytum* nær, men mangler som hovedregel dennes ganeflekk i blomsten, samt har kortere blad med en håret nerve under (hårene kan lett dras av med fingeren). Ettersom man lykkes dårlig med den i Nordhagens tid (før andre verdenskrig) i Muséhagen på Nygårdshøyden, flyttet hans etterfølger Knut Fægri den hjem til sin hage i Sandviken der den trivdes og blomstret, bare for å vise seg å være den såkalte var. *giraldii* Hutch. med ganeflekk, et uopplært taxon som iblant oppfattes som en hybrid med *Rh. praeevernum*. Vi har begge formene på Milde og synes ikke det er noen større forskjell på dem som hageplanter. Personlig liker jeg den med ganeflekken best, uansett hvordan man klassifiserer den. Den ser ut til å komme i blomstring snarere enn *Rh. calophytum* og er nærmest likeverdig ellers.

Rh. vernicosum Franch. er en art i *Rh. decorum*-gruppen som det ikke er så enkelt å bli klok på. Den skiller best på tekniske detaljer som røde kjertelhår på griffelen. I bred omfang er den utbredt over store deler av Kina. I motsetning til de fleste av sine nære slektninger dufter ikke blomstene. Den virker grei i dyrking, men er neppe så attraktiv som sine nærmeste slektninger. Og flere former kommer svært tidlig i vekst, noe som kan lede til frostskafer om våren.

Rh. yuefengense Li er en nylig beskrevet art fra Guangxi-provinsen i Kina som sies å stå nær *Rh. platypodum*, men skal være mer blomstervillig enn denne med elegante

FORTUNEA: *Rhododendron vernicosum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1972.1367, foto: Terhi Pousi 15.05.2012).

rosa klokker. Vi har nettopp fått tak på planter (C 5229) og kan vanskelig si noe sikkert om dens hardførhet hos oss, selv om den hittil har klart seg bra. Dette synes å bekrefte at Ole Jonny Larsen (2011) har rett i at den er godt hardfør etter å ha lyktes med å få den i blomstring i Ålesund. Den virker å være et spennende tilskudd til våre hager.

Vi har ikke lyktes med følgende taxonomisk noe uklare arter: *Rh. gongashanense* og *Rh. serotinum*, samt *Rh. hemsleyanum*.

FORTUNEA:
Rhododendron yuefengense fra
 Glendoick Gardens
 like før utplanting
 til artssamlingen,
 Arboretet på Milde
 (Z-2010.477,
 foto: Terhi Pousi
 01.06.2010).

FULGENSIA: *Rhododendron fulgens* i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-1986.28, McBeath 1236, foto: Terhi Pousi 03.04.2012).

Subsect. FULGENSIA

Dette er en merkelig liten underseksjon som virker unaturlig – en sammenrasking av rød blomstrende arter som ikke passer godt inn i andre underseksjoner. Kenneth Cox har i sin siste oversikt (2005) flyttet hovedarten *Rh. fulgens* til BARBATA-gruppen siden den synes svært nærstående til *Rh. succothii*, som den hovedsakelig skiller seg fra ved å ha tydelige stilker på bladene som er hårete under. Begge disse mangler imidlertid de karakteristiske børstehårene til BARBATA-gruppen, og saken behøver derfor en nærmere undersøkelse.

Rh. fulgens Hook. fil. er et av våre sikreste vårtegn når den blomstrer i mars, og de knallrøde blomstene tåler faktisk en del frost. Plantene som kom som McBeath 1236, er totalt hardføre og har klart seg uten frostskafer. Vi har også nylig anskaffet to andre numre KCSH 0321 og KR 8204 som også klarer seg bra, sistnevnte virker spesielt fin. Dette stemmer med at den vokser på 3000-4000 m høyde i det nordøstlige India og tilstøtende områder. Så denne kan utvilsomt anbefales for vestnorske forhold. Det er egentlig merkelig at en så god art ikke er bedre kjent hos oss. Foruten de vakre blomstene får den med tiden meget dekorative stammer av samme type som *Rh. barbatum*, hvilket ytterligere peker mot et slektskap til denne.

Rh. sherriffii Cowan er en merkelig, småvokst art som er blitt flyttet rundt i systemet, men som ble ført til denne gruppen i Edinburgh-revisjonen, noe som senere er blitt betvilt. Det er hovedsakelig bladene (som er hårete under) som gjør at den ikke passer

FULGENSIA: Rhododendron
sherriffii i Diepenveen, Neder-
land (foto: Coen Zonneveld).

i subseksjon THOMSONIA.

Den utmerker seg for øvrig
ved å ha nærmest hengende,
smalt klokkeformete blom-
ster som kommer parvis.
Den er en svært lokal art fra

det sydøstlige Tibet på 4000 m, og burde derfor være hardfør nok for våre forhold. I følge Cox er den vanskelig å tilfredsstille siden den ikke er så livlig i veksten, noe vi ikke har hatt problem med, selv om den ikke har blomstret enda.

Subsect. FULVA

Liten underseksjon med store, høye trær med klokkeformete blomster. Der er to nærbeslektede arter som vi begge dyrker på Milde.

Rh. fulvum Balf. fil. & W.W. Smith er en vidt utbredt og variabel art i den sydøstlige Yunnan-provinsen og tilstøtende områder i Sichuan i Kina og det nordlige Burma på 3000-4500 m høyde. Den burde være aktuell for våre forhold, og har trives godt bort-

FULVA:
Rhododen-
dron fulvum i
artssamlingen,
Arboretet på
Milde (G-
1985.132, foto:
Terhi Pousi
19.04.2009).

FULVA: Blad av *Rhododendron fulvum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1985.132, foto: Terhi Pousi 19.04.2009).

sett fra vinteren 2009-10, da den frøs noe tilbake. Plantene overlevde imidlertid og skyter igjen nye skudd. Der må nok kunne finnes typer som er mer hardføre, selv om den liknende *Rh. uvariifolium* er en god erstatning (se nedenfor).

Rh. uvariifolium Diels står meget nær foregående, men skilles lettest på det tette, metalliske hårlaget under bladene (i stedet for kornete, brunaktig). Denne blir også et smalt tre med årene. Våre planter av klonen 'Yangtze Bend' som er 20 år gamle, er allerede blitt 2-3 meter høye og har klart seg godt gjennom selv de tøffeste vintrene. Vårt materiale er fra Bei-ma-shan i Yunnan-provinsen i Kina på 3800 m. Uansett burde de brukes mer i norske hager da begge utvilsomt er mer hardføre enn de virkelige

storbladete kjempene, og dertil vakrere i blomst.

FULVA: *Rhododendron uvariifolium* 'Yangtze Bend' i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1991.765, foto: Terhi Pousi 19.04.2009).

GLISCHRA: *Rhododendron adenosum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-1991.741, R 18228, foto: Terbi Pousi 26.04.2009).

Subsect. GLISCHRA

Dette er mest busker med kjertelklisne grener, vakkert bladverk og flotte blomster. De kommer fra relativt lave nivåer, og de fleste er ikke spesielt velegnet for våre forhold, men noen klarer seg likevel når de får en god plassering.

Rh. adenosum Davidian er en meget sjelden art som kun er kjent fra Kulu-fjellene i det sydvestlige Sichuan i Kina på ca. 3500 m høyde, og såedes burde være hardfør hos oss. Dette har også vist seg å stemme for vårt materiale som er stiklinger av typekollekten (Rock 18228).

Dessverre er dette en av de minst spektakulære artene i denne underseksjonen, men den har attraktive rosa blomster og er riktblomstrende på en lav, rund busk som trygt kan anbefales for våre forhold.

Rh. crinigerum Franch. er en lav, flott bladplante med skinnende, rynkete læraktige blad med sennepsbrun underside og tette rosa blomsterstander. Den er et syn i full blomst, men ser ut til å kreve en lun plassering, til tross for at den vokser så høyt som 2500-3500 m i naturen i det sydøstlige Tibet og tilgrensende Yunnan, Burma og

GLISCHRA:
Rhododendron
crinigerum i
Muséhagen,
Bergen sentrum
(foto: Per M.
Jørgensen).

India. Den har trives bra på et lunt sted på Nygårdshøyden, mens plantene i skogen på Milde ofte får stygge frostskafer, og dør iblant etter tøffe vintre.

Rb. habrotrichum Balf. fil. & W.W. Smith er en sjelden art fra grensetraktene mellom Yunnan og Burma på 2700-3400 m, og er dessverre vanskelig å lykkes med hos oss, først og fremst fordi den krever svært god drenering. Det kan svare seg å anstrenge seg litt ekstra da dette er en av de vakreste artene i denne underseksjonen med hårete

skudd og bladstilker, mørkegrønt bladverk og store rosa blomster som produseres selv på unge planter.

GLISCHRA: Rhododendron
habrotrichum i en hage i
Skottland (foto: Ole Jonny
Larsen 08.05.2008).

GLISCHRA: Rhododendron recurvoides i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1997.206, foto: Terhi Pousi 22.04.2009).

Rh. recurvoides Tagg & Kingdon Ward er en merkelig plante som bare er kjent fra typeinnsamlingen (KW 7184) i Øvre Burma på 3300 m. Den har nydelige, blanke smale blad med brun-ullen underside av et tykt indumentum, og vokser i tette tuer som neppe blir mer enn meterhøye – en virkelig flott miniatyrplante med vakre rosa blomster som det tar lang tid før den produserer. Den vokser seint og har overlevd tøffe vintre. Ett av våre eksemplar, som er stikling av typeklonen, blomstret både i 2009, 2010 og 2011. En god hageplante som kanskje passer best i et steinbed.

Rh. spilotum Balf. fil. & Farrer er bare kjent fra fjellene i det nordøstre Burma og tilstøtende Tibet, der Kingdon Ward samlet den et par ganger. Dens systematiske status er usikker, men det er en vakker plante med mørkegrønt bladverk og rosa blomster med

GLISCHRA: Rhododendron spilotum i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1998.184, foto: Terhi Pousi 05.05.2008).

mørk ganeflekk. Våre planter har klart seg bra med noe bladsviing, selv om vi mistet ett eksemplar.

Vi har dessverre ikke lykket med den vakre *Rh. glischrum* ssp. *rude*.

Subsect. GRANDIA

Dette er som det latinske navnet antyder de grandiose artene som blir store trær og har kjempestore blad, og dette siste gjør dem lite egnet på vindfulle steder. Et beskyttet sted er en forutsetning for å lykkes med disse.

Rh. balangense Fang er en nylig beskrevet art fra Wolongdalen i Sichuan-provinsen i Kina på ca. 3000 m, og den skulle således kunne klare seg under våre forhold. Den har noe mindre blad enn de fleste av sine slektninger, men vinger på bladstilken tyder på slektskap med *Rh. watsonii*. Vi har bare hatt den i få år, og våre eksemplarer fra 2500 m i Sichuan har klart seg godt, selv i de vanskelige vintrene 2009-11.

Rh. kesangiae D.G. Long & Rushf. er en flott art fra Bhutan på 2500-3500 m med vakkert rosa blomster og store blanke, rynkete blad med gråbrun felt under. Knoppene er typisk avrundete og ofte mørkt rødlig. Vi har flere unge planter fra Bhutan fra Torstein Borgs egne innsamlinger, og KCSH 347 fra Arunachal Pradesh, som alle har

klart seg uten vinterskader. Vårt beste eksemplar er av en klon fra Wakehurst som ble plantet i 2004 og er blitt 1,50 m. Et annet eksemplar plantet i 2006 og kalt 'Bowes Lyon', er nærmere meteren. Begge stammer antakelig fra Wakehursts innsamling 9703. De har hittil ikke blomstret, hvilket ikke er overraskende. Dette er nok en av de mer hardføre artene, og Ole Jonny Larsen (2011) angir at den har klart seg på flere steder langs kysten.

GRANDIA: *Rhododendron kesangiae* 'Bowes Lyon' fra Wakehurst med Hannu Keränen i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-2004.192, foto: Terhi Pousi 27.05.2008).

GRANDIA: *Rhododendron macabea-num* i Brodick Gardens på øya Aran i Skottland. Forfatteren (190 cm) i ull-lue nederst th. er målestokk (foto: Gerd Jørgensen).

Rh. macabea-num Balf. fil. er ikke uten grunn en legendarisk art i denne underseksjonen på grunn av sin staselige vekst og store blad med hvit underside og rent gule blomster. Den kjennes bare fra det nordøstlige India og tilstøtende områder på 2500-3000 m, og er klart på grensen av hva den tåler klimatisk hos oss. Et eksemplar som er plassert meget beskyttet i Muséhagen, har klart seg rimelig bra gjennom tøffe vintre, mens i skogen på Milde er det gått dårligere, og de fleste eksemplar vi har plantet, har dødd. Den eneste som har overlevd er utypisk (og derfor antakelig hybridogen eller feilbestemt). Vi har imidlertid nylig fått tak på materiale av en mer kompakt form

GRANDIA: *Rhododendron macabea-num* i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-1997.195, DT 10, foto: Terhi Pousi 09.11.2011).

GRANDIA:
Rhododendron
montroseanum i
fotografens hage på
Lepsøy i Os (foto:
Jan Rune Hesjedal
01.04.2007).

fra nærmere 3800 m på Mt. Saramati i Nagaland i det østlige India (NAPE 052), og håper at dette vil klare seg bedre.

Rh. montroseanum Davidian er en staselig plante med rosa blomster og vakre glinsende blad med tydelige nerver og sølvglinsende underside. Den finnes bare lokalt i det sydlige Tibet (Tsangpo-slukten) på 2500-2700 m, og det er i underkant av hva vi pleier å få til hos oss. Våre planter (C&H 7145) har da også fått frostskafer enkelte vintre, men har kjempet seg i gang igjen. På Lepsøy i Os har Jan Rune Hesjedal hatt mer hell med den, så den kan nok klare seg bra på spesielt gode steder.

GRANDIA:
Rhododendron
praestans i
artssamlingen,
Arboretet på
Milde (W-
1999.171, C
6025A, foto:
Terhi Pousi
22.06.2012).

Rh. praestans Balf. fil. & W.W. Smith er en vanskelig art rent taxonomisk siden den krysser lett med andre, og det har derfor blitt dyrket mange forskjellige hybridogene planter under dette navnet. Vi har forhåpentlig fått tak på rett bestemt materiale (C 6025A og C 6511), som har klart seg rimelig bra i motsetning til tidligere importert, men plantene vokser sent, så vi har enda ikke sett den i blomst. Blomstene skal være rosa og bladverket er glinsende mørkegrønt. Det er en art fra grensetraktene mellom Yunnan, Tibet og Burma fra 3000-4000 m, så den skulle være hardfør nok for våre forhold, noe våre unge planter har vist ved å tåle de harde vintrene 2009-11 godt.

Rh. protistum Balf. fil. & W.W. Sm. er en av de mest gigantiske av disse, og den har en gang blitt kalt *Rh. giganteum* basert på særlig velvoksne eksemplarer. Ifølge Cox kan det ta inntil 50 år før eksemplarene utvikler den typiske behåringen på undersiden av bladene, og det er derfor vanskelig på unge planter å fastslå hvor de hører hjemme. Vi har nylig skaffet CCHH 8107 som vi håper er korrekt og vil kunne overleve hos oss, men den ansees i Skottland kun som egnet for de mest beskyttede hager, så sjansene for å lykkes er nok ikke store.

GRANDIA: Rhododendron protistum var. giganteum i Brodick Gardens på Aran i Skottland (foto: Gerd Jørgensen).

GRANDIA: Rhododendron pudorosum i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-2004.194, CER 9906, foto: Terbi Pousi 22.06.2012).

Rh. pudorosum Cowan er en annen lite kjent art av spesiell interesse for oss, siden den kjennes fra nær 4000 m i det sydøstlige Tibet og tilgrensende Kina (Yunnan) og India (Arunachal Pradesh). Den er en sentvoksende, men staselig art med blanke, mørkegrønne blad som er sølvaktige under, og sammenliknet med sine slektninger relativt små og smale. Blomstene er rosa i ganske store, tette blomsterstander. Vi har lykket best med planter av CER 9906. De har klart seg i de vanskelige vintrene 2009-11, men har enda ikke blomstret. Det er likevel grunn til å tro at dette er en av de bedre artene for våre forhold.

GRANDIA: Rhododendron sinogrande i Compton Acres, Poole Dorset, England (foto: Torstein Borg 01.05.2007).

Rh. sinogrande Balf. fil. er den virkelige kjempen av alle og en stor utfordring å lykkes med, da den overhodet ikke tåler vind pga. de enorme bladene som kan bli store som "elefanter" når de er fullt utviklet. Vi har stadig mistet materiale inntil vi nylig fikk tak på den såkalte var. *boreale* Tagg & Forrest (APA 106) som stammer fra større høyder (opp til 4000 m) og dessverre ikke blir like flott som hovedarten. Vi håper disse vil klare seg bedre.

Rh. watsonii Hemsl. & E.H. Wilson skiller seg klart fra alle andre ved sine smalere, nærmest sittende blad med vingekant på bladskafet. Den kommer fra fjellskoger i Sichuan på 3000-3500 m og virker godt hardfør hos oss. Dessuten ser den ut til å trives og har vokst opp til et ganske stort tre, selv om plantene ikke er blitt mer enn et par meter høye på 30-40 år. Blomstene er hvite og kanskje ikke så spennende, men arten anbefales likevel for vestnorske forhold, enda den nok er mindre imponerende enn enkelte av sine slektninger.

Vi har ikke klart: *Rh. sidereum* og *Rh. souilenhense* (fra Vietnam) som døde som småplanter i de vanskelige vintrene 2009-11. Ett eksemplar av *Rh. grande* fra 2007 gitt av Torstein Borg av har overlevd.

Konklusjon: Alle disse er krevende, men så langt synes *Rh. praestans*, *Rh. pudorosum* og *Rh. watsonii* å klare seg best.

GRANDIA: *Rhododendron watsonii* i artssamlingen i Arboretet på Milde (U-1995.47, foto: Terhi Pousi 18.04.2007).

GRIERSONIANA:
Rhododendron
griersonianum i
fotografens bage på
Lepsøy i Os (foto:
Jan Rune Hesjedal
01.06.2009).

Subsect. GRIERSONIANA

Dette er en liten, spesiell underseksjon med bare én art som vanskelig lar seg plassere i de andre gruppene. De lange, kantete knoppene minner noe om *Rh. auriculatum*, men hele planten er totalt annerledes, en lav busk med sterkt håret vekst og røde blomster, så noe nært slektskap slik det har vært antydning tidligere, er der neppe.

Rh. griersonianum Balf. fil. & Forrest er den eneste arten i sin gruppe. Den er en lavtvoksende, langgrenet busk med fantastiske oransjerøde blomster. Den finnes i det sydvestlige Yunnan og tilstøtende Burma på 2100-2700 m, og ser altså i utgangspunktet ut til å være lite hardfør hos oss. Dette er også vår erfaring på Milde, der den riktignok har overlevd noen år. Jan Rune Hesjedal har lykket med den på Lepsøy i Os, der klimaet er mildere. Ifølge Ole Jonny Larsen klarer den seg bedre i

Rhododendron 'Vanessa Pastel' i "Skattkammeret", Arboretet på Milde (G-1998.187, foto: Terhi Pousi 04.06.2007).

Rhododendron 'Medusa' i "Skattkammeret", Arboretet på Milde (G-1985.123, foto: Terhi Pousi 08.06.2012).

Kristiansand-regionen antakelig på grunn av gjennomgående høyere sommertemperatur der. Arten har på grunn av blomsterprakten vært populær i hybridiseringsarbeidet, og mange av våre vakreste kultivarer har den blant sine aner, noe som ofte fører til lav hardførhet. Dette gjelder for eksempel 'Elizabeth', 'Vanessa Pastell' og 'Medusa' som med nød og neppe klarer seg på Milde, og iblant går ut i de hardeste vintrene. En av de beste for våre forhold er 'Vulcan's Flame', som vokser i Nydalen.

Subsect. **IRRORATA**

Denne underseksjonen hører til på lave høyder og passer dessverre dårlig i vårt klima. Den kjennes lett på de stive, spisse bladene og de opprette, løse og langaksede blomsterstandene.

Rh. aberconwayi Cowan er en virkelig flott busk med store hvite blomster fra ca. 3000 m i Yunnan-provinsen i Kina, og er en av de mest hardføre. Vi har klonen 'His Lordship' som har frosset tilbake i tøffe vintre, men som skyter villig igjen. I Muséhagen har vi hatt den blomstrende i mange år, så på beskyttede steder er den mulig å få til. Vi har også en god plante som er krysset med *Rh. yakushimanum*.

IRRORATA: Rhododendron aberconwayi 'His Lordship' i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1985.109, foto: Katariina Vainio-Mattila & Trond Arne Kvitvik 12.06.1995).

IRRORATA: *Rhododendron annae* ssp. *annae* i Arboretet på Milde (G-1986.17, foto: Terhi Pousi 11.05.2004).

Rh. annae Franch. er nært beslektet med *Rh. aberconwayi*, men har klart seg bedre i kultur, selv om den kommer fra lavere høyder. Den er imidlertid en skranglet plante med mindre blomster, og av den grunn er nok den sistnevnte å foretrekke dersom man gjerne vil dyrke en art fra denne underseksjonen. Vår klon av *Rh. annae* som har greid seg så bra, kommer fra Glendoick Gardens, som antakelig har den fra Guangxi-provinsen hvorfra arten er beskrevet.

Et annet materiale fra Yunnan har med ett unntak dødd. Det tilhører den såkalte ssp. *laxiflorum* som heller bør betraktes som en ny art, og som synes å være mindre hardfør, men mer blomsterrik.

Vi har ikke klart: *Rh. anthosphaerum*, *Rh. araiophyllum* og *Rh. irroratum*.

IRRORATA: *Rhododendron annae* ssp. *laxiflorum* i Arboretet på Milde (W-2000.231, C&H 7185, Terhi Pousi 19.05.2003).

Subsect. LANATA

Dette er lave busker med relativt små blad med tett behåring under. I naturen vokser de oftest åpent på bergskrenter eller i skogkanter. Systematikken er vanskelig og omstridt, mest fordi variasjonen i blomsterfarge ikke er koplet til andre karakterer på en enkel måte. Artene er hardføre hos oss, men seintvoksende og trenger god drenering. De har hatt litt problem med å trives på sin plass på Milde, ikke minst i tørkeperioder. Mange planter tok skade tørkesommeren 2009.

Rh. circinnatum Cowan & Kingdon Ward er en dårlig forstått art fra Tibet, som delvis har vært blandet sammen med *Rh. luciferum* (Cowan) Cowan. Vårt materiale CER 9935 har ikke trives bra, kanskje mest fordi den ble plantet for skrint. Men den er neppe en bedre hageplante enn *Rh. lanatum* selv.

Rh. flinckii Davidian er en av de omstridte artene som ikke er så lett å skille fra de andre ettersom den oppfattes å ha så vel lysegule som rosa blomster. Den er mer tynnbladet enn *Rh. lanatum* med kraftig oransjebrun behåring under, og den finnes bare i Bhutan på 3000-4000 m. Den sies å være lettere i kultur enn *Rh. lanatum*, og vårt materiale synes å bekrefte dette.

Rh. lanatoides Chamb. er en sjelden art fra 3000-4000 m høyde i Tibet, som lenge ble sammenblandet med *Rh. roxieanum* pga. de smale bladene. De dekorative bladene er artens fortrinn som hageplante, siden de små blomstene lett skades av vår frost. Den (CC 7577) ser ut til å klare seg rimelig bra hos oss.

LANATA: Rhododendron flinckii i artssamlingen, Arboretet på Milde (U-1998.997, foto: Terhi Pousi 26.04.2011).

LANATA: *Rhododendron lanatum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (U-1984.293, foto: Per M. Jørgensen).

Rh. lanatum Hook. fil. er gruppens sentrale art og er vidt utbredt i Himalaya, finnes fra Sikkim til det sydligste Tibet på 3000-4000 m. Det er en liten, tetthåret busk med gule blomster som det tar noen år før viser seg. Den har rykte på seg å være vrien i kultur pga. sitt krav til torvjord og god drenering, men på Milde blomstret den rikelig i flere år, men har skrantet i senere tid (kanskje på grunn av alderen).

Rh. tsariense Cowan er den mest attraktive i denne gruppen, ganske blomstervillig og heldigvis også av de letteste i kultur. Den kommer fra 3000-4500 m høyde i Bhutan og tilgrensende deler av

LANATA: *Rhododendron tsariense* i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1985.173, foto: Terhi Pousi 08.04.2009).

India, og er en lav, ofte tueformet busk med usedvanlig vakkert småbladet bladverk med tykk oransjefarget filt under. Blomstene er klokkeformete og epleblomstfargete hvite og rosa. Vi har KW 8288 fra Assam som har klart seg fint så vel på Milde som i Muséhagen. Denne arten er den som best kan anbefales for bruk i norske hager i sin gruppe. Også utvalg av dens hybrider med *Rh. yakushmanum*, som 'Queen Bee', kan anbefales. Denne er dessuten enda vakrere som bladplante.

Subsect. MACULIFERA

Dette er busker som under våre forhold sjelden blir mer enn et par meter, ofte med hårete stengler, og gjerne er riktblomstrende. De er generelt sett mer hardføre og lettere å dyrke i vårt klima enn sine slektninger i *IRRORATA* og *SELENSIA*.

Rh. anhweiense Wilson kommer som navnet sier fra provinsen Anhui (Anhui) i den nordøstlige delen av Kina, fra en region vi har få arter fra, og på ganske lave nivåer 1000-2000 m, men den er likevel godt hardfør og trives i våre samlinger der den har dannet en trivelig liten busk som oftest oversås av svakt rosa blomster i april/mai. Dessverre er bladverket nokså blekt grønt og uten mange av de andre artenes dekorative behåring. Den blir ofte regnet som en underart til *Rh. maculiferum*, noe jeg, blant flere, stiller meg undrende til.

MACULIFERA: *Rhododendron anhweiense* i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1979.2, foto: Terhi Pousi 16.05.2005).

MACULIFERA: Hårete nye skudd hos Rhododendron longesquamatum i artssamlingen, Arboretet på Milde (U-1984.282, foto: Terbi Pousi 22.06.2012).

Rh. longesquamatum Schneider er en karakteristisk art fra Sichuan der den forekommer på 2500-3500 m høyde. Den er meget villig på Milde og har tålt vintrene bra. De brunlodne skuddene er svært dekorative, men dessverre blomstrer den sparsomt, og blomstene er små og ofte gjemt nedimellom bladene. Burde likevel brukes mer på grunn av det flotte bladverket.

Rh. maculiferum Franch. er en høy art fra grensetraktene mellom Sichuan og Hubei på 2000-3000 m. Den skulle derfor være mindre hardfør, men våre eksemplar har vokst godt og er blitt 4-5 meter høye. Dessverre ser de ikke så trivelige ut fordi det

matte bladverket er mindre dekorativt. De svakt rosa blomstene har derimot karakter, på grunn av den mørke ganeflekken.

Rh. morii Hayata er en av de spesielle artene fra Taiwans fjell som faktisk klarer seg hos oss. Den er fra 1700-3500 meter og

MACULIFERA: Rhododendron maculiferum i artssamlingen, Arboretet på Milde (U-1988.105, foto: Terbi Pousi 26.04.2009).

Rhododendron morii × pachysanthum i Gjørvikshaugen, Arboretet på Milde (U-1997.827, foto: Terbi Pousi 27.04.2011).

ser ut til å være mindre hardfør enn de andre. Vi mistet én av våre tre planter den kalde vinteren 2010-11. Den skal kunne bli ganske høy (4-5 m) med årene. Vi har foreløpig ikke sett våre planter i blomst, men de hører til den formen som ble innført til Storbritannia som RV 71009 og regnes som den vakreste med rosa blomster med ganeflekk. Ellers er der en god del materiale i omløp fra artens høyeste voksesteder der den hybridiserer med *Rh. pachysanthum*. Disse er fremragende hageplanter som viser hybridvigør og er svært blomsterrike, men de mangler dessverre sistnevntes flotte bladverk.

Rh. ochraceum Rehder & Wilson ser ut som en mindre versjon av *Rh. strigillosum* med kortere blad som er helt hårdekket på undersiden. I likhet med denne er den rød-blomstret, men i en noe mørkere tone. Bladkarakterene gjør at man har foreslått at den bør føres til NERIIFLORA. Den kommer fra Sichuan der den vokser på 2000-3000 m høyde som er noe i laveste laget for å passe hos oss. Imidlertid har vårt materiale (C&H 7052) klart seg forbausende bra. Den er en lovende, rent rød-blomstret art, som blomstrer lenge, og kan anbefales for våre forhold.

MACULIFERA: Rhododendron ochraceum i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-1999.168, C&H 7052, foto: Terbi Pousi 13.05.2009).

MACULIFERA: *Rhododendron oligocarpum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-2003.202, Guiz 120/148 select, foto: Terhi Pousi 08.06.2010).

Rh. oligocarpum Fang & Zhang er en nyoppdaget art i MACULIFERA-gruppen fra de sydlige provinsene Guizhou og Guangxi der den vokser på 1800-2500 m, som er i laveste laget for arter som skal kunne trives her nord. Vi har vært så heldige å få tak på den opprinnelige introduksjonen fra Sichuan i 1995, Guiz 120. Den blomstret fint i juni 2010 med spesielle rosafiolette blomster tross den vanskelig vinteren, så dette er nok likevel en art vi bør satse mer på.

Rh. pachysanthum Hayata er en art fra Taiwans fjell der en vokser over skoggrensene på ca. 3000 m, hvilket gjør at den tross sin sydlige proveniens ikke har noen problem med å trives hos oss (RV 72001). Det er først og fremst en fremragende bladplante med blad som er sølvaktig hårete på begge sider, noe som iblant går over i brunt. Den kompakte, nesten tueformete veksten er også karakteristisk. Den er lite blomstervillig, men har nydelige, epleblomstfargete blomster. Dens krysninger med *yakushmanum* har

gitt noen utsøkte kultivarer, som 'Golfer' og 'Viking Silver', for å nevne to av de beste.

MACULIFERA: *Rhododendron pachysanthum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1985.151, foto: Terhi Pousi 26.06.2007).

Rh. pachytrichum Franch. er en av kjempene i slekten. Den blir treformet, og er foreløpig 5-6 m høy i våre samlinger, med karakteristiske stive hår på skuddene. Den kommer fra Sichuan på 2000-3500 m og er godt hardfør hos oss. Vi har en nydelig hvitblomstret form, samlet av svensken Harry Smith.

Rh. pseudochrysanthum

Hayata er enda en art fra Taiwan, men denne finnes fra 2000-4000 m og har mange former. Vi har prøvd flere av disse og de klarer seg utmerket, best er de kompakte formene som i naturen vokser over skoggrensen (Mt. Morrison, RV 72003). Det tykke bladverket er nydelig, men uten tett tomentum annet enn på hovednerven på undersiden. Den blomstrer rikelig med

MACULIFERA: *Rhododendron pachytrichum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1973.1786, foto: Terbi Pousi 27.04.2011).

MACULIFERA: *Rhododendron pseudochrysanthum* i *Younger Bot. Garden* i Skottland (foto: Poul Søndergaard 07.05.1973).

MACULIFERA:
Rhododendron
strigillosum i
artsamlingen,
Arboretet på Milde
(W-1999.207,
C&H 7047,
foto: Terbi Pousi
19.04.2009).

epleblomstfargete blomster, og er en prydd for hagen, om man ikke gjødsler den, for det tåler den ikke.

Rh. sikangense Fang er en merkelig art fra Sichuan, slik navnet antyder. Den er vanskelig å plassere, men passer best i denne underseksjonen selv om den har nærmest glatte blad. Uansett er den en god hageplante som danner velformede busker med svakt-rosa blomster med rød ganeflekk. Vi har også var. *exquisitum* (Ming) Ming fra Yunnan (C&H 7166) som er litt mer bredbladet og har noen hår ved bladbasis. Bladverket er klart mer dekorativt enn hovedformen, men den synes noe mindre hardfør, selv om den kommer fra 3500 m.

Rh. strigillosum Franch. er underseksjonens mest praktfulle art, den blir et lite tre som fullvoksen med lysende røde blomster som kommer svært tidlig (mars). Det smalle bladverket, strihårete skudd og de lange spisse, rødlige knoppene er karakteristiske og dekorative. Dette er en art med ganske vid utbredelse i Sichuan og nærliggende Yunnan på høyder fra 2000-3500 m, så det burde være mulig å finne kloner som er hardføre nok for våre forhold. Men dette har vist seg vanskelig. Av våre første importerte overlevde bare et par planter som Tue Jørgensen mente var de eneste som var hardføre i Danmark, men da de blomstret viste de seg å være hybridogene og å ha ganske skittent rosa blomster (dvs. \times *monosematum*). Vi håper å ha funnet en form som kan regnes som sikker i vårt klima, nemlig C&H 7035 og C&H 7047, som har likt seg bra her de siste årene. Plantene har grønne knopper hvilket tyder på at de kan være hybridogene. En velp prøvd og god sort er hybrididen 'Etta Burrows' som av utseende er svært

MACULIFERA:

*Nye, hårete
skudd bryter hos
Rhododendron
strigillosum i
artssamlingen,
Arboretet på
Milde (W-
1999.207,
C&H 7047,
foto: Terbi Pou-
si 11.05.2011).*

lik *Rb. strigillosum* (moren oppgis å være sorten 'Fusilier' som man ikke ser meget spor av, heller ikke i hardførheten). For øvrig skal den populære 'Taurus' også ha *Rb. strigillosum* i avstamningen, men den er ikke like elegant i bladverket.

Rhododendron 'Etta Burrows' i "Skattkammeret" i Arboretet på Milde (G-1997.214, foto: Terbi Pou-
si 15.05.2008).

MACULIFERA: *Rhododendron ziyuanense* i fotografens hage i Ålesund (AC 5211, foto: Ole Jonny Larsen 10.06.2012).

Rh. ziyuanense Fang er en nylig innført art fra den sydlige Guangxi-provinsen som sies å være nærbeslektet med *Rh. anhweiense*, men skal være hvitblomstret. Vårt materiale (AC 5211) har ikke blomstret enda, men det spesielle stive bladverket tyder snarere på at den er feilplassert og hører hjemme i *IRRORATA*. Den har klart de siste tøffe vintrene uten skader, så den kan anbefales for våre forhold, spesielt siden Ole J. Larsen melder at den klarer seg fint i Ålesund der den har blomstret.

Subsect. NERIIFLORA

Dette er lave, iblant krypende arter ofte med kraftig fargete blomster (oransje-røde) som lyser opp der de vokser i bergsidene i Himalaya. Dessverre er de ikke alltid like enkle å få til i våre hager, mest fordi de krever god drenering, men også siden noen er fra lave nivåer og tåler lite frost. Systematikken er vanskelig og omstridt, og gruppen inneholder flere arter som er vanskelige å plassere. Den har vært av stor betydning for tilblivelsen av lave rød blomstrende sorter til våre hager.

Rh. albertsenianum Forrest er en art i den vanskelige *Rh. sperabile*-gruppen. Den er bare kjent fra et begrenset område i Yunnan på ca. 3000 m, og vårt materiale er etterkommer etter en kollekt fra Forrest (F 14195) som han hadde kalt *Rh. aff. sperabile*. Den skiller seg fra denne arten i en del detaljer, for eksempel med to-laget behåring på undersiden (det løse øvre laget lar seg fjerne med et fingerstrøk). Men den er kanskje bare en lokal rase eller hybrid av arten. Den skal ifølge Cox ikke være noen spesielt bra hageplante. Våre først introduserte planter døde i de tøffe vintrene 2009-11, men vi har skaffet nytt og det har klart seg noenlunde bra, men dette er neppe en art for våre forhold. Det gjelder for øvrig alle artene i *sperabile*-gruppen, såsom *Rh. floccigerum* der riktignok to småplanter av R 10959 har klart seg forbausende bra i planteskolen.

NERIIFLORA:
Rhododendron
aperantum 'Red'
i artssamlingen,
Arboretet på Milde
(G-1996.214,
foto: Terbi Pousi
29.04.2004).

Rh. aperantum Balf. fil. & Kingdon-Ward er en lett gjenkjennelig art pga. brede, flate tuer med sittende blad i tette kranser. Den vokser sakte og tar lang tid å få i blomst, men er verd å vente på, for de røde smale klokkene er fantastiske. Det finnes også en nydelig rosablomstret form (Forrest 27022). Vi har også fått tak på denne, men venter på å få se den i fri utfoldelse av sin blomsterprakt.

Rh. catacosmum Tagg er en merkelig art med en begrenset utbredelse i grensetraktene mellom Tibet og Yunnan på omkring 4000 m. Den er lett kjennelig på de store, avrundete bladene, og blomstene virker nesten doble pga. det store, fargete begeret. Vi har dessverre hatt problem med å få den etablert, og vårt flotte materiale fra Wakehurst døde faktisk allerede i 2003, men vi har skaffet nytt fra en senere introduksjon, og håper det vil gå bra, og at ikke flere eksemplarer blir stjålet (arten er vanskelig å få tak i!).

NERIIFLORA: Rhododendron
catacosmum i Danmark
(R 11185, foto: Bent Ernebjerg
18.04.2011).

NERIIFLORA: Rhododendron chamaethomsonii var. chamaethauma i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1987.155, foto: Terhi Pousi 19.04.2009).

Rh. chamaethomsonii (Tagg & Forrest) Cowan & Davidian er storebroren til *Rh. Forrestii* der det skjuler seg adskillige merkelige former som nok er hybrider av sistnevnte. Disse er lettere i dyrkning og selges iblant, for eksempel den flotte 'Red Exbury' som er en hageform. Vi har også villinnsamlet materiale (C 6099, DGEY 272), men dette trives dårligere. Den såkalte var. *chamaethauma* (Tagg) Cowan & Davidian med lekre rosa blomster, klarer seg bedre. Best er likevel den formen Ludlow & Sherriff har samlet i Bhutan.

NERIIFLORA: Rhododendron chamaethomsonii var. chamaethomsonii i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-1985.118, Ludlow & Sherriff form, foto: Terhi Pousi 29.04.2009).

NERIIFLORA:
Rhododendron
citriniflorum
i artssamlingen,
Arboretet på Milde
(Z-1998.144,
R 108, foto:
Terhi Pousi
25.05.2010).

Rh. citriniflorum Balf. fil. & Forrest er en svært variabel og relativt stor art (kan bli inntil 1.5 m høy). Grunnformen har som navnet sier gule blomster, men der finnes flere varianter, også med tofargete hvite og rosa klokker (C 6543), samt den praktfullt oransje var. *horaenum* (F 21850). Disse vokser alle i et område i grensetraktene mellom Tibet og Yunnan, ofte i myrete områder, på 4000-4500 m. Vi har prøvd flere former, men ingen, utenom en introduksjon av hybridogen opprinnelse, har klart seg godt. Dette kan skyldes at de ikke liker plasseringen i furuskogen på Milde, og at våre vintre er for milde (kommer fra ganske store høyder!). Det gjelder heldigvis ikke for den flotte var. *horaenum* som åpenbart trives.

NERIIFLORA:
Rhododendron
citriniflorum var.
horaenum i arts-
samlingen, Ar-
boretet på Milde
(Z-1997.200
(F 21850, foto:
Terhi Pousi
26.04.2009).

Rh. coelicum Balf. fil. & Farrer er også en av de merkelige artene som man mistenker kan ha oppstått som en krysning i naturen. Den er kjent fra noen få steder i grense-traktene mellom Burma og Yunnan på 3000-4500 m. Den har et vakkert, mørkegrønt bladverk og blomster som skal minne om *Rh. beanianum*, men den antas å være mer hardfør enn sistnevnte.

Rh. dichroanthum Diels er en av de større artene som er best kjent for sine oransje blomster, skjønt blomsterfargen kan variere, i likhet med bladene, og der er for øyeblikket fire anerkjente underarter som har adskilte geografiske områder i regionen Tibet til Yunnan og Burma. Den finnes også i flere høydenivåer 2500-4500 m, så det er merkelig at vi har hatt så vanskelig for å finne en klon som trives. Da vi trodde dette hadde lyktes, viste det seg at planten det dreide seg om var en hybrid, 'Medusa' (se side 59). Vi har nylig fått materiale fra 3200 m i Yunnan (RAN 2010) som vi håper vil oppføre seg bedre.

Arten har nemlig ofte vært brukt i foredlingsarbeid for å få oransje inn i blomsterfargen. Foruten dette får dens avkom, eksempelvis den vakre, men ikke helt pålitelige 'Goldsworth's Orange', ofte et stort farget beger som er dekorativt.

Rh. eudoxum Balf. fil. & Farrer er nok av hybridogent opphav og blir en ganske høy busk (vel 2,5 m). Det er en av de artene i undergruppen som har klart seg best hos oss, men dessverre er den ikke av de vakreste. Selve busken er litt glissen og bladverket nok så ordinært. Blomstene er ikke rent røde, men har et visst blåskjær. Vi har A.M. formen som klassifiseres som var. *eudoxum*, og den trives godt.

NERIIFLORA:
Rhododendron
dichroanthum
ssp. apodectum
i artssamlingen,
Arboretet på
Milde (G-99.161,
foto: Terhi Pousi
28.06.2012).

NERIIFLORA:

Rhododendron
eudoxum i artssam-
lingen, Arboretet på
Milde (G-87.158,
foto: Terhi Pousi
22.04.2009).

Rh. forrestii Diels er den laveste av artene, spesielt den formen som nå kalles var. *repens* (= krypende). Det er også en av de mest kjente fordi den ble brukt til mange av de gode røde hagesortene som særlig Dietrich Hobbie gjorde på 1950-tallet, for eksempel 'Scarlet Wonder'. Det er jo merkelig at denne nokså spesialiserte arten skulle kunne gi så gode hageplanter. Den vokser på åpne slutninger på 3000-4500 m i det nordøstlige Yunnan og tilstøtende områder av Tibet, India og Burma. Selv om den synes å være en vanskelig art å tilfredsstille, er den godt hardfør. For å trives må den tydeligvis ha perfekte forhold: en åpen, men solfravendt bratt bakke med humusovertrekk – og hvem har det i sin hage? Vi har prøvd en rekke forskjellige kloner og den beste er hos oss som i Skottland R 59174. Den etablerer seg lett og setter nye skudd,

NERIIFLORA: Rhododendron forrestii ssp. forrestii over en trestamme i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-1996.170, R 59174, foto: Terhi Pousi 10.04.2009).

NERIIFLORA: Rhododendron forrestii ssp. papillatum i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-1996.171, KW 5845, foto: Terhi Pousi 22.04.2009).

men har som de fleste lav voksehastighet. Hos oss har den ikke vært lett å få til å sette blomsterknopper, og når det skjer, fryser oftest blomstene for de er så tidlige. Heller ikke den såkalte var. *tumescens* Cowan & Davidian som er mer tueddannende, har likt seg godt hos oss. Imidlertid viser ssp. *papillatum* Chamb. fra Doshong La på ca. 4000 m i det sydlige Tibet (KW 5845) god trivsel. Hvorfor denne skulle like seg så godt er vanskelig å forstå, men jeg er tilbøyelig til å være enig med Kenneth Cox i at den kanskje er oppstått som en krysning (med var. *tumescens*? som også er kjent fra dette stedet og ble samlet av Kingdon Ward som 5846) og har fått hybridvigør. Rent utseendemessig skiller den seg fra de andre ved å ha blågrå, papilløs underside på bladene. Den er dessuten tueddannende.

Rb. *haematodes* Franch. er en lav kompakt busk med tett oransje filt på bladundersiden, en flott bladplante med praktfulle røde blomster. Den kommer fra Yunnan-provinsen på 3500-4000 m, og trives utmerket hos oss med få vinterskader selv i de tøffe vintrene 2009-11, også på ssp. *chaetomallum* (Balfour fil. & Forrest) som kommer fra litt lavere nivåer og finnes helt ned i Burma. Den bør nok likevel unngås også siden Cox mener den er mer kortlivet i kultur og en dårligere hageplante, mens ssp. *haematodes* nok er en av de beste for våre hager av denne underseksjonen. En annen plante som virker lovende, er var. *chamaephytum* fra Arunachal Pradesh i India (HECC 10066) som vi bare har hatt i et par år, men som klarte 2010-vinteren uten skader. Dens blad er mer rynkete og uten filt på undersiden (en naturhybrid?).

NERIIFLORA: *Rhododendron haematodes* i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-1999.189, BU 290, foto: Terhi Pousi 15.05.2008).

Rh. mallotum Balf. f & Kingdon-Ward er nok den flotteste av alle i denne undersøkelsen, og så spesiell at man kan undre på om den er rett plassert. Den danner ganske høye busker med brede, ruglete blad som har et tykt oransje filtlag på undersiden. Blomstene som er knallrøde, sitter i tette ”hoder”. Den kommer fra grensetraktene mellom Yunnan og Burma på 3000-3500 m, og er dessverre ømfintlig for frost. Vi har bare klart å etablere den på et beskyttet sted i Muséhagen (Farrer 815, bilde neste side), mens vi har mistet den på Milde flere ganger, og unge eksemplar frøs igjen helt ned den tøffe vinteren 2010-2011.

NERIIFLORA: *Rhododendron haematodes* ssp. *chaetomallum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-2003.195, JN 489, foto: Terhi Pousi 29.04.2009).

NERIIFLORA: Rhododendron mallotum i Muséhagen, Bergen sentrum (foto: Gerd Jørgensen 23.03.2009).

Rh. microgynum Balf. fil. & Forrest er en inntil 2 m høy, tett busk med nedbøyde, mørkegrønne blad med et tynt, tett brunlig filtag under. Den blomstrer villig og våre planter (muligens Forrest 14242) har mørkerøde blomster (men der finnes de med lysere, mer rosa farge). Den kommer fra grensetraktene mellom Yunnan og Tibet på ca. 4000 m. Dette er nok den arten i underseksjonen som har trives best i skogen på Milde, og en som burde brukes mer både i norske hager og foredlingsarbeidet.

Rh. miniatum Cowan er en svært sjelden og lite kjent art som kun kjennes fra et begrenset område i Tibet (Tsari) på 3700 m. Dens plassering har vært omstridt, men den er nok bedre plassert her enn i FULGENSIA dit den ble regnet tidligere. Det er en liten busk som skal ha knallrøde blomster. Vi har bare unge eksemplarer siden den nylig er innført i dyrking. Disse virker lovende med et nydelig bladverk.

NERIIFLORA: Rhododendron microgynum i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1985.146, foto: Terhi Pousi 05.05.2008).

NERIIFLORA:
Rhododendron
parmulatum i
artssamlingen,
Arboretet på Mil-
de (Z-1987.171,
KW 5875, foto:
Terhi Pousi
19.04.2009).

Rh. parmulatum Cowan er en særpreget art som bare er kjent fra Pemako-regionen i Tibet på 3000-3700 m. Den er en liten (opptil 2 m) busk med karakteristiske ruglete blad med blåaktig papilløs underside. De trompetformete klokkene varierer meget i fargen fra gulaktig til rødt, ofte flere farger i en blomst, hvilket er merkelig for en så lokal art. Flottest er typen 'Ocelot' med gule blomster som er rødlig lilla flekket (og derfor er den oppkalt etter panterkatten). Vi har mistet en del andre former, mens KW 5875 (som den er beskrevet på) har klart seg uten frostskafer i tøffe vintre og er blitt omtrent 2 meter, og viser den vakre glinsende, rødbrune barken.

Rh. piercei Davidian er også en av disse merkelige lokale artene fra Tibet, fra Dri La-passet på omkring 4000 m. Det er en tett, liten busk med flott rynket bladverk som har brunlig filt under, og knallrøde blomster. Disse kommer ofte så tidlig at de blir et lett bytte for vårfrost. Den

NERIIFLORA: Rhododendron
piercei i fotografens hage, Åle-
sund (foto: Ole Jonny Larsen
21.04.2009).

NERIFLORA: *Rhododendron sanguineum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-1997.209, C 6056, foto: Terhi Pousi 05.05.2008)

står nær *Rh. beanianum* og vi har hatt vansker med å få den til å overleve. Våre siste eksemplar frøs helt ned vinteren 2011, men skyter igjen fra basis. Flere andre arter fra denne høyden og regionen klarer seg bra hos oss (den foregående for eksempel), men slike lokale arter er gjerne spesielt tilpasset sitt voksested i naturen, noe det ikke er lett å imitere i hagen. Da kan dårligere trivsel lede til svekkelse som gir liten overlevelsessevne i tøffe vintre. Jeg mistenker at dette er tilfellet her.

Rh. sanguineum Franch. er en vidt utbredt, variabel art i området fra det sydlige Tibet til Yunnan på 3000-4500 m. Som navnet sier er blomsten normalt blodrød, men der forekommer mange varianter fra gulaktige (var. *didymoides*) til nærmest svarte (var. *haemaleum*). Vi har flotte rødblomstrete eksemplar fra C 6056 som har klart seg

NERIFLORA: *Rhododendron sanguineum* var. *haemaleum* (G-1998.180, t.v.) og var. *didymoides* (G-1985.160, over) i artssamlingen, Arboretet på Milde (fotos: Terhi Pousi 22.04.2009).

NERIIFLORA: Rhododendron sanguineum var. didymum i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-2003.197, foto: Terhi Pousi 07.08.2009).

med mindre frostska-der på bladene vinteren 2010. Den mest oppsiktsvekkende er likevel var. *haemaleum* som heldigvis ser ut til å trives i skogen på Milde. En særpreget og interessant form er var. *didymum* med dyprøde blomster som kommer i august.

Rh. sperabile Balf. f. & Forrest er en liten busk som er nær beslektet med *Rh. neriiflorum*, og som finnes i grensetrakten mellom Yunnan og Burma på 3000-3700 m. Den er derfor ikke spesielt hardfør. Vårt materiale CCHH 8197 overlevde vinteren 2010 med ubetydelige skader, så vi håper snart å få se de flotte røde blomstene. Vi har dessverre ikke fått tak på den nordligere og mer hardføre var. *wehsiense* Tagg & Forrest.

Rh. temenium Balf. fil. & Forrest er en kompakt liten busk fra grensetraktene mellom Yunnan og Tibet på 3700-4600 m. Den varierer meget i blomsterfargen fra rent rødt (var. *temenium*) til kremgul (var. *gilvum*). Vi har bare prøvd sistnevnte (R 22271), som trives godt og blomstrer regelmessig både tidlig vår og igjen om høsten.

NERIIFLORA: Rhododendron temenium var. *gilvum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-1985.167, R 22271, foto: Terhi Pousi 18.08.2010).

Likevel er den ikke noen god hageplante, da de papirtynne blomstene ikke tåler regn og fort blir brunflekkete, selv om dens hovedblomstring er om høsten.

Rh. trilectorum Cowan er en svært sjelden og lite kjent art fra Tibet og tilstøtende områder av India (Arunachal Pradesh) på 3700-4300 m. Det er en tett liten busk med gule blomster som står *Rh. parmulatorum* nær, og muligens er en hybrid av denne. Vi har nettopp fått tak på det materialet (HECC 10056) som Kenneth Cox introduserte fra India i 2002, og de små plantene klarte vinteren 2010 uten skader, hvilket virker lovende, men de er ekstremt sentvoksende.

Vi har ikke klart *Rh. beanianum*, *Rh. neriiflorum* og *Rh. pocophorum*.

Konklusjon: Artene i denne store seksjonen har vist seg alt annet enn lette, og det til tross for at mange er fra det høydenivå som normalt er passende for våre forhold. Årsaken er trolig at mange er svært lokale endemer med spesielle voksekrav som er vanskelige å oppfylle. Jeg kan egentlig bare anbefale fire som sikre for våre områder: *Rh. forrestii* ssp. *papillatum*, *Rh. haematodes*, *Rh. microgynum* og *Rh. parmulatorum*.

Subsect. PARISHIA

Dette er en liten underseksjon med høye busker og treaktige rødblomstrende arter som oftest finnes under 3000 m og i de sydligste delene av slektens asiatiske utbredelsesområde: India, Burma og det sydligste Yunnan. Disse er derfor mer varmekrev-ende og frostømfintlige enn godt er for norske forhold. De kommer sent i gang om våren og trenger en lang og mild høst for å modnes. Jeg har bare sett velutviklede eksemplarer i hager på New Zealand, der de er juveler i samlingene. Vi har bare prøvd en av disse.

Rh. facetum Balf.fil.& Kingdon-Ward er nok en av de mest praktfulle av alle arter i underslekten med sine intenst røde blomster. Den når lenger nord (i Yunnan) og høyere opp (til 3400 m) enn de andre artene, så vi har forsøkt å få den til på Milde, men uten hell. Man kan ikke utelukke at den kan klare seg på lune steder på norskekysten, noe som bekreftes av at Egil Valderhaug i sin hage på Valderøya nær Ålesund har klart den antatt mindre hardføre slektningen *Rh. elliottii*.

Disse fantastiske artene er naturligvis også blitt brukt i hybridiseringsarbeidet, spesielt av Lionel de Rothschild, men ingen av hans sorter er sikre nok for våre forhold, ikke engang 'Kilimanjaro' som har fått en viss utbredelse på De britiske øyer, og som vi har prøvd uten hell. Vi har også prøvd den amerikanske 'Witchery' som er en *Rh. facetum*-hybrid, og som sies å være mer hardfør, men også den gikk ut etter få år. Så her er vi åpenbart for langt nord, dessverre.

PARISHIA:
Rhododendron
elliottii i foto-
grafens bage på
Valderøya (foto:
Egil Valderhaug
12.03.2009).

Subsect. PONTICA

Dette er nok den mest velkjente underseksjonen i vestnorske hager, og med rette: de fleste av disse artene kommer fra klimaområder som likner på vårt. En art forekommer faktisk viltvoksende i Europa, og tre i nærliggende Tyrkia. De har også vært brukt meget i foredlingsarbeid, så de fleste eldre hagesorter nedstammer fra en eller annen av disse. Ikke rart at folk flest (med urette) forbinder rhododendron med planter av dette utseende: høye, eviggrønne busker med rosa til rosafiolette blomster i runde blomsterstander.

Rh. aureum Georgi er den eneste lave, krypende arten i underseksjonen. Den er terengdekkende i fjellstrøk i Japan (1500-2700 m) og går helt nord til Kamtchatka og

PONTICA: Rhododendron aureum i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-1977.1773, S 55, foto: Terhi Pousi 18.04.2007).

Rhododendron
'Blanzefflor' (foto:
Gerd Jørgensen
15.05.2010).

Kurilene. Den er dessverre mottakelig for lyngtege (*Stephanitis*), men vi har et enestående fint materiale fra Nordisk Arboretutvalgs ekspedisjon fra Hokkaido, Daisetsu (S 55). Den kommer med relativt små kremgule blomster i april, og kan få noen få blomster igjen om høsten. Arten klarer seg også godt i Nord-Norge, og har vært brukt litt i hybridisering, slik som i *yakushimanum*-hybriden 'Serendipity'. I naturen krysses den med *Rh. brachycarpum* til hybridene *Rh. ×nikkomontanum* som er mer opprett og lettere å dyrke. Denne inngår i sorten 'Blanzefflor' som kommer fra Stord og har doble blomster.

Rh. brachycarpum G. Don er en av de mest hardføre rhododendronartene i verden. Det gjelder spesielt den såkalte ssp. *tigerstedtii* Nitzelius som er beskrevet på materiale fra Kongo San i det østlige Korea og sies å tåle helt ned til -45 grader, og som vi har fått fra botanisk hage i Göteborg, så vel som Arboretum Mustila i Finland der den har

vært brukt i krysningsarbeid. Arten har ellers en vid utbredelse i Korea og Japan og er variabel både i vokseform og blomsterfarge. Blomstene er

PONTICA: Rhododendron
brachycarpum i
artssamlingen, Arboretet
på Milde (W-1977.1877,
S 161, foto: Terhi Pousi
22.06.2012).

PONTICA: *Rhododendron brachycarpum* 'Erimo' med unge skudd i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-1977.1982, S 265, foto: Per Magnus Jørgensen).

vanligvis ganske små og hvite, men det finnes vakre rosa former. Vi har en del japansk materiale fra den nordiske arboret-ekspedisjonen til Øst-Asia, hvorav det fra Erimo (S 265) er spesielt flott som bladplante med kompakte busker og store friskt grønne, hvelvete blad. Blomstene er derimot små, hvite og skjules i den nye veksten.

Dens ssp. *fauriei* (Franch.) Chamb. med helt glatte blad, har noe større rosa blomster og har vært brukt adskillig for å få frem hardføre hagesorter, spesielt i Tyskland. Selve underarten er også verdifull for anvendelse i kalde strøk.

Rh. catawbiense Michx er en amerikansk art som er blitt svært populær i våre hager, spesielt klonen 'Grandiflorum' som ble selektert av Anthony Waterer tidlig på 1800-tallet. I USA vokser den i fjellstrøk i Appalachians og tilstøtende områder på 1200-2000

PONTICA: *Rhododendron catawbiense* 'Grandiflorum' i parken ved Gamlehaugen, Bergen (foto: Gerd Jørgensen).

PONTICA: Rhododendron catawbiense i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-1975.2232, Lars Rudén 185, foto: Terhi Pousi 05.06.2002).

m. Navnet har den fått etter en lokal indianerstamme. Den har også vært mye brukt i foredlingsarbeidet. Vi har noe villinnsamlet materiale fra fjellene i North Carolina (Rudén 185, 187) som skiller seg fra det man finner i handelen ved bl.a. å ha noe mindre blomster og å være mindre villig i kultur enn 'Grandiflorum'. Den er neppe den rene arten, men uansett en god, selektert form av betydelig hageverdi.

Rh. caucasicum Pallas kommer som navnet sier, fra fjellene i Kaukasus på grensen mellom Georgia og Tyrkia på 2000-3000 m, der den danner store buskas over skoggrensen og sitter igjen i fjellbeitene fordi husdyrene (hovedsakelig sauer) lar den stå igjen. Det er en lav og tett busk, oftest med gule blomster med tydelige ganeflekker. Dette siste sammen med hardførheten og den gode vokseformen gjorde at den

ble meget brukt av de tidlige foredlerne, for eksempel 'Chevalier Felix de Sauvage'. For øvrig er den selekterte klonen 'Cunningham's Sulphur' en meget god plante for våre forhold. Den har vært dyrket i Muséhagen siden 1930-tallet.

PONTICA: Rhododendron caucasicum i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-1984.308, O 5725, foto: Terhi Pousi 02.05.2011).

Rhododendron
'Chevalier Felix
de Sauvage' i Ny-
dalen, Arboretet
på Milde (foto:
Per Magnus
Jørgensen).

Rh. degronianum Carr. er en svært variabel art fra Japan som for noen år siden ble unødige omdøpt til *Rh. japonoheptamerum*. Den er vidt utbredt i hele landet fra syd til nord, fra lavlandet til 1500 m i fjellet. Der har vært stor uenighet hvordan man skal klassifisere materialet og hvilke navn som skal anvendes.

Den typen som har vært kalt *Rh. metternichii* og som nå gjerne kalles ssp. *heptamerum* (på grunn av de syv kronflikene), er best egnet for våre forhold. Vi har flere introduksjoner fra Japan som alle er gode. De er variable i blomsterfarge og vokseform, men de fleste ser ut til å tilhøre var. *hondoense*.

PONTICA: Rhododendron degronianum ssp. heptamerum i Japansamlingen, Arboretet på Milde (W-1977.1181, B 181, foto: Terbi Pousi 26.04.2009).

PONTICA:
Rhododendron
hyperythrum i
artssamlingen, Ar-
boretet på Milde
(G-1996.191,
foto: Terhi Pousi
28.05.2012).

Rh. hyperythrum Hayata er et avvikende art i underseksjonen. Den vokser i fjellene på Taiwan, omkring 1000 m, og derfor ikke er like hardfør som resten av artene. Plantene vi har i dyrking, hører til formen som kalles 'Omo', som har merkelige innbøyde blad og ganske store hvite blomster. Den har ikke likt seg godt i skogen på Milde, og vi har flyttet den til et åpnere voksested, der den nå synes å trives. Vi har imidlertid i Nydalen en lite kjent, flott hybrid av den, 'Woodcock', som er en av de få jeg vet om. Den har tettere vekst og rosa blomster.

Rhododendron 'Woodcock' i Nydalen, Arboretet på Milde (G-1989.157, foto: Gerd Jørgensen 28.04.2007).

PONTICA:
Rhododendron
macrophyllum
i artssamlingen,
Arboretet på Milde
(W-1972.36,
foto: Terhi Pousi
22.06.2012).

Rh. macrophyllum G. Don er en av de mindre kjente amerikanske artene som kommer fra vestkysten fra California til British Columbia der den finnes fra havnivå til ca. 1000 m opp i fjellene. Den er ikke så lett å dyrke og er kanskje noe for varmekrevende for oss, og vil ha det tørrere enn på Vestlandet. Den trives ikke godt på Milde, men materialet fra Willamette National Park i Oregon klarer seg ganske bra, i motsetning til det fra staten Washington. Noe stort tap er det neppe da den danner nokså skranglete, opptil 9 m høye busker med relativt små hvit-rosa blomster øverst.

Rh. makinoi Tagg er en av de vanskelige japanske artene i *Rh. degronianum*-gruppen som man lett kjenner igjen på de smale bladene som lett blir klorotiske, noe man kan

PONTICA:
Rhododendron
makinoi i arts-
samlingen, Ar-
boretet på Milde
(U-1977.143,
foto: Terhi Pousi
27.05.2003).

Rhododendron 'Jens Jörgen Sørensen' i Nydalen, Arboretet på Milde (G-2003.234, foto: Terhi Pousi 20.05.2003).

motvirke med å gi den dolomittstøv. Den har små hvitrosa blomster som produseres i store mengder. Det finnes overgangsformer til *Rh. degrobianum* som er mer bredbladet og lettere i kultur, for eksempel klonen 'Lance'. Om dette er hybrider med sistnevnte eller et tegn på at den heller burde behandles som en underart, er ikke endelig avklart. På grunn av det spesielle bladverket har den vært litt brukt i krysningsarbeidet. Den skal også inngå i den svært hardføre 'Jens Jörgen Sørensen' som er oppkalt etter en danskøttet planteskoleeier. Det kunne stemme med hardførheten og at RHS oppfatter den som en *Rh. makinoi*-hybrid, til tross for at foredlere oppgir bakgrunnen som *Rh. adenogynum* × (*Rh. traillianum* × *taliense*), hvilket neppe kan være rett.

Rh. maximum L. er en amerikansk art som finnes vidt utbredt på østkysten fra Georgia til Nova Scotia og fra havnivå til oppimot 1000 m. Den blir høy og skrangle-

te, men har godt bladverk og store koniske blomsterstander med

PONTICA: Rhododendron maximum i artssamlingen, Arboretet på Milde (U-1973.329, foto: Terhi Pousi 22.06.2012).

Rhododendron 'Lady Anette de Trafford' i Nydalen, Arboretet på Milde (G-1997.298, foto: Terhi Pousi 03.06.2002).

hvite til rosa blomster, ofte med en tydelig ganeflekk. Dette samt den gode hardførheten ledet til at den ble mye brukt i foredlingsarbeidet på 1800-tallet, bl.a. av John Waterer, for eksempel i 'Lady Annette de Trafford'.

Rh. ponticum L. er den eneste av disse store som fremdeles er viltvoksende på det europeiske kontinent, på den iberiske halvøy der den er utrydningstruet og forekommer i en form, ssp. *baeticum* som ikke likner arten slik vi kjenner den fra våre hager.

Den kom tidlig i bruk både selv og som krysningspartner, og den er nå beryktet for at den naturaliserer seg og danner ugjenomtregelige kratt på De britiske øyer. Dette er imidlertid ikke arten selv, men tidlige krysningsprodukter med *Rh. maxi-*

PONTICA: Rhododendron ponticum i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-1991.759, AC&H 205, foto: Terhi Pousi 06.06.2012).

Rhododendron ponticum 'Roseum' i Nydalen, Arboretet på Milde (G-1972.1400, foto: Terbi Pousi 12.06.2002).

mum og *Rh. catawbiense*. Arten synes å være en tertiær relik i Europa som pga. klimaendringer og menneskelig virksomhet er trengt tilbake til noen få områder, men som ved tilførsel av fremmede gener igjen er på fremmarsj, ikke minst i Storbritannia. Foreløpig er den ikke løpt løpsk i Norge, og hvis man holder seg til den rene arten, er sjansene heller små for dette. Arten har i dag sin hovedutbredelse i Kaukasus (som ligger i Asia) der den forekommer fra havnivå opp i fjellene til ca. 2000 m. Vi har fint materiale derfra (AC&H 205) som er mer tidligblomstrende og har større og mer blålige blomster enn de eldre seleksjonene (hybrider?) man vanligvis ser i samlinger.

Arten har tidligere vært mye brukt i krysningsarbeid pga. hardførheten og blomsterrikdommen, blant annet inngår den i den populære 'Roseum', noe man lett ser på det lange, tilspissede bladet og de smale, tungeformede nedre lobene på kronen.

Rh. smirnowii Traut. er ytterligere en art fra Kaukasus som holder til i fjellet, 1500-2500 m. Det er en flott, tettvokst busk med tykke grønne blad som er tykt hvitfiltete under. Blomstene er store og mørkt rosa-fiolette. Arten er lettdyrket og burde brukes mer her i landet på grunn av den gode hardførheten og den sene blomstringen (juni).

Rh. ungeronii Traut. er den siste av de kaukasiske artene, og den som er minst kjent og vanskeligst i kultur. Den vokser ned mot Svartehavet til omtrent 1000 m og opp til ca. 2000 m i granskog. Den står nær foregående, men har smalere blad med mindre filt og flere og mindre, hvite til svakt rosa blomster.

Materiale vi har fått som *Rh. ungeronii* og som har klart seg, viser seg å være en form av *smirnowii*, kanskje krysset med *Rh. ponticum*.

PONTICA: *Rhododendron smirnowii* i artssamlingen, Arboretet på Milde (U-1973.711, foto: Terhi Pousi 30.05.2008).

Rh. yakushimanum Nakai er kanskje den mest berømte arten i underseksjonen. Den vokser vilt kun på den lille øya Yakushima i det sydlige Japan, et sted med mye vind og nedbør. Den danner tette tuer med tykke blad med nedbøyd kant og tykk brunlig filt under. Ettersom det på samme øy finnes noen uvanlig bredbladete former av *Rh. makinoi* som antas å ha oppstått ved krysning (med *Rh. degronianum*?), så har noen taxonomer ment at den må regnes som en underart til sistnevnte. Inntil man klarer å få til en konsekvent taxonomi innen dette komplekset i Japan, foretrekker jeg å beholde den som art ettersom den er så karakteristisk og normalt sett kan skilles med letthet fra de andre.

Formen 'Koichiro Wada' som vi har, og som er oppkalt etter en japansk planteskolemann som brakte den til

Rhododendron yakushimanum 'Koichiro Wada' i Hachmanns utstillingshage, Barmstedt i Tyskland (foto: Terhi Pousi 25.05.2006).

Rhododendron
'Fantastica' i
Nydalen, Arboretet
på Milde (foto: Per
Magnus Jørgensen).

England straks før andre verdenskrig, er en fantastisk plante. Den er minst like god som de mange krysninger og seleksjoner som er gjort i senere tid. Personlig mener jeg at Hachmanns 'Fantastica' er uslåelig blant disse, men den blir ganske stor med årene.

Konklusjon: Selv om alle disse er brukbare i norske hager, vil jeg gjerne peke på to som fortjener å bli mer brukt: *Rh. smirnowii* og *Rh. yakushimanum* (særlig 'Koichiro Wada', som vi også har i Japanhagen).

Subsect. SELENSIA

Dette er en gruppe små busker med elegante klokkeformete blomster som er blant de mest sjarmerende artene i slekten, men dessverre ikke alltid like lette å dyrke.

Rh. esetulosum Balf. fil. & Forrest er en lite kjent art fra grensetraktene mellom Yunnan og Tibet på 3000-4000 meters høyde. Den antas å være en naturhybrid der *Rh. selense* er innblandet, men dette trenger

SELENSIA: Rhododendron esetulosum i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-1984.307, Harry Smith 12950, foto: Terhi Pousi 30.04.2009).

Rhododendron euryssiphon 'Arduaine' i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-2006.60, foto: Terhi Pousi 29.04.2009).

nærmere undersøkelse da denne mistanken gjelder mange av "artene" i denne underseksjonen. Vår plante stammer fra Harry Smith 12950, og er fullstendig hardfør, med små hvit-rosa blomster.

Rh. euryssiphon Tagg & Forrest er også en av de antatte hybridene, i dette tilfellet med *Rh. martinianum* innblandet, antakelig krysset med *Rh. stewartianum* i THOMSONIA. Vi har formen fra 'Arduaine' som opprinnelig kom fra Tibet, og som har vakre, lysrosa blomster med mørkere rosa skjær på utsiden og er blomsterrik. Den fikk en del skader den kalde vinteren 2010, men overlevde og skyter på nytt.

Rh. hirtipes Tagg er en spesielt vakker rosablomstret art som Kingdon-Ward satte meget høyt. Den kommer fra Tibet på 3000-4500 m, så den burde kunne greie seg bra her. Våre ulike introduksjoner gjør også det. Merkelig nok har den vært lite brukt i foredlingsarbeidet, men Hachmann har gjort en lite kjent rød blomstret hybrid med den, 'Frühlingsglühen', som er god på Milde, men har mistet artens eleganse.

SELENSIA: Rhododendron hirtipes i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1991.784, foto: Terhi Pousi 25.04.2011).

Rhododendron 'Frühlingsglühben' i Nydalen i Arboretet på Milde (G-1999.124, foto: Terhi Pousi 29.04.2009).

Rh. martinianum Balfour fil.& Forrest er en av de mest delikate av alle arter med små porselensaktige klokker som kommer i mars/april på en småbladet busk. Den stammer fra Yunnan og tilgrensende områder i Tibet og Burma på 3000-4500 m. Den er en kompakt plante som klart er hardfør nok, men ikke lett å få til å trives da den vokser sakte. Den er på mange måter en miniatyr av *Rh. selense*, en riktig lekkerbiskken av en art.

SELENSIA: Rhododendron martinianum i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1985.144, foto: Terhi Pousi 19.04.2009).

SELENSIA: *Rhododendron selense ssp. jucundum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-1985.162, SBEC 0365, foto: Terhi Pousi 15.05.2009).

Rh. selense Franch. er gruppens sentrale art som er nokså vidt utbredt i Yunnan og Tibet på høyder fra 2500 til 4500 m, så her er litt å prøve på av materiale. I dag regner man med fire underarter, hvorav vi kun har erfaring med ssp. *jucundum* (SBEC 0365). Den har blomstret villig, og produserer mange rosa klokker i april/mai.

Vi har ikke forsøkt *Rh. bainbridgeanum* og *Rh. erythrocalyx*, som begge mistenkes for å være naturhybrider.

Subsect. TALIENSIA

Dette er en gruppe arter som erstatter "vierbeltet" i den subalpine regionen i Himalaya og Kina. De vokser ofte i tette bestand og har hårete blad. De passer generelt sett svært godt for det vestnorske klimaet, men er litt trege før de kommer i gang med blomstringen og har derfor vært urettmessig neglisjert på De britiske øyer. Vi har derfor lagt særskilt vekt på å skaffe disse. Som bladplanter er de uovertrufne, men de synes å være lett mottagelige for sopp av ulike slag, særlig honningsopp (*Armillaria*) og greinråte (*Phytophthora ramorum*) om de står for vått.

TALIENSA: Rhododendron adenogynum i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-1991.740, CH&M 2638, foto: Terhi Pousi 29.04.2009).

Rh. adenogynum Diels er en tettvokst plante på oppmot 2 m med flott læraktig bladverk. Den kommer fra 3000-4000 m i Tibet og tilstøtende Yunnan. Vi har en nokså blekt rosablomstrende form (C&H 2638) som klimatisk har klart seg bra, men som har hatt noen problem med soppskader.

Rh. aganniphum Balf. fil. & Kingdon-Ward likner foregående i vokseform, men er ikke så blomsterrik. Bladverkets variasjon har gitt grunn til oppdeling i varieteter. Vi har både var. *aganniphum* med sammenhengende, blekt filt-lag på undersiden og var. *flavorufum* (Balf. fil. & Forrest) Chamb., med i varierende grad oppdelt (i rutemønster), oransjebrunt filt-lag (F 14368).

Det ser ikke ut til å være noen større forskjell på deres trivsel, men sistnevnte fra Tibet på 3500 m, virker å være en bedre hageplante med kraftig rosa blomster.

TALIENSA: Rhododendron aganniphum var. flavorufum i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-1982.42, F 14368, foto: Terhi Pousi 02.05.2011).

TALIENSA:
Rhododendron
alutaceum var.
russotinctum i
artssamlingen,
Arboretet på
Milde (G-
1987.152, foto:
Terhi Pousi
19.04.2009).

Rh. alutaceum Balf. fil. & W. W. Smith er en ganske forvirrende art blant de tette, lave artene i den subalpine sonen som ser ut til i en viss grad å gå over i hverandre. Denne er dessuten oppdelt i tre varieteter, igjen hovedsakelig basert på filtlagets utforming og farge. Mye tyder på at vi her har et variabelt hybridkompleks med en vid utbredelse på 3000-4000 m i Sichuan, Yunnan og Tibet. Vi har materiale fra flere ulike kilder, også merkelig nok fra Sikkim (Yading) på over 4000 m, og noe som er kommet fra Yunnan som var. *russotinctum* (med oppsprekkende rødbrun filt på bladundersiden), og som klarer klimaet bra, men viser svakhet for målerlarve- og soppangrep.

Rh. balfourianum Diels er en flott art med rosa blomster på de tette buskene. Den vokser i skoggrensen på 3000-4000 m i Yunnan og Sichuan. Vårt materiale er fra Cang Shan på ca. 4000 m og klarer seg fint.

TALIENSA:
Rhododendron
balfourianum
i Musehagen,
Bergen sentrum
(foto: Poul
Søndergaard
06.05.1972).

TALIENSIA:
Rhododendron
beesianum i
artsamlingen,
Arboretet på
Milde (W-
2000.157 t.v.
og W-2000.156
t.h., foto:
Terhi Pousi
27.04.2012).

Rh. beesianum Diels er en av de artene i underseksjonen som vokser i skog og er en nokså storvokst art med ganske lange blad. Vår form fra Yunnan på 3850 m skal ha hvit-rosa blomster og klarer seg ganske bra.

Rh. bhutanense D. G. Long er en nokså nylig beskrevet art med hovedutbredelse i Bhutan på ca. 4000 m, lenger vest enn noen annen art i underseksjonen. Den kan bli ganske høyreist, inntil 3 m og har karakteristiske, noe opprette blad som har brun filt under. Den kan ha noe av de rødste blomstene som finnes i gruppen, men jeg vil kalle dem rosarøde - vakre er de uansett. Vi har to forskjellige introduksjoner KR 1751 og CH&M 3091A som avviker noe i bladverket (en hybrid?). Begge har vært langsomt voksende og synes ikke å være gode hageplanter. I Skottland regnes den som ganske krevende, men noe bedre om den podes på andre grunnstammer.

Rh. bureavii Franch. er en av de fineste artene i underseksjonen. Den kommer fra Yunnan på 3000-4000 m, og er lett å kjenne igjen på det vakre bladverket som er mørkegrønt, og brunloddent på unge skudd med tett oransjebrunt filtag under. Den har hvite eller svakt rosa blomster, men er litt treg å få i blomst. Unntaket er noen eldre eksemplarer i Muséhagen på Nygårdshøyden, som ser ut til å stå nær den utvalgte klonen 'Ardisaig' med større og spesielt vakre blomster. Imidlertid er den uovertruffen som bladplante. Våre ulike introduksjoner fra villmateriale (F 15609, Rock 25439) trives alle og har ikke fått vinterskader.

Rh. clementinae Forrest er en merkelig liten, tettvoksende plante fra Yunnan i skogkanter opp mot fjellet på ca. 3500 m med et spesielt konvekst, blågrønt bladverk og syvlobete blomsterkroner som er hvit-rosa. Den blomstrer uhyre sjelden i kultur, men er en flott bladplante. Forrest som oppdaget den syntes det var noe av det vakreste han hadde sett og kalte den opp etter sin kone. Onde tunger skal ha sagt: "She was,

TALIENSA:
Unge skudd av
Rhododendron
bureavii med
nydelig bladverk
i artssamlingen,
Arboretet på
Milde (Z-
1973.1676, R
25435, foto:
Terbi Pousi
03.09.2009).

indeed, a small, tough one” [hun var virkelig en liten, seig en]. Dette siste passer også godt på planten.

Vi har nylig fått ssp. *aureodorsale* fra det nordøstlige Sichuan. Den har et ganske annerledes grønt bladverk, men er blitt ført sammen med denne arten på grunn av de syvlobete kronene. Rent umiddelbart virker dette som en usikker karakter, men her trengs det flere undersøkelser av mer materiale.

TALIENSA: Rhododendron clementinae i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1988.67, foto: Per Magnus Jørgensen).

TALIENSIA: *Rhododendron coeloneurum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-1998.145, PW 27, foto: Terbi Pousi 26.04.2011).

nydelig oransjebrun filt på undersiden. Med vakre rosa blomster er den uvanlig blomsterrik i sin undergruppe. Vårt materiale har ikke hatt klimaproblem, men eldre planter blir lett utrivelige og dør.

Rh. coeloneurum Diels. er nylig introdusert fra Sichuan. Dens status og plassering i systemet er omstridt, og utfra bladverket er det grunn til å tro at plassering i ARGYROPHYLLA er mer korrekt. Den likner ganske mye på *Rh. denudatum*. Vårt materiale (PW 27) har klart seg godt og er blitt 2,5 m høye busker.

Rh. dignabile Cowan er en sjelden art fra Tibet på 3500-4500 m. Den står *Rh. beesianum* nær, og skiller seg hovedsakelig på detaljer i behåringen. Den ansees å være vanskelig i kultur, og Cox anbefaler at den podes for å få god trivsel. Vårt materiale (CC 7509) er ekstremt sentvoksende – 25 cm høy på 10 år, så den er neppe noen enkel plante i våre hager.

Rh. elegantulum Tagg & Forrest er, som navnet sier, en elegant art som stammer fra Sichuan på 3500-4000 m. De vakre, ganske smale bladene har

TALIENSIA: *Rhododendron elegantulum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1985.177, foto: Terbi Pousi 19.04.2009).

TALIENSIA: *Rhododendron faberi* ssp. *faberii* i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-1985.126, KR 177, foto: Terbi Pousi 11.05.2011).

Rh. faberi Hemsley er en lokal art fra Sichuan på 3000-3500 m med god vekstform og friskt og fint bladverk med et tynt, brunt hårlag under. Blomstene er hvite med røde flekker. Vårt materiale (KR 177) virker livlig og har blomstret forbausende rikelig.

Rh. lacteum Franch. har et uheldig navn da Franchet, som bare hadde sett herbariemateriale, trodde at blomstene var (melke)hvite, mens de i virkeligheten er nydelig gule, noen også med en rød ganeflekk. Den er en art fra Yunnan på 3000-4000 m, som ikke er enkel i dyrkning og som klarer seg best når den er podet. Men vi har mistet også slikt materiale (FCC-formen fra Christies hage) etter vinteren 2010. Nytt materiale fra Cang Shan (3900 m) ser foreløpig ut til å greie seg bra på egne røtter og blomstret i 2011 for første gang etter 10 år. I full utvikling er dette en fantastisk plante som det er synd det skal være så vanskelig å få til å trives, noe man har skyldt på det dårlige rotsystemet, noe de senere introduksjoner ikke synes å bekrefte.

TALIENSIA: *Rhododendron lacteum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (W-2000.163, foto: Terbi Pousi 26.04.2011).

TALIENSIA: Rhododendron *mimetes* var. *simulans* i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-73.1618, foto: Terhi Pousi 11.05.2011).

Rh. mimetes Tagg & Forrest er en lav, nokså variabel art fra Sichuan på 3500-4000 m. Den er nokså sikkert hybridogen, og variasjonen skyldes at den er et resultat av flere ulike krysningshendelser og senere utspaltinger. Vi har materiale som føres til var. *simulans* med rosa blomster og oppsprekkende hårlag på bladene. Vårt materiale som er kommet fra Royal Botanic Gardens Edinburgh, et av de få stedene den er dyrket, tåler klimaet greit, men har en tendens til å få døde grener.

Rh. nigrogladulosum Nitzelium er en meget spesiell plante som svensken Harry Smith samlet i Sichuan på 3500 m. Den har blanke, merkelig lange blad med svarte kjertelhår og små hvite blomster. Mye tyder på at den kan være en lokal hybrid. Vårt materiale fra Smiths innsamling (13979) har ikke likt seg godt på Milde, kanskje fordi den ikke får stabile vintre nok her. I Göteborg går den utmerket, og den kommer fra den nordligste mer kontinentale delen av Sichuan.

TALIENSIA: Rhododendron *nigrogladulosum* i artssamlingen, Arboretet på Milde (U-1977.145, foto: Terhi Pousi 20.04.2003).

TALIENSA:
Rhododendron
phaeochrysum
var. levistratum
i artssamlingen,
Arboretet på
Milde (W-
2000.179, foto:
Terbi Pousi
12.04.2009).

Rh. phaeochrysum Balf. fil. & W.W. Smith er en variabel vidt utbredt art som finnes fra Tibet gjennom Yunnan og til Sichuan på 3000-4500 m. Den krysser åpenbart med flere av sine slektninger, og det har vært vanskelig å få orden på systematikken. Vi har materiale som regnes til var. *phaeochrysum* fra typeområdet i Nordvest-Yunnan (ca. 4000 m). Det klarer seg rimelig bra, men har blomstret sparsomt og har ikke noe utpreget bladverk som de beste i gruppen, men en plante av den såkalte "*Rh. cuprescens*" (H. Smith 13977) har blågrønt skimrende unge blad og var nydelig inntil den med alderen ble så skranglete og utrivelig at den måtte fjernes.

Vi har også de to andre varietetene: var. *agglutinatum* (fra Mt. Abov i Yunnan, 3900 m) som har filt-tuster på bladundersiden, og var. *levistratum*, hvorav den siste har trives best, men ingen av disse skiller seg ut som spesielt gode hageplanter.

TALIENSA:
Rhododendron
phaeochrysum var.
phaeochrysum
(såkalt "cuprescens")
i artssamlingen, Ar-
boretet på Milde (Z-
1975.824, H. Smith
13977, foto: Terbi
Pousi 27.09.2005).

Rhododendron principis × yakushmanum i Gjørvikshaugen, Arboretet på Milde (U-1997.829, foto: Terbi Pousi 27.04.2011).

Rh. principis Bureau & Franch. er en høy, uvanlig blomsterrik art fra Tibet og har fått navn etter en fransk prins (Henri d'Orléans), som samlet den mellom Lhasa og Batang. Den har blanke, ganske smale blader som har mukkaskinn-aktig underside. Vårt materiale (CV 9547) har ikke blomstret enda, men de skal være vakkert rosa. Vi har også en nydelig originalhybrid med *Rh. yakushmanum*.

Rh. pronum Tagg & Forrest er en av de minste og mest kompakte av alle artene i gruppen. Den vokser meget langsomt og viser sjelden sine hvite blomster. Den kommer fra et lite område i det vestlige Yunnan der Mekong-elven har sitt utspring, der den vokser i på steinete beitemark på ca. 4000 m. Det er en typisk bladplante og som sådan er den flott med sin tette tuevekst, men den er alt annet enn lett i kultur. Vi har den såkalte Tower Court (Berg) klonen som sies å være den enkleste, men av de opprinnelige plantene er der bare én igjen, og den ser også ut til å mistrives. Den andre kjente klonen er enda mindre og krypende med mer blålige blad, og burde kanskje prøves om den er mulig å skaffe. Dette er planter som ikke lett lar seg formere, og som oppnår høye priser når de selges en gang iblant!

Vi har imidlertid fra Remi A. Niensens innsamlinger noen få eksemplarer av en ny introduksjon fra grensetraktene til Tibet (Bilou Xue Shan), og det skal bli spennende å se om de er villigere.

Rh. proteoides Balf. fil. & Forrest er en annen av miniatyrene i gruppen, men den er mindre lokal enn foregående og den finnes foruten i det vestlige Yunnan, i nærliggende strøk i Tibet, samt et par steder i Sichuan. Den forekommer på klipper på 3500-4500 m. Også denne er det vanskelig å få i blomst, men den er en flott bladplante med sin tette tueformete vekst og smale blad med innrullet kant. Den står nær visse former av *Rh. roxieanum* som ser ut til å være overgangsformer til denne (evt. hybrider). Den er nok lettere enn foregående i dyrkning, men slett ikke enkel å få til å trives. Ikke er den enkel å få tak på heller (og flere ganger stjålet fra våre samlinger!).

Rh. przewalskii Maxim. er en av de nordligste artene i undergruppen fra de nordlige provinser Gansu og Shaanxi og så vidt inn i det nordligste Sichuan på 3000-4500

TALIENSIA:
Rhododendron
proteoides i Gö-
teborgs Botaniska
trädgård (KGB
700 Kinaexp.
93, 94-700sW,
foto: Terhi Pousi
06.05.2009).

m. Det er derfor en av de mest hardføre og en som liker mer kontinentalt klima. Dessverre er den nokså intetsigende med små hvite blomster som riktignok produseres i store mengder. Foruten hardførheten er det blågrønne bladverket dens hovedattraksjon. Det er merkelig at man ikke har utnyttet hardførheten i foredlingsarbeidet, og forsøkt å forbedre dens blomster med krysninger. I Muséhagen har vi et meget fint eksemplar av den glatte var. *dabanshanense*, Hummels innsamling fra Gansu, samme som står så fint i Göteborgs botaniske hage. I 1992 fikk vi til Milde en ny introduksjon fra Sichuan (CH&M 2545) som trivdes, men dessverre måtte destrueres i 2007, da den fikk påvist angrep av *Phytophthora ramorum*. Den passer nok bedre lenger østpå, og er neppe en art av stor hageverdi.

TALIENSIA: Rhododendron przewalskii var. dabanshanense i Muséhagen, Bergen sentrum (fotograf ukjent).

TALIENSIA: *Rhododendron roxieanum* var. *oreonastes* i artssamlingen, Arboretet på Milde (Z-1973.1630, R 59222, foto: Terhi Pousi 05.05.2008).

Rh. pubicostatium Ming er en nybeskrevet, lite kjent art fra 3500-4000 m i Yunnan-provinsen. Det råder en viss tvil om dette er en lokal hybrid. Den skiller seg ut først og fremst på behåringen som er tett og oransjebrun med kjertelhår. Den er en flott bladplante med mørkegrønne, blanke blad. Vårt materiale fra Jiaozi Xie Shan (C&N 6180) trives, men har ennå ikke vist de rosa blomstene, og dets hageverdi er usikker.

Rh. roxieanum Forrest er en av de lave tettvoksende artene på 3500-4000 m i Yunnan og tilstøtende Tibet og Sichuan. Bladene har innbøyd kant og oransjebrun filt under. De er svært variable i formen, særlig i bredden. Denne variasjonen har ledet til oppdeling i varieteter som det ikke alltid er greit å holde fra hverandre. Alle er lite blomstervillige, og det er synd, for en busk i full blomst er litt av et syn. De tette blomsterhodene "sitter" nedpå bladverket med hvite eller ofte svakt rosa kroner. Blomstervilligheten varierer med klonene og noen er ganske årvisse i blomst. Det gjelder også vår form av den merkelige var. *oreonastes* (Rock 59222) som kalles "pinnsvin-rhododendron" på grunn av de smale, pigglignende bladene. Denne er utvilsomt den beste av alle vi har testet i gruppen, hvilket omfatter så vel hovedformen (Rock 25422) som var. *cucullatum* (SBEC 0350), som kanskje er en hybrid med *Rh. taliense*.

Rh. sphaeroblastum Balf. Fil. & Forrest er en av de høyere artene fra Yunnan på 3000-4500 m med fint skinnende bladverk med kontrasterende brun filt under. Blomstene er rent hvite. Dette er nok ikke av de mest spennende artene, men den ser ut til å trives bra om den unngår sopp- og tegeangrep. Vi har nylig også fått var. *wumengense* (C&N 5989) fra det nordlige Yunnan som har spesielt vakre store, runde blad. Vi håper den er like lett i kultur som hovedformen.

TALIENSIA:
Rhododendron taliense i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1973.1641, foto: Terhi Pousi 15.05.2008).

Rh. taliense Franch. er arten som har gitt underseksjonen dens navn. Det er en vidt utbredt art på 3000-4000 m i Yunnan der den kan danne veritable belter. I dyrking blir den en tett busk med nydelig mørkegrønt bladverk som har oransjebrun filt under. Den er noe sky til å blomstre, men de tette, kremhvite hodene er et syn når de endelig kommer. Spesielt et eksemplar vi har fått stiklinger av i Royal Botanic Gardens (Forrest 4167?) har trives godt, men begynner å vise tegn på alderdomssvakhet.

Rh. traillianum Forrest & W.W. Smith er en av de høyere hvitblomstrende artene fra Yunnan og tilstøtende områder i Sichuan og Tibet som forekommer på 3000-4500 m. Den er mer storbladet enn sine nærmeste slektninger og har brunpudret underside. Den er en god bladplante, og er dessuten vakker i blomst. Våre planter har nådd 2,5 m, men flere er dessverre blitt angrepet av honningsopp.

TALIENSIA: Rhododendron traillianum var. traillianum i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1985.171, foto: Alf Helge Soyland 25.04.1994).

TALIENSA:
Rhododendron
wasonii i arts-
samlingsen, Ar-
boretet på Milde
(G-1972.1368,
foto: Terhi Pousi
26.04.2011).

Rh. wasonii Hemsley & Wilson er en lav, tett art fra Sichuan som vokser på 2500-3500 m. Den har langt tilspissede, blanke blad med oransjebrun felt under. Artens hovedform har vakkert gule blomster, og det er påfallende at den ikke er blitt benyttet i jakten på å lage gode gule hagesorter. Våre planter utmerker seg når de blomstrer. Vi har også en type som ikke har nådd blomstring ennå (McLaren AD106), men som skal ha vakre, rosa blomster. Begge er gode hageplanter.

Rh. wiltonii Hemsley & Wilson er også en av de tettvoksende artene fra Sichuan på 2500-3500 m. Den har et spesielt, blankt, ruglet bladverk med kanelfarget felt under,

TALIENSA:
Rhododen-
dron wiltonii
i artssamlin-
gen, Arboretet
på Milde (U-
1988.108,
foto:
Terhi Pousi
15.05.2008).

og det er vel helst som bladplante den bør brukes. Men når den kommer i blomst, er den et syn, særlig formene med rosa blomster.

Konklusjon: Blant mange gode arter skiller følgende seg ut som de beste under våre forhold: *Rh. bureavii*, *Rh. elegantulum*, *Rh. roxieanum* var. *oreonastes*, *Rh. wasonii*, *Rh. wiltonii*.

Subsect. THOMSONIA

Dette er oftest høye planter med glatte ovale blad og klokkeformete blomster i ”gilde” farger (ofte rødt). Mange har vakker bark, men de er ikke spesielt hardføre, og trenger litt omtanke.

Rh. cerasinum Tagg er en oppsiktsvekkende liten art (blir neppe mer enn 3 m) ofte med tofargete blomster av stor skjønnhet. En selektert, særlig flott klon kalles 'Cherry Brandy' og er fra Burma. Dessuten har vi lyktes med den rent røde 'Coals of Fire', til tross for at den frøs tilbake den tøffe vinteren 2010-11. De får dessverre ofte vinter-skader, hvilket er merkelig siden de kommer fra 3000-3500 m i Arunachal Pradesh og tilstøtende Tibet og Burma. Imidlertid er blomstene så spesielle at de nok er vel verd et forsøk.

Rhododendron
cerasinum
'Cherry Brandy'
i artsamlingen,
Arboretet på Mil-
de (G-1991.744,
foto: Terhi Pousi
30.05.2008).

Rh. cyanocarpum W.W. Smith er en hvit eller rosablomstret art som ellers likner en god del på *Rh. thomsonii*. Den kommer fra Yunnan der den antakelig kun finnes i Cang Shan-fjellkjeden på 3000-4000 m. Vi har hatt diverse materiale under dette navnet, som med tvil kunne henføres hit. Vi har mistet det meste av dette, men det har nå endelig lyktes oss å få tak på planter som sikkert stammer fra Cang Shan (C&N 5913), og vi håper at de vil klare seg.

THOMSONIA:
 Rhododendron
 eclecteum var.
 eclecteum i
 artssamlingen,
 Arboretet på
 Milde (G-
 1985.124, foto:
 Terbi Pousi
 01.04.2005).

Rh. eclecteum Balf. fil. & Forrest er en av de lavere artene i undergruppen, og blir knapt 2 m som utvokst. Den er vidt utbredt fra Yunnan til Burma og tilstøtende områder i Sør-Tibet og India på 3000-4500 m, og variabel spesielt i blomsterfarge. Vi har hatt en fantastisk form fra hagen 'Rowallane' i Skottland som har gledet oss tidlig hver vår med sin gule blomsterprakt inntil den helt plutselig døde, høyst sannsynlig av honningsopp. Denne er det verd å prøve igjen.

Rh. faucium Chamb. er kritisk gruppe med hvite til kirsebærfargete blomster som forekommer i elvedalene i Tibet og tilstøtende områder i India og Burma på 2500-3500 m. Den er derfor ikke helt pålitelig klimatisk sett hos oss. Vi har mistet flere av dem, men har fått fornyet materialet (AC 3270) som har overlevd, dog med en god del frostskafer etter vinteren 2010.

Rh. hookeri Nutt. er et rødblomstret tre i denne gruppen som kommer fra 3000-3700 m i Arunachal Pradesh i India. Den er ikke godt hardfør, og vi mistet våre eneste planter fra 2002 i den tøffe vinteren 2010-11, men en senere introduksjon, en særlig flott rødblomstret form fra 'Tigh na Rudha' i Skottland ser lovende ut, og vi håper at den slår til med sin røde prakt.

Rh. stewartianum Diels er en lav, vidt utbredt art som finnes på 3000-4300 m i Yunnan og tilgrensende Tibet og Burma. Den varierer en del i blomsterfargen og er ikke alltid enkel å skille fra *Rh. eclecteum* som har tykkere greiner og glattere blader. Vi har ett eksemplar (DGEY 201) som fikk en del frostskafer den tøffe vinteren 2010-11. Jeg foretrekker foreløpig den gule formen av *Rh. eclecteum*.

THOMSONIA:
Rhododendron
thomsonii ssp.
thomsonii i
artssamlingen,
Arboretet
på Milde
(Z-1986.50
L&S, foto:
Terhi Pousi
08.04.2009).

Rh. thomsonii Hook. fil. er underslektens smykke. Den forekommer i et belte fra Nepal og Sikkim via Bhutan og Tibet til Arunachal Pradesh i India på 2500-4300 m, og finnes altså ikke i det egentlige Kina. Den danner høye slanke trær med gråbrune, glatte stammer. De flotte røde klokkeformede blomstene er hengende og tilpasset fuglebestøvning. Hovedformen ssp. *thomsonii* har vært dyrket med hell lenge i Muséhagen i Bergen, men opprinnelsen er ukjent. Vi har dessverre hatt litt problemer med den på Milde, og bare én av mange planter fra Ludlow & Sherriff fra Tibet er i live og blomstrer. Adskillig bedre har ssp. *lopsangianum* (Cowan) Chamb. fra en begrenset region i Tibet på ca. 3000 m klart seg. Den er lavere og har grovere, rødbrun bark, men blomstene er like flotte som på hovedformen, men noe mørkere.

THOMSONIA:
Rhododendron
thomsonii ssp.
lopsangianum i
artssamlingen,
Arboretet på Milde
(G-1985.170,
foto: Terhi Pousi
24.03.2009).

Rhododendron 'Viscy'
i Nydalen, Arboretet på
Milde (G-1989.146, foto:
Terhi Pousi 14.05.2008).

Rh. viscidifolium

Davidian er en merkelig art med store, blanke, klissete blad (med kjertelhår), og så er blomstene av en helt spesiell brunoransje farge som

noen vittige tunger i Skottland mener er den samme som på whisky. Den kommer fra et begrenset område i Tibet på 2700-3500 m og ser bare så vidt ut til å klare seg hos oss, og vi har mistet et par eksemplar gjennom årenes løp. Noen lettdyrket hageplante er den ikke, men den ble brukt av Hobbie til noen hagehybrider, bl.a. 'Viscy' som er en bedre hageplante dersom man liker den uvanlige blomsterfargen!

Vi har ikke klart *Rh. meddianum* var. *atrokermesinum*, *Rh. hookeri*, *Rh. cyanocarpum* og *Rh. subansiriense*.

Subsect. VENATORA

Denne underslekten har bare én art som det er vanskelig å innplassere ellers. Det er riktignok noen som mener den hører til i *PARISHIA*, mens jeg for min del heller kunne tenke meg å flytte den til *NERIIFLORA*, et sted i nærheten av *Rh. sperabile*.

VENATORA: Rhododendron *aff.* *venator* i arts-samlingen, Arboretet på Milde (Z-2007.139, KC 0104, foto: Hannu Keränen 24.05.2009).

Rh. venator Tagg er en ganske flott plante når den blomstrer med sin revejegerjakkerøde (det latinske epitetet betyr jeger) – tubulære blomster (tilpasset fuglebestøvning!). Selve busken er litt uryddig strantete, og bladverket smalt avlangt, litt ruglet og lyst grønt. Den stammer fra Tsangpo-kløften i Tibet på ca. 2500 m, og siden flere arter fra dette området går bra her, burde denne også overleve. Våre planter (KC 0140) levde 3 år og rakk til og med å blomstre, inntil de ble utsatt for de tøffe vintrene 2009-11. Man bør merke at planter av denne innsamlingen ikke er helt typiske, og det er uklart hvordan de bør klassifiseres.

Subsect. WILLIAMSIANA

Dette er enda en underslekt med en særpreget art som vanskelig lar seg innplassere i de andre, nemlig den vakre *Rh. williamsianum*, som har adskillige fellestrekk med *Rh. callimorphum* i CAMPYLOCARPA-gruppen.

Rh. williamsianum Rehder & Wilson er merkelig sjelden i naturen, kun kjent fra to fjell på 2500-2700 m i Sichuan hvorfra den ble introdusert av Wilson. Vi har fått stiklinger fra Royal Botanic Gardens Edinburgh av en plante som nok stammer fra hans materiale. Dette er en flott art som vokser tueformet med helt runde, blanke blad som er brune på unge skudd. Planten oversås av rosa klokker i april/mai, og er fullstendig hardfør, men kan være litt vanskelig å få til å trives. Der er mange gode hagehybrider, av hvilke noen er svært hardføre, for eksempel den tyske 'Vater Böhlje' (bilde neste side), som har en særlig god tueform, men som de fleste imidlertid har mistet de elegante blomstene hos villarten.

Rhododendron williamsianum i artssamlingen, Arboretet på Milde (G-1975.850,
foto: Terhi Pousi 28.05.2012).

Rhododendron 'Vater Böhlje' i Nydalen, Arboretet på Milde (G-1988.100, foto: Terhi Pousi 14.05.2008).

Takk

Det er mange gjennom årene som har bidradd med å få etablert denne samlingen. Først og fremst gjelder dette Tordis og Fritz Riebers Allmenntilgjengelige fond som fortjener en særlig takk. Våre gartnere som har tatt hånd om materialet, er vi stor takk skyldige. Særlig gjelder dette Terhi Pousi som dessuten har gitt mange verdifulle innspill til manuskriptet, og ikke minst velvillig har stilt sin billedokumentasjon til disposisjon for artikkelen.

Takk også til alle andre som har bidradd med bilder, ikke minst min kone Gerd som også tålmodig har støttet mitt arbeid i alle år.

Referanser

- Cox, P. A. 1990. – *The larger Rhododendron species*. – Batsford publishing, 389 s.
- Cox, P. A. & Cox, K. N. E. 1997. – *The encyclopedia of Rhododendron species*. – Glendoick publishing, 396 s.
- Chamberlain, D. F. 1982. – A revision of Rhododendron II Subgenus Hymenanthes. – *Notes Royal Botanic Gardens Edinburgh* 39 (2): 1-2.
- Chamberlain, D. F. & Cullen, J. 1978-1979 – A preliminary synopsis of the genus Rhododendron. – *Notes Royal Botanic Gardens Edinburgh* 36: 105-126 og 37: 327-338.
- Davidian, H. H. 1990-1992. – *The Rhododendron species II – III. The elepidote species*. – Batsford publishing 379 s.
- Jørgensen, P. M. 1996. – *Rhododendron i Det norske arboret*. – Fagbokforlaget 264 s.

KCSH	K. Cox & Steve Hootman, Arunachal Pradesh 2003
KR	Keith Rushforth
KW.....	Frank Kingdon Ward
L&S	Ludlow & Sherriff
McLaren.....	H. D. McLaren, Yunnan 1932-1939
NAPE.....	Nagaland - Arunachal Pradesh exp.
PW	Peter Wharton
R	Joseph Rock
RAN	Remi A. Nielsen
RV.....	The Rhododendron Venture, Taiwan. J. Patrick & Chien Chang Hsu
S	Magne Sandvik for Nordisk Arboretutvalg, Japan 1976
SBEC	Sino-British Expedition to Cangshan, Yunnan 1981
TH.....	Tom Hudson

Rhododendron subgenus HYMENANTHES

Systemet som er fulgt i denne artikkelen, er noe omarbeidet etter Chamberlain (1982). Der deles *Rhododendron*-slekten i flere underslekter. Underslekt HYMENANTHES, som er behandlet over, omfatter kun én seksjon, Sect. PONTICUM, som deles i en rekke underseksjoner, hvorav 24 er omtalt her.

Rhododendron Subgen. HYMENANTHES

Sect. PONTICUM

- Subsect. ARBOREA
- Subsect. ARGYROPHYLLA
- Subsect. AURICULATA
- Subsect. BARBATA
- Subsect. CAMPANULATA
- Subsect. CAMPYLOCARPA
- Subsect. FALCONERA
- Subsect. FORTUNEA
- Subsect. FULGENSIA
- Subsect. FULVA
- Subsect. GLISCHRA
- Subsect. GRANDIA
- Subsect. GRIERSONIANA
- Subsect. IRRORATA
- Subsect. LANATA
- Subsect. MACULIFERA
- Subsect. NERIIFLORA
- Subsect. PARISHIA
- Subsect. PONTICA
- Subsect. SELENSIA
- Subsect. TALIENSIA
- Subsect. THOMSONIA
- Subsect. VENATORA
- Subsect. WILLIAMSIANA

Hortus conclusus

Frauke Materlik, Cité des Arts, studio 1548, 18 rue de l'Hôtel de Ville, 75004 Paris (e-post: frauke@frauquematerlik.eu)

Flyet står på rullebanen og venter på take-off-signal. Luften vibrerer, det bråker og stinker. Jeg er nettopp kommet forbi den første døren og befinner meg bak muren. Jeg venter på å møte gartneren.

Et kunstprosjekt kan være ensbetydende med å fortelle en historie, stille spørsmål, invitere til undring og uventete oppdagelser i et felt mellom estetikk, natur- og kulturvitenskap. Tilsvarende kan gjelde for en hage; å anlegge og pleie en hage er (utover det håndverksmessige) en kunstnerisk utfordring hvor form, farge, proporsjoner og materialer skal supplere, kontrastere og kommunisere med hverandre. En hage er i konstant og naturlig forandring, gjennom årstidene like mye som gjennom tidens løp.

Verden på den andre siden av muren er utestengt, synlig over oss et lite utsnitt av himmelen. Vokteren låser opp enda en dør, og vi kommer inn i det innerste området. Flyet rett over oss er på vei inn for landing.

Med min utstilling *Hortus conclusus* ved kunstforeningen i Langenhagen i Tyskland forteller jeg historien om hemmelige og lukkede hager. Jeg benytter meg av materialer og inspirasjon fra Milde, i kombinasjon med en svært uvanlig hage i fengselet i Langenhagen.

Inn for landing: Himmelen over Langenhagen fengsel (foto: Frauke Materlik).

*Hortus conclusus, mid-
delformat på duratrans
lyskasse. 50×50×12cm
(foto: Frauke Materlik).*

Utstillingen ble arrangert i forbindelse med byens 700-års jubileum. Kuratoren Ursula Schöndeling bestemte seg for å legge vekt på

glemte og hemmelige steder i byen. Utstillingen skulle ikke kun vises i kunstforeningens lokaler, men også på utradisjonelle steder som ved friluftsbadet, i byarkivet, på kjøpesenteret, ved det psykiatriske sykehuset og aldershjemmet 'Eichenpark' (eikeparken). 'Eichenpark' minner om Hagavik på Os. Institusjonen ble anlagt i 1862 som sykehjem for 'sinnslidende barn'. Den består av et stort antall bygninger, hager og en landskaps-park slik at hele område kan fungere som en selvstendig by i byen. Parken blir fortsatt hyppig benyttet av pasienter, barnehager og byens befolkning forøvrig. Jeg valgte å vise mine arbeider i det nedlagte kirkerommet og tidligere likhus.

Ingen av de andre innsatte får lov til å være i det innerste grønne rom, kun gartneren. Han har jobbet der i 11 måneder og tre uker og ryddet steiner, klippet kanter og fjernet ugress. Om en uke er han ferdig med sin ettårige straff. Han sier: Når jeg er ute, fornemmes tiden på en annen måte.

Hortus conclusus er latin og betyr 'stengt' eller 'lukket hage'. Betegnelsen kan spores tilbake til Det gamle testamente, Høysangen 4,12: 'En stengt hage er min søster, min brud, en stengt hage, en forseglet kilde.' En romantiserende fortolkning forklarer at en lukket hage skjerner fra verdslige omgivelser og fremhever den vertikale forbindelse mellom hagen og himmelen, fokuserende på det avgrensede grønne på jorden i motsetning til det uendelige blå i himmelen: 'In the enclosed garden the sensuous world of the garden is made more sensuous still' (Aben, de Witt 1999).

Problemstillingen om hagens kobling til eller adskillelse fra omgivelsen er et gjengående tema i hage- og landskapsarkitekturens historie.

*Hortus conclusus, mid-
delformat på duratrans,
lyskasse. 50×50×12cm
(foto: Frauke Materlik).*

Det finnes kun få fysiske skillelinjer mellom Arboretet og Botanisk hage på Milde og omgivelsene. Arealet avgrenses hovedsaklig av sjøkanten, skogen, veien og noen lave hekker. Et større visuelt eller fysisk inngrep og grensemarkering har ikke blitt etablert, det finnes ingen gjennomgående gjerde. Området er i den bemerkelsesverdige situasjon å være tilgjengelig og åpen for publikum døgnet rundt. Jeg husker flere telefoniske henvendelser fra såvel norske som utenlandske besøkende som spurte om åpningstider til Botanisk hage, og deres overraskelse da jeg forklarte at de kunne komme når de ville. Og at det hele i tillegg var gratis. Det er ingen port som låses til et bestemt klokkeslett eller vaktmannskaper som oppfordrer til å forlate hagen, som f.eks. ved Botanisk Have i København, eller Muséhagen i Bergen sentrum som er omgitt av det tidstypiske gjerde. På Milde derimot finnes kun inngangsportaler i smijern som står ulåste og åpne – som en invitasjon til å komme innenfor. 'Fægri vannvisjon', en godt skjult bro som stikker ut i Mildevannet, gjør opplevelsen av vannsonene mulig. Den skaper myke, glidende overganger mellom land og vann og fungerer som bindeledd mellom elementene. Dermed kan den også tolkes som symbol for hele Arboretet og Botanisk hage og overganger mellom avdelingene, dens hemmelige hjørner, skjulte rom og åpne arealer. Til tross for den sjenerøse åpenheten finnes også områder på Milde som ikke mange andre enn de ansatte har kjennskap til.

Fengselet og flyplassen i Langenhagen er direkte naboer og deler samme gjerde. Begge områder er strengt bevoktet. Sosialpedagogen fra fengselet forteller historien over en kopp kaffe: Bygningen og det tilhørende arealet ble benyttet av militæret på 1930-tallet. Deler ble ødelagt under krigen og gjenoppbygget. I forbindelse med verdensutstillingen EXPO i Hannover i år 2000 ble husene omdannet til en fengselsin-

Hortus conclusus, middelformat på duratrans, lyskasse. 70x70x12cm (foto: Frauke Materlik).

stitusjon. Man regnet med kriminelle handlinger begått av utenlandske gjester som man ønsket å sende hjem så fort som mulig. Fengselets beliggenhet rett ved siden av flyplassen syntes som en fornuftig

løsning. I løpet av EXPO-perioden ble én person med utenlandsk opprinnelse fengslet i Langenhagen. Det er plass til 120 innsatte. Nå benyttes bygningen til kortvarig soning, en periode på opptil ett år. En annen avdeling huser asylsøkere som har fått avslag på søknaden, og som sendes tilbake til sitt hjemland. Det er kun noen få innsatte, og fengselet skal nedlegges om få år.

Bygningene er satt opp i hesteskoform. Det store friarealet i midten er omgitt av høye gjerder. De har tjent som beskyttelse for et flaggermushabitat som står på listen over fredete naturområder. Dessverre veltet noen av de gamle trærne under stormen

for noen år siden. Resten ble felt av grunneieren, Hannover Langenhagen Airport. Gjerdet beskytter en glemte

Hortus conclusus, lyskasser i utstillingsrommet (foto: Frauke Materlik).

hage som de innsatte ikke får adgang til. Gartneren pleier hagen etter sine beste evner. Når han har sonet ferdig er hagen overlatt til seg selv igjen.

I tillegg til det store utearealet rommer Milde også tre veksthus, en viktig ressurs for hele virksomheten. De brukes blant annet til formering, pleie og lagring av utallige planteslag. Det blir tatt vare på sjeldne og opprinnelige arter samt genressursplanter. Her blir det tørket frø som er høstet i Arboretet og Botanisk hage, og det gjennomføres spireforsøk. Perioden om våren er alltid mest travelt, når det produseres sommerblomster til utstillingen på Solåkeren og grønnsaker til nyttevekstfeltet. En stor avdeling i veksthuset har stått nærmest uforandret over lengre tid: fikensamlingen.

Planter og frø ble samlet på ekskursjoner av nylig avdøde professor Cornelis Christiaan Berg. Det er omtrent 120 forskjellige arter i veksthuset, og de eldste fikenplantene stammer fra 1980-tallet. Dermed har Arboretet og Botanisk hage noen eksemplarer av fikentrær som er rundt 30 år gamle!

Fikensamlingen lever et nærmest hemmelig liv i veksthuset, som er bygget av gjennomlysende, ikke gjennomsiktige vegger. Fra utsiden kan man ikke gjette seg frem til hva som befinner seg på innsiden. Fikenavdelingen er ikke tilgjengelig for publikum: en hortus conclusus?

Utstillingslokalet i eikeparken består av en lang gang og en rekke små rom. En stor lyskasse med fotografiet fra fikensamlingen henger rett ovenfor inngangen. Bildet fra det frodige grønne i kontrollerte veksthusomgivelser står i sammenheng med den like frodige og planlagte landskapsparken 'Eichenpark' rett utenfor. Vis-à-vis bildet av fikenplantene vises tre fotografier fra hagevandringen i fengselet med gartneren. Hemmelige og lukkede grønne rom med hver sin historie og uavklarte fremtid.

Hortus conclusus nevnes som sagt i Bibelen; det samme gjelder for fiken. Planten er preget av sterk symbolikk, et tegn på at mennesket hadde spist frukten fra treet og blitt forvist fra paradiset. Fikensamlingen er "det nærmeste du kommer en tropisk regn-

*Substitut.
Prunus, Betula,
Larix, Cedrus,
Picea satt sammen,
festet med ståltråd (foto:
Frauke Materlik).*

Hortus conclusus, 25 petriskåler med forskjellige frø og aksesjonsnummer (foto: Frauke Materlik).

skog på Milde" skrives det på universitetets hjemmeside, men samtidig diskuteres, når samlingen skal legges ned. I august i år kunne det oppleves en uventet interesse for fikensamlingen: Et filmteam kom på besøk og benyttet fikenplantene i veksthuset som bakgrunn for et reality-show. Gruppen hadde vært på opptak i sydlige strøk og oppdaget etter hjemkomsten at filmmaterialet var ufullstendig. En ny reise til syden var utelukket og 'Mildes tropiske regnskog' kunne brukes som erstatning.

Tidsbegrensede forskningsprosjekter utgjør en del av arbeidsoppgaven i en botanisk hage. Ikke alt kan samles på. Før det fattes en endelig avgjørelse angående fikensamlingen hadde det vært interessant med en mer generell og gjerne tverrfaglig drøftelse av fremtidige målsettinger og visjoner for Arboretet og Botanisk hage. Enkle spørsmål kan åpne opp for nytenkende retninger: Hva kunne være hagens oppgave i vår tid og i tiden fremover? Hvilke temaer og plantegrupper ønskes å fokusere på? Kunne noen områder åpnes eller formidles på en annen måte?

Botaniske hager kan vise til en århundrelang historie. Deres opprinnelse spores tilbake til medisinske hager som f.eks. i antikken ved Lyceum i Athen hvor Aristoteles (384-322 f.Kr.) benyttet hagen til dyrking av medisinerplanter og tilhørende undervisning. Ifølge BGCI – Botanic Gardens Conservation International - beskrives oppgaven i den internasjonale agendaen for botaniske hager slik: "A botanic garden is a garden containing scientifically ordered and maintained collections of plants, usually documented and labelled, and open to the public for the purposes of recreation, education and research." Da Muséhagen i Bergen ble anlagt for mer enn 100 år siden, var plantevalget og målsettingen preget av tidsånden: 'Men ellers gikk det mye i det norske' med 'stor vekt på det nasjonale' (Fægri & Jørgensen 2000). Mye har skjedd. Oppgaven til botaniske hager redefineres og tilpasses i tråd med aktuelle utviklinger, utover forskningen er 'conservation, sustainable use, tourism and recreational activities, production of marketable plant-based products and services for improvement of human well-being' blitt en del av arbeidsoppgavene.

Mens noen botaniske hager i europeiske land er truet med nedskjæringer eller lukking, går utviklingen i andre regioner i motsatt retning. Der er det et statussymbol og tegn på vekst å kunne anlegge botaniske samlinger: I Oman bygges en ny hage på 420 ha, den største i den arabiske verden. "There is a hot tide of development of botanical gardens in China", hvor botaniske hager oppfattes som 'hallmark of civilization' (Zhou 2006). Det finnes rundt 160 botaniske hager i Kina, og det bygges stadig flere.

Hortus conclusus, frø i petriskål (foto: Frauke Materlik).

Også i Oslo satser man på fornyelse og utvikling i form av et nytt veksthus; planleggingen er i full gang. Visjonen er 'en arena for formidling av verdens plantemangfold, hvordan det har blitt til, og hvilken betydning det har for dagens mennesker'. I tillegg til botaniske temaer skal også geologi, paleontologi og zoologi presenteres og formidles. Man ønsker å arbeide med 'folkeopplysning om verdens natur og for naturvitenskapelig forskning. På denne måten vil universitetet bidra aktivt for å øke interessen for og rekrutteringen til disse fagene' (Online 2012).

I det bakerste rommet i utstillingslokalet viser jeg frø av sommerblomster og nyttevekster. Det er en kombinasjon av kjemisk behandlede frø, pelletert og farget i neongrønn eller gul og naturlige frø som kan minne om små koster eller sneglehus. Frøene blir presentert i petriskål med hvert sitt aksjonsnummer, en hortus conclusus i miniatyr. Det er tankevekkende at mange besøkende ikke hadde kjennskap til at forskjellige plan-

Hortus conclusus, frø i petriskål (foto: Frauke Materlik).

ter har forskjellige frø. Det hersket uvitenhet om at frø ofte blir behandlet med kjemiske midler – mot f.eks. soppsykdom under spiring, som samtidig gjør at frømateriale blir giftig, slik at det må håndteres med gummihansker.

For en videre eksistens og utvikling av en botanisk hage er det nødvendig med et tilbakeblikk, en evaluering av den aktuelle situasjon og å rette blikket fremover.

Det handler ikke om en konkurranse mellom forskning og vitenskap mot underholdning og rekreasjon. Lysten til å oppdage uventede rom, å bli invitert innenfor hortus conclusus kan skape varige minner, viten og bevissthet. 'En metode til at gjøre opplevelsen sterkere er at anvende former og elementer, der vel er kendte i forvejen, men ændret nettopp så meget, at beskueren bliver overrasket og tvinges til at se nærmere paa dem' (Rasmussen 1957). En botanisk hage som fascinerende sted og møteplass mellom forskning og reality-TV – det handler om å plassere frø for en fremtidig frodig utvikling. Det skal bli interessant å følge med i utviklingen på Milde.

Litteratur

- Aben, R. & De Witt, S. 1999. – *The Enclosed Garden. History and Development of the Hortus Conclusus and its Reintroduction into the Present-day Urban Landscape.* – 010Publishers. Rotterdam.
- Rasmussen, S. E. 1957. – *Om at oppleve arkitektur.* – København
- Fægri, K. & Jørgensen, P. M. 2000. – Musehagen 100 år – i Moe, D., Salvesen, P. H. & Øvstedal, D. O. 2000. *Historiske hager.* – Fagbokforlaget, Bergen.
- Zhou, Lijing. 2006. – *Botanical Gardens in China.* (online) [http://ag.sfasu.edu/UserFiles/File/HORTICULTURE/Botanical Gardens in China.pdf](http://ag.sfasu.edu/UserFiles/File/HORTICULTURE/Botanical%20Gardens%20in%20China.pdf)
- International Agenda for Botanic Gardens in Conservation*, 2000. – Botanic Gardens Conservation International. U.K. (online) in: www.bgci.org/files/All/Key_Publications/interagendaeng2580.pdf

Nettsteder

- www.oman-botanic-garden.org
- www.uib.no/arboretet/plantesamlingene/veksthuset/fikensamling
- www.nhm.uio.no/besok-oss/botanisk-hage/veksthus/nytt-utstillingsveksthus/glass/

Hjertelig takk til avdelingsleder Else Jorunn Melstokkå!!

Frauke Materlik jobbet ved Botanisk hage på Milde første gang i 1997. Hun er utdannet staudgartner ved Herrenhäuser Gärten i Hannover og har mellomfag i kulturformidling ved Universitetet i Bergen. Som landskapsarkitekt (MA University of Greenwich) og kunstner (MA Central Saint Martins) har hun gjennomført prosjekter i Skandinavia og en rekke andre europeiske land. Hun liker fortsatt å komme tilbake til Milde hvor hun kjenner igjen trær og stauder som hun plantet for mer enn 10 år siden. Se www.fraukematerlik.eu

”Naboen Sõt”- eit eplemysterium

Dag Olav Øvstedal, Arboretet og Botanisk hage, Universitetsmuséet, DNS, Mildevegen 240, N-5259 Hjellesdal (e-post: dag.ovstedal@um.uib.no).

Bodil Oma, Arboretet og Botanisk hage, Universitetsmuséet, DNS, Mildevegen 240, N-5259 Hjellesdal (e-post: bodil.oma@um.uib.no).

I ein av hagane som grensar inn mot Botanisk hage sitt område på Milde, veks eit lite og puslete epletre. Det har stått der lenge, og i 2000 meinte eigaren det berre var eit suralpaltre. Men epla er søte, og blada håra, noko som tyder på at det er ein dyrka eple-sort (*Malus × domestica*). Så starta problemet med å finna ut kva sort det er.

Det dyrka eplet vert no rekna å stamma frå arten *Malus sieversii*, som veks i Kasakhstan og nærliggande område. Frå denne arten har det altså blitt utvikla ein lang rekke kultivarar av ulike eplesortar.

Kvistar frå det omtala epletreet vart poda inn på podegrunnlag i Nyttvekksthagen i Botanisk hage og gjeve namnet ”Naboen Sõt”. Epla er, når dei er modne, tønneforma og om lag 4,5 × 4 cm (modne), gulgrøne med eit raudt parti på solsida. Dei vert modne i oktober.

Vi tok kontakt med den danske epleforskarer Anders Søndergård Larsen ved Hørsholm i Danmark, og han granska dette treet med hjelp av molekylære metodar. Han samanlikna treet med sine referanse-kultivarar, og fann at ut frå dei fire loci som var lesbare, delte det genotype med sorten ’Filippa’. Men når ein samanliknar fenologi og smak, kjem ein fram til at det er ein forskjjel mellom ”Naboen Sõt” og ’Filippa’ (bilete neste side). ”Naboen Sõt” vert tidlegare moden enn ’Filippa’.

Sorten ’Filippa’ kom frå frø i hagen til Filippa Johannsen på Fyn i Danmark omkring 1880. Reedalen og Westerheim (1991) skriv dette om sorten: ”Frukten er av variabel størrelse, men overveiende middels stor. Valseformet til konisk, ofte skjev. Små tydelige skallpunkter. Lys grøngul-hvitgul. Litt rødt på solsiden ved god utvikling. Sterk lukt. Fruktkjøttet er hvitt. Særpreget aroma og smak. Forholdsvis høyt syreinnhold.”

”Naboen Sõt” på mortreet
(foto: D. O. Øvstedal september 2012).

"Naboen Sõt", modne eple frå mortreet (foto: Paul Edmundo Odfjell oktober 2012).

'Filippa' frå Hardanger (Steinstø) har større eple (6.5 × 6 cm), men har dei same fargane og dei same tydelege skallpunkta som hos "Naboen Sõt". Epleforskaren Stein Harald Hjeltnes ved Mjøs forsøksstasjon seier (pers. medd.) at dei fleste landsortane våre må vera kome til ved tilfeldige kryssingar av ulike sortar.

Den 4. oktober vart 'Filippa'-eple frå Hardanger samanlikna med "Naboen Sõt" (mortreet). Ein samla arbeidsstokk ved Botanisk hage smakte på epla, og det var full semje om at 'Filippa'-epla har ein kraftig smak og aroma som ein ikkje finn hos "Naboen Sõt", desse epla er surare og med ein svak smak, som allikevel minner om den hos 'Filip-

pa'. Det er altså snakk om to ulike eplesortar. Kva som er den andre foreldresorten til "Naboen Sõt", veit vi førebels ikkje noko om.

'Filippa' frå Steinstø (foto: Bjørn Moe, november 2012).

Steinstø fruktgard: fruktgarden er på om lag 60 mål og har 3500 frukttre, for tida er 18 eplesortar i produksjon. 'Filippa' var ein av dei største kulturane etter krigen og utover. Dei var i produksjon i beile Hardanger-regionen. Det har vore vanleg at dei podar sine egne frukttre på garden, så også med 'Filippa'. 'Filippa'-trea er om lag 70 år gamle, diameteren på kruna er 6-7 m og høgda er om lag 6-7 m. Det er lettstelte tre, med lite soppsjukdom, men får makk, dvs. åtak av rognebermøll. Trea gjev årvis avling, og det er eit godt mateple. Produksjon er framleis aktuell for direkte sal, men for levering til grossist er den ikkje lenger aktuell. Den har lys skalfarge, og får lett slagskadar under hausting og omsetning. Det er norske eple med god raudfarge som er for sal i butikk (foto: Ola Steinstø).

Botanisk hage på Milde har såleis sin eigen eplesort, som vi vil ta vare på framover.

Fordi mange av dei gamle eplesortane ikkje vert teke imot av grossistane, vil dei etterkvart gå ut frå fruktgardane, og ein vil berre finna dei att på musea og i botaniske hagar. Vi tek difor med ei skildring av stoda for 'Filippa' ved Steinstø fruktgard i Hardanger i dag, som eit døme på ein typisk hardangerfruktgard.

Takk til Stein Harald Hjeltnes, Anders Søndergård Larsen og Ola Steinstø for generelle opplysningar, Paul Edmundo Odfjell og Bjørn Moe for foto.

Litteratur:

Reedalen, G. & Westerheim, S. 1991. – *Lær å dyrke frukt*. – Det norske hageselskap.

ÅRSBERETNING FOR 2011 FOR ARBORETETS VENNER

Årsmøte

Årsmøte ble avholdt i Blondehuset den 10. mai 2011. 15 medlemmer var møtt fram. Styrets årsberetning, samt årsregnskap og revisors erklæring ble behandlet og godkjent.

På valg for to år sto: Tor Jan Ropeid, Camilla Haneberg og Joar Fossland. Joar Fossland hadde frasagt seg gjenvalg. Som nytt medlem i styret hadde valgkomiteen foreslått Lis Borg. Valg til nytt styre fikk følgende utfall: Tor Jan Ropeid (gjenvalg), Camilla Haneberg (gjenvalg), Lis Borg (ny). Valg av leder foretas separat. Valgkomiteen hadde foreslått gjenvalg av Tor Jan Ropeid som foreningens leder for en periode på ett år. Valgene ble gjennomført med akklamasjon.

Valgkomiteen har bestått av Bjørg S. Rasmussen (leder), Anne Rieber og Ingeliv Veвле. Både valgkomiteen og foreningens revisor, Anton Ørbeck, hadde sagt seg villige til å fortsette, og også her ble valgene gjennomført med akklamasjon.

Joar Fossland ble takket for innsatsen av styrets leder, som overrakte ham en flott rhododendron.

Etter en kort pause med kaffe og tebrød, tok Arboretets informasjonskonsulent Bjørn Moe de fremmøtte med på en svært interessant befarings blant Arboretets samling av norske trær.

Dugnad i Lynghagen etter den harde vinteren 2010-11. Fra venstre: Eva Irgens, Gudrun Svenkerud, Olaf Hammersland og Joar Fossland (foto: Bjørn Moe 4. april 2011).

Styremøter

Det har vært avholdt tre styremøter. Styret konstituerte seg på møte 28.09.11 med Camilla Haneberg som nestleder, Anne Vedvik som kasserer og Vibecke von der Fehr som sekretær.

Styret har dermed bestått av:

Tor Jan Ropeid (leder)

Anne Vedvik (kasserer)

Lis Borg (styremedlem)

Odd Rønnestad (styremedlem)

Camilla Haneberg (nestleder)

Vibecke von der Fehr (sekretær)

Olaf Hammersland (styremedlem)

Medlemsmøter

Foreningen har hatt to medlemsmøter, som begge var lagt til Sandsli videregående skole. En stor takk til inspektør Stig Hammersland for at vi har kunnet benyttet skolens lokaler og fasiliteter. På vårmøtet 29. mars sto Sveinung Klyves presentasjon "Årstidene i Tjorehagen" på programmet. Han ble dessverre syk, men da vi henvendte oss til Bjørn Moe for å finne et erstatningsprogram, tok han utfordringen på strak arm og presenterte de fremmøtte en vakker og velkomponert fotokavalkade over årets gang i Arboretet og Botanisk hage. På høstmøtet 25. oktober kunne vi enda en gang glede oss over Bjørn Moes vakre fotografier som ledsaget hans foredrag om "En botanisk reise til Hubei og Yunnan i Kina".

'Kor e' Vi'
pusser opp
Blondehuset
før sesongen
(foto: Terbi
Pousi 2. mai
2011).

Demonstrasjon av førstehjelp med Røde Kors under Arboretets dag 22. mai (foto: Bjørn Moe).

Temavandringer

Et viktig medlemstilbud er temavandringene, som gir medlemmene anledning til å bli bedre kjent med utvalgte deler av samlingene i Arboretet og Botanisk hage. Den 15. juni arrangerte vi en kulturhistorisk vandring i Arboretet og Botanisk hage. Sammen med Johannes Møllerup som kyndig omviser fikk vi et svært interessant innblikk i den kulturhistoriske siden av Milde-området. Den 17. august var det temavandring ved Per Harald Salvesen i Rosariet for å se på hva sensommeren hadde å by på av blomstrende roser.

Arboretets venner på tur til Tjorehagen på Radøy 29. mai (foto: Anne Tafjord-Kirkebo).

Temavandring i Rosariet med Per H. Salvesen 17. august (foto: Bjørn Moe).

Andre arrangementer

Den 26. mars arrangerte vi sammen med Rhodo Vest et kurs som vi hadde kalt ”Lag dine egne rhododendronplanter - frøformering, stiklingsformering og poding”. Kurset, som fant sted i Arboretets veksthus, var ved Jan Rune Hesjedal, Daniel Torsvik og Jan Valle. Det tradisjonelle plantesalget, som ble gjennomført den 30. april, innbrakte kr 43 320. På Arboretets dag 22. mai bemannet Venneforeningen flere av postene i aktivitetsløypen og deltok med en informasjonsstand. Søndag 29. mai arrangerte vi tur til Tjorehagen på Radøy. Etter Tjorehagen besøkte vi Kirsten og Guttorm Storheims flotte eiendom med et utrolig utvalg av mange forskjellige planter. Stor interesse vakte også eiendommens velkjente Radøy Motorsamling som består av ca. 200 forskjellige motorer i alle størrelser og mange andre samleobjekter. Den 25. september var det utstilling av årets grøde fra avlingen i Nytteveksthagen (med smaksprøver) og omvisning i Nytteveksthagen. Årets tema var asiatiske grønnsaker. Den 1. desember var det planlagt å tenne lys i lyktene i Japanhagen, men et ufyselig vær med sterk vind gjorde det umulig å gjennomføre arrangementet. Den 4. desember hadde vi et vellykket kurs i Veksthuset om hvordan lage dekorasjoner av vintergrønt. Vibecke von der Fehr og Camilla Haneberg viste at det er mulig å lage flotte dekorasjoner med enkle midler.

Dugnadsinnsats

Venneforeningens entusiastiske dugnadsgjeng har utført hele 1210 dugnadstimer. De fleste timene er utført på mandager og i forbindelse med større arrangementer. Den 17. november inviterte Arboretet til den årlige høstfesten i Blondehuset. Her ble dugnadsgjengen og andre som hadde gjort en innsats i 2011 hedret. Årets flittige

Omvisning 25. september i Nyttvevstagen under "Årets grøde" i Botanisk hage (foto: Bjørn Moe).

maurer, Lis Borg, Joar Fosslund og Olaf Hammersland, ble belønnet med diplom og gavekort.

Blondehuset

Blondehuset ble som vanlig betjent av Kor e' vi, som solgte kaffe, te, vafler og is søndager og de fleste lørdager i sesongen. Venneforeningens del av inntektene var i 2011 kr 35 000.

Soppens dag 4. september arrangert i samarbeid med Soppforeningen i Bergen. Ustillingen i Blondehuset omfattet 225 forskjellige sopparter (foto: Terhi Pousi).

Ny skiferknaus tar form øverst i Fjellhagen (foto: Bjørn Moe 26. mai 2011).

Årringen

Tor Jan Ropeid har vært Venneforeningens representant i Årringens redaksjon. Tilbakemeldingene fra medlemmene er fortsatt positive.

*Ny plank-
esti kommer
på plass ved
Mørkevatnet
med dugnads-
hjelp. Fra
venstre: Joar
Fossland, Alf
Helge Søyland,
Olaf Ham-
mersland og
Fredrik Sørvig
(foto: Bjørn
Moe 31. okto-
ber 2011).*

Økonomi

Medlemstallet har vært stabilt. Per 31.12.11 hadde Arboretets venner 563 medlemmer mot 564 på samme tidspunkt i 2010. På bakgrunn av at det på årsmøtet i 2010 ble bestemt å forhøye medlemskontingenten fra kr 150 til kr 200, kunne en ha forventet en viss nedgang, men utmeldingene ble kompensert gjennom en jevn tilgang av nye medlemmer. Som det fremgår av revidert regnskap, er foreningens økonomi fortsatt god.

I 2011 støttet Venneforeningen Arboretet og Botanisk hage med til sammen kr 130 347,38. Tilskuddene fordeler seg som følger:

Tilskudd til Arboretets dag 2011	34 873,38
Verktøy	4 899,00
Tegnebrett	8 835,00
Tilskudd til Årets grøde	12 000,00
Oppgradering av Fjellhagen	30 000,00
Jordforbedring	20 000,00

I tillegg bidro foreningen med kr 19 740 til trykking av Årringen (tilsvarer det antallet som ble sendt ut til medlemmene).

Straumsgrend 10.04.11

Tor Jan Ropeid
Leder i Arboretets venner

Tor Jan Ropeid, Institutt for fremmedspråk, Universitetet i Bergen, postboks 7805, 5020 Bergen (e-post: tor-jan.ropeid@if.uib.no)

Alle har vi et forhold til epler, pærer og plommer som frukt, men i denne lille artikkelen skal vi se litt på de språklige sammenhenger som ligger skjult i disse velkjente fruktnavnene. Samtidig kan vi ikke helt unngå også å ta på oss fruktdyrkerens briller, og det blir derfor også plass til både noen pomologiske og kulturhistoriske sideblikk.

I denne frukttrioen er eplenavnet uten tvil det mest ærverdige. Det kan føres tilbake til de eldste førhistoriske språksjikt, og den germanske formen kan rekonstrueres som **aplu-*. Det interessante er at det germanske ordet har gamle paralleller i ikke-germanske språk, f.eks. gammelirsk *ubull*, litauisk *oboulas*, kirkeslavisk *abluko*. Det vi finner her, er et godt eksempel på den såkalte germanske lydforflytningen, hvor bl.a. *b*, *d*, *g* ble forskjøvet til *p*, *t*, *k*. Dette viser at eplet er en frukt som de germanske stammene må ha kjent til siden de eldste tider (den germanske lydforflytningen var avsluttet ca. år 500 f.Kr., altså før romernes ekspansjon nordover i Europa). Vi har med et ord å gjøre som dukker opp i lignende former i samtlige germanske språk: gammelhøytysk *apful* (her har den såkalte høytyske lydforflytningen ført til at *-p-* er blitt til *-pf-*), gammelengelsk *æppel*, norrønt *epli*. Listen kan lett videreføres helt fram til dagens moderne germanske språk. Lenge mente man at ordet også kunne finnes igjen i den italienske småbyen *Avella*, som i antikk tid het *Abella*. Den romerske dikteren Vergil (70 f.Kr. – 19 f. Kr.) kalte byen ”malifera” (eplerik), noe som imidlertid ikke helt stemmer med de faktiske forholdene. *Abella* var først og fremst kjent for sine nøtter, og under adjektivet *avellana* (= fra *Abella*) kom man etter hvert til å underforstå ”nøtter”. Dette finner vi igjen i *Corylus avellana*, som er det vitenskapelige navn på hassel. Ett enkelt stedsnavn vil alltid være et nokså tynt utgangspunkt for mer vidtrekkende konklusjoner. Vergil var født nær Mantua i datidens Gallia Cisalpina, som tilsvarer dagens Nord-Italia, og det kan tenkes at det som ligger til grunn for stedsnavnet *Abella*, er et isolert importord fra nord. Dessuten er, som vi snart skal se, et eple ikke alltid et eple.

I mange språk skilles det mellom frukten og treet. Romernes ord for eple var in-
tetkjønns substantivet *malum*, og for treet hunkjønns substantivet *malus*. På italiensk finner vi *malum* igjen i *mela*, mens man i Frankrike snakker om *pomme*. Også her finnes en sammenheng: Epletre kan på latin også hete *pomum malum*. Her betyr *pomum* frukttré, og det er dette ordet som dukker opp igjen i fransk *pomme* (eple) og *pommier* (epletre). Eplet har i det hele tatt en tendens til å frigjøre seg fra epletreet idet

det ofte blir brukt om en rekke andre kuleformede frukter og gjenstander som f. eks. engelsk *fir apple* og tysk *Kienapfel* = furukongle. I mange land fikk poteten, som er en stengelknoll og innvandrer fra Amerika, et navn som gjenspeiler epleformen: fransk *pomme de terre*, i deler av det tyskspråklige området *Erdapfel*, nederlandsk *aardappel* – og hvem kjenner ikke poteten som *jordepple* eller rett og slett som *eple*? Til min familie i Stavanger kom det hver høst en gårdbruker fra Sola for å selge *eple* – hadde han ment frukten fra epletreet, ville han ha sagt *sødeple*. I Italia dukker tomaten, en annen innvandrer, opp som *pomodoro*, i Østerrike til og med som *Paradiesapfel*. Også en saftig appelsin har en sammenheng med eplet. Ordet er kommet til oss fra nedertysk/nederlandsk *appelsine* (i moderne nederlandsk: *sinaasappel*), som igjen er en oversettelse av fransk *pomme de Sine* = kinaeple (jf. sinologi, vitenskapen om kinesisk språk og kultur). Tilsynelatende merkelig er det at en hest kan være *apalgrå*, på tysk *apfelgrau*. Det dreier seg her om epleformede dropler (flekker) som særlig opptrer på en gråskimlet hest. I det hele tatt har eplet vært assosiert med noe positivt og gjerne dynamisk. Det er ikke for ingenting at eplekjerne amerikanere liker å kalle New York for ”The Big Apple”, og at et innovativt amerikansk IT-selskap har et eple som sin logo. Til slutt må også nevnes at eplets vanligvis harmoniske kuleform i verdslig symbolikk har ført til at det fremstår som et bilde på fullkommenhet. Siden Karl den stores kroning til tysk-romersk keiser i år 800 har ”rikseplet” spilt en historisk-politisk rolle som symbol på makt. Men også det positive kan, som vi snart skal se, under gitte omstendigheter vendes til det motsatte.

I likhet med ordet for eple har ordet for epletre en fellesgermansk opprinnelse. Her er ordet for eple blitt utvidet med et morfem (minste språklige element med betydningsbærende funksjon) som kan rekonstrueres til *-tro-*. Dette finnes særlig i navn på trær og busker, jf. tysk *Wacholder* (einer) og *Holunder* (hyll), og også i ordet for epletre, norsk *apal*, svensk *apel*, eldre dansk *abild*, gammelnorsk *apaldr*, gammelhøytysk *affoltra*, gammelengelsk *appelder* el. *apuldre*. Allerede i middelengelsk ble det erstattet av *appeltrē*. Noe lignende finner vi i tysk, hvor det i normalspråket er blitt fortrent av *Apfelbaum*. I det tyske språkområdet lever det særlig videre i en rekke forvanskede stedsnavn som f.eks. *Apolda*, *Affoltern* eller nederlandsk *Apeldoorn*. Også i norsk finner vi sterkt omdannede stedsnavn hvor sammenhengen med *apal* ikke lenger er umiddelbart synlig, f.eks. *Apeland*, *Afset*, *Abelsø*. Forskjellen mellom *eple* og *apal* kommer klart til syne i den følgende varianten av et kjent ordspråk: *Eplet fell ikke langt fra apalen*.

Arkeologiske funn viser at villapal har vært vidt utbredt i Europa, og at den på mange måter kan betraktes som en eldgammel nytteplante. Rester av villepler er påvist i kjøkkenmøddinger i steinalderboplasser fra store deler av Europa. De er gjerne delt i to og ser ut til å ha blitt tørket. I Osebergskipet ble det funnet 54 godt bevarte hele epler som i form svarer til de villeplene vi kjenner i dag. I Magnus Lagabøtes landslov fra slutten av tolvhundretallet er det snakk om *eplegard*, men ordet finnes ikke i eldre kilder, og det er også mulig at *eplegard* har betydning frukthage, på samme måte som *kålgard* betydde grønnsakhage. Det var først etableringen av munkekloster i Norge som satte fart i epledyrkingen i vårt land.

Selv om eplene fra villapal stort sett er sure, er det ikke utenkelig at det også her fantes trær som hadde mindre sure epler, og som man derfor tok bedre vare på. Da andre eplearter med søtere frukter fant innpass i Europa, var grunnlaget til stede for utviklingen av en mer sofistikert dyrking av epler. I *The story of the apple* (Juniper & Mabberley 2006) argumenteres det for at det som senere utviklet seg til det dyrkede eple, opprinnelig var en innvandrer fra det indre av Sentralasia, og at innvandringen fant sted via det gamle persiske keiserriket, Makedonia og antikkens Hellas. Ca. 300 f.Kr. omtaler den greske filosofen Theofrastos seks eplesorter. Plinius d. e. (ca. 25 – 78) nevner i sin *Naturalis historia* 26 sorter, men ingen av disse lar seg identifisere.

Romerne hadde tidlig lært frukt dyrkingen å kjenne og utstyrte seg for sikkerhets skyld også med en egen gudinne for frukt dyrking, *Pomona*. Med sedvanlig kolonialistisk kulturimperialisme gjorde de nærmest krav på å være eple dyrkingens oppfinnere og var av den oppfatning at frukt dyrking neppe var mulig i områder nord for de sentrale deler av Romerriket. Den romerske historikeren Tacitus (ca. 55 – 117) skriver f. eks. om Germania at landet er fruktbart og velegnet til korndyrking, men at klimaet ikke tillater frukt dyrking. En annen Tacitus, Marcus Claudius Tacitus (romersk keiser 275 – 276) bemerker med en viss arroganse at germanerne bare spiser *agrestiae pomae*, ville epler, mens de mer kultiverte romerne foretrekker *urbaniore*s, dyrkede epler. Noen hundre år senere var eple dyrkingens kunst likevel blitt spredt over store deler av Mellom- og Sentraleuropa. Rundt år 800 lot Karl den store (742 – 815) forfatte en detaljert instruks om hvordan krongodsene skulle forvaltes. I denne *Capitulare de villis vel curtis imperii* finner man for første gang en liste med navngitte eplesorter. Selv om sortene ikke lar seg identifisere, avslører den språklige formen på noen av eplenavnene (*gosmaringer*, *geroldinger*) at vi befinner oss i det tyske språkområdet, og at eple dyrkingens kunst har spredt seg til Tyskland.

I myter og sagn dukker eplet opp i utallige varianter. Det oppfattes gjerne som symbol på fruktbarhet og livskraft. I gresk mytologi var Dionysos epletreets far, og han ga det videre til Afrodite, skjønnhetens og kjærlighetens gudinne. I Hesperidenes hager vokser gylne epler som gir udødelighet og evig ungdom til dem som spiser dem. En norrøn parallell til dette sagnet er gudinnen Idunns epler som er livgivende og foryngende. Det er imidlertid usikkert om dette er en opprinnelig del av den norrøne myteverdenen, det kan like gjerne dreie seg om importvare. Fra gresk mytologi stammer også begrepet ”stridens eple”. Eris, gudinne for splid og uenighet, kaster et gulleple med innskriften ”Til den vakreste” inn blant gudinnene Afrodite, Hera og Athene, noe som selvsagt utløser en intens rivalisering blant de tre skjønnhetene. Zevs bestemmer at en dødelig, et menneske, skal opptre som skjønnhetsdommer og utpeker Paris, prins av Troja, til oppgaven. Gudinnene forsøker å bestikke ham: Hera lover ham makt, Athene krigslykke og Afrodite kjærlighetslykke i form av verdens vakreste kvinne, den skjønnne Helena, prinsesse av Sparta. Hun er dessverre allerede gift, men dette er ikke noe problem for en gudinne, og med Afrodites hjelp bortføres hun av Paris. Og dermed utløses Den trojanske krig som fører til Trojas undergang. Et problem med disse mytene er at det ikke lar seg si med sikkerhet at fruktene det er snakk

Lucas Cranach d. e. *Adam und Eva*
(1526, fra www.zeno.org).

(hankjønn) som betyr ”dårlig, mindreverdig, ond”. Substantivet har lang vokal, og adjektivet kort vokal, men i skrift fremstår adjektivet som identisk med *malus* (epletre) og *malum* (eple). I den kristne tradisjon oppfattes eplet som symbol på arvesynden og kjødets lyst. Det er derfor ikke merkelig at kvinnebryst ofte sammenlignes med epler. Når Jesusbarnet eller Jomfru Maria avbildes med et eple i hånden, er dette imidlertid blitt til et bilde på at synden er blitt overvunnet. Hos maleren Lucas Cranach d. e. (ca. 1475 – 1553) finner vi mange varianter av syndefallet. På maleriet som er gjengitt her, ser vi Adam og Eva foran Kunnskapens tre. Treet fremstår entydig som et epletre bugnende av frukt. I forgrunnen ser vi vinranker og druer, med vinbladene strategisk plassert. I en symbolsk framstilling av den harmoni som hersket før syndefallet, ligger løven fredfullt sammen med de andre dyrene. En bit av eplet ble forresten sittende igjen i Adams hals, hvor det ble til adamseplet, et minne om et fatalt fruktmåltid. Et annet livsfarlig eple finner vi i eventyret om *Schneewittchen* (Snøhvit), som faller i en dødlignende søvn etter å ha spist av et fristende, men forgiftet eple hun har fått av sin onde stemor.

Her kan det være på sin plass å trekke inn lyrikeren og fruktdyrkeren Olav H. Hauge. I hans dikt finnes det mange referanser til epledyrking. I ett av disse diktene, ”Eg hogg ned den store apalen utfor glaset”, skriver han at han har måttet hogge ned en stor apal både fordi den tok lys og utsyn og fordi Gatnerhallen ikke lenger ville ha epler av sorten Flaskeepple. Dette er en gammel eplesort som ser ut til å ha sitt opphav i Holstein. Flaskeepplet som har en gjennomsnittsbredde på 66 mm og en gjennomsnittshøyde på 72 mm, er nærmest egg- eller valseformet, og det er ikke lett å argumen-

om, virkelig har vært epler. Det kan like gjerne ha vært kveder eller appelsiner.

En annen eplemyte er knyttet til de fatale hendelsene i Edens hage hvor Eva, forledet av slangen, får Adam til å spise en av de forbudte fruktene fra Kunnskapens tre. Konsekvensene av dette syndefallet kjenner vi alle. De fleste av oss assosierer fruktene på Kunnskapens tre med epler, noe som imidlertid ikke har noen rot i Bibelen, hvor det nokså ubestemmelig bare er snakk om ”frukter”. At disse fruktene etter hvert ble til epler lar seg på den ene siden forklare gjennom eplets sterke stilling i ikke-kristne myter og på den andre siden gjennom et ordspill som ser ut til å ha sin rot i *Vulgata*, den første latinske bibeloversettelsen. Slangens ord til Adam og Eva om at ”dere vil kjenne godt og ondt”, er i *Vulgata* oversatt som ”*scientes bonum et malum*”. Ordspillet ligger i adjektivet *malum* (intetkjønn)/*malus*

tere for at det skal ha fått sitt navn pga. en entydig likhet med en flaske. Hvis vi tar en titt på eplesortens danske og tyske navn, ser vi at det er sammenligningen med kvinnebryst som har vært avgjørende. Både i eldre dansk og tysk kan *flaske/Flasche* være en betegnelse på kvinnebryst. Enda tydeligere blir dette når vi ser på det vanligste danske navnet på dette eplet, *Nonnetitte*, etter nedertysk *Titte*, som opprinnelig betyr brystvorte, men som etter hvert har utviklet seg til en folkelig betegnelse for kvinnebryst. Utviklingen tilsvarer den vi finner i norsk *pupp*. På folkelig dansk har sorten også enda mer eksplisitte navn: *Nonnepatter, Jomfrupatter*.

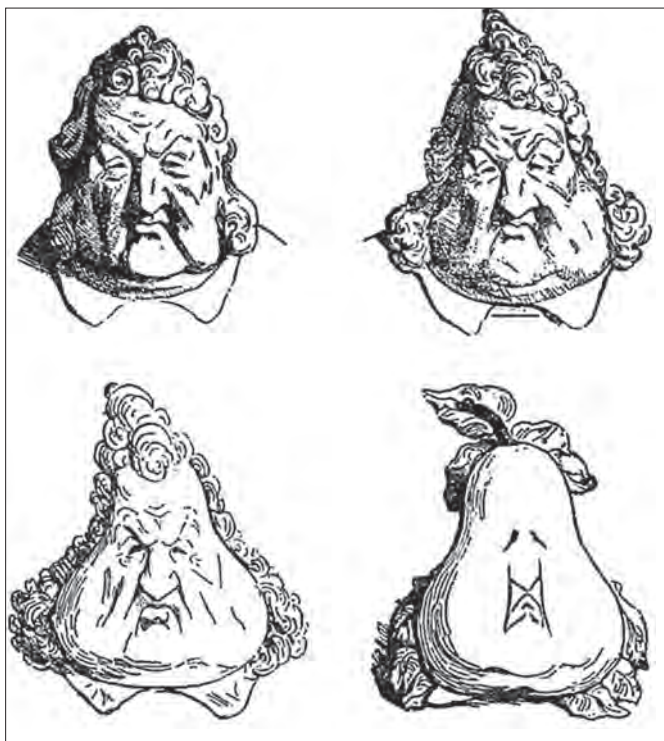
De to andre fruktene i vår frukttrio kan ikke oppvise den samme lange forhistorien som eplet. Både *pære* og *plomme* er gamle lånord som stammer fra latin. Norsk *pære* (som er kommet til norsk gjennom gammelengelsk *pere*), engelsk *pear*, fransk *poire*, tysk *Birne* går alle tilbake til latin *pirum* (frukten)/*pirus* (treet). I latin ble ordet svært ofte brukt i flertallsformen *pira*, som ble oppfattet som et hunkjønnsord da det fant veien inn i andre språk. I tysk har ordet dessuten også blitt utstyrt en *-n*. Dette skyldes at en *n* er kommet inn gjennom at substantivet på samme måte som på latin ofte ble brukt i flertall: gammelhøytysk *bir(e)n*. I gammelhøytysk finnes former både med *b-* og *p-* i framlyd (*bira, pira*).

På samme måte som *eple* blir *pære* ofte brukt om pæreformede gjenstander (jf. *bestepære, lyspære*). Ordet brukes ofte om hode, og en person kan derfor være *høy/blot på pæra*. I en kjent karikatur fra 1831 bruker f.eks. tegneren Honoré Daumier (1808 – 1879) pæren for å latterliggjøre kong Louis-Philippe (neste side).

Som forsterking dukker pæren tilsynelatende også opp i helt andre sammenhenger: en person kan være *pære full* eller snakke *pære tøv*. Her dreier det seg ikke om frukten, men sannsynligvis om en forvanskning av fransk *pure* = ren, fullstendig. Ludvig Holberg utnytter forresten denne språklige likheten i ett av sine epigrammer:

Jeg troer at Træets Frugt var Æble ej, men *Pære*:
hvor kan vi ellers tidt saa pæredumme være?

For ordet *plomme* er forholdene på mange måter de samme som for *pære*. Plommen kommer fra områdene rundt det østlige Middelhav. Ordet går tilbake til latin *prunum* (frukten)/*prunus* (treet), som igjen er et lånord fra gresk *proûmnon* (frukten)/*proûmnē* (treet). Vi finner ordet igjen i fransk *prune*, mens det i alle germanske språk og i enkelte østlige franske dialekter opptrer med en *-m-* som ikke er så lett å forklare. Det er mulig at de greske *-m-*formene er kommet inn i germansk gjennom en mer østlig innvandringsrute over den nordvestlige delen av Balkanhalvøya, både da og nå et sentrum for plommedyrking. I germanske språk har ordet som oftest *-l-* og ikke *-r-*: gammelengelsk *plūme*, norrønt *plūme*, gammelhøytysk *pfrūma* el. *pflūma*. I tyske dialekter finnes ennå former med *-r-*. Overgang fra *-r-* til *-l-* er ikke uvanlig fenomen, jf. latin *peregrinus* som blir til tysk *Pilger* og norsk *pilgrim*. I moderne dansk finner vi en annen variant, *blomme*. Her skyldes den innledende *b-* en sammenblanding med *blomme* (blomst). På norsk opptrer et lignende fenomen idet *eggeplomme* ikke har noe å gjøre med frukten, men med *blomme* i betydningen blomst. Svensk *plommon* (og *päron*) er oppstått i analogi med andre frukt- og bærnavn på *-on* (f.eks. *smultron*).

Honoré Daumier. *Les Poires*
(1831, fra www.quora.com).

Også norsk *plomme*/tysk *Pflaume* er et ord som er blitt overført til legemsdeler, men i motsetning til de to foregående havner vi her i et entydig vulgært språksjikt. På flere språk brukes plommen på grunn av sin utseende og sin konsistens som en vulgær betegnelse på det kvinnelige kjønnsorgan. Forfatterens bluferdighet avholder ham fra å eksemplifisere denne bruken.

I forbindelse med *plomme* kommer vi ikke utenom å si noen ord om *sviske*, et ord som er lånt fra tysk. For de fleste av oss er *sviske* i dag identisk med tørkede plommer, men i pomologien, læren om fruktdyrking, klassifiseres storparten av de plommer som dyrkes i Europa, som *sviskeplommer*. Denne norske betegnelsen er i grunnen nærmest smør på flekk. I Nordtyskland brukes *Pflaume* generelt om plommer, i Sørtyskland skilles det mellom *Pflaume*, runde plommer som modner tidlig, og *Zwetschge*, mer avlange plommer som blir senere modne. Ordet *sviske* viser dessuten hvordan et ord gjennom tidene kan forvandles og forvanskes til det nærmest ugjenkjennelige. Det mest sannsynlige opphavet er *davascena*, et ord som lar seg påvise i eldre franske og italienske dialekter. Dette kommer fra senlatin *damascena* og gresk *damáskenōn*, plommer fra Damaskus, noe som viser til at plommen er en frukt som opprinnelig kommer fra det østlige Middelhavsområdet. Allerede hos Plinius d.e. er det snakk om *pruna damascena*, jf. også engelsk *damask plum* og nederlandsk *damastpruim*. I tysk er den første stavelsen *dav-* blitt kontahert til *tw-* eller *dw-* som i samsvar med den høytyske lydforskyvningen igjen er blitt til *zw-*, og da får vi *Zwetsche* eller *Zwetschge* som vi finner igjen i norsk *sviske*. For å gjøre bildet enda mer komplisert blir *zw-* i deler

av det tyske språkområdet til *qu*-. Bestiller man et glass plommebrennevin, kan man derfor like gjerne få et glass *Quetschenwasser* som *Zwetschgenwasser*.

Litteratur

- Arbmann, H., Hoops J. & Beck, H. 1973 – 2008. – *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* – 2. utg. Berlin.
- Bertsch, K. & Bertsch, F. 1947. – *Geschichte unserer Kulturpflanzen*. – Stuttgart.
- Bibelen. 2011. – E-utg.: <www.bibel.no/site/core/content/Home/Hovedmeny/Nettbibelen.aspx#.UOVklnfgeTA>
- Biblia Sacra Vulgata*. E-utg.: www.biblegateway.com/versions/?action=getVersionInfo&cid=4
- Bredsted, H. C. 1890 – 1896. – *Haandbog i dansk Pomologi*. – Odense.
- Falk, H. S./Torp, A. 1910 – *Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch*. – Heidelberg.
- von Fischer-Benzon, R. 1894 – *Altdeutsche Gartenflora*. – Kiel/Leipzig.
- Fægri, K. 1960. – *Norges planter*. – Oslo.
- Genauast, H. 1996. – *Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen*. – 3. utg. Hamburg.
- Hauge, O. H. 1971. – *Spør vinden*. – Oslo.
- Hegi, G. 1995. – *Illustrierte Flora von Mitteleuropa. Bd. 4, Teil 2B*. – 2. völlig neubearbeitete und erweiterte Aufl. Berlin/Wien.
- Holberg, L. 1863. – *Epigrammer oversatte fra den latinske tekst*. – Trondhjem.
- Juniper, B. E. & Mabberley, D. J. 2006. – *The story of the apple*. – Portland, Oregon.
- Kalkar, O. 1918. – *Ordbog til det ældre danske sprog. Bd. 5*. – København.
- Kluge, F. 2002. – *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. – 24. oppl., Berlin, New York.
- Kvaale, E. & Skard, O. 1958. – *Norsk pomologi. Bd. 2. Perer*. – Oslo.
- Lagerberg, T., Holmboe J. & Nordhagen R. 1950 – 1958. – *Våre ville planter* – Rev. og forøkt utg. Oslo.
- Lange, J. 1960. – *Ordbog over Danmarks plantenaavne*. – København.
- Lloyd, A., Springer, O., Lühr, R. & Purdy, K. 1988 – 2009. – *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen*. – Göttingen.
- Marzell, H. 1943 – 1958. – *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*. – Leipzig.
- Moldenke, H. N. & Moldenke, A. L. 1952. – *Plants of the Bible*. – New York.
- Müller, G. & Frings, T. 1968 – *Germania romana 2*. – Halle (Saale).
- Norsk ordbok. *Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. 1966 – 2012. – Oslo.
- Rolland, E. 1903. – *Flore populaire ou Histoire naturelle des plantes dans leurs rapport avec le linguistique et le folklore*. – Paris.
- Sauerhoff, F. 2004. – *Etymologisches Wörterbuch der Pflanzennamen* – 2. utg. Stuttgart.
- Stedje, P./Skard, O. 1947 – *Norsk pomologi. Bd. 1. Epler*. – 3. utg. Oslo.
- Walde, A. 1938. – *Latinisches etymologisches Wörterbuch*. – 3. oppl. Heidelberg.
- von Wartburg, W. 1959. – *Französisches etymologisches Wörterbuch. Bd. 9*. – Basel.
- Aasen, I. 1918. – *Norsk ordbog*. – 4. utg. Kristiania.

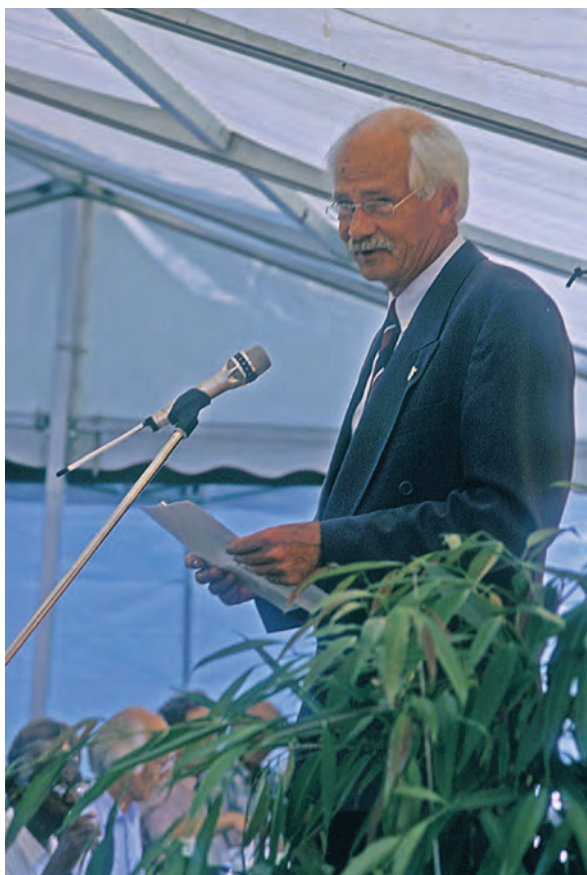
Til minne: Cornelis C. Berg (2. juli 1934 - 31. august 2012)

Per H. Salvesen Arboretet og Botanisk hage, Universitetsmuséet i Bergen, Mildevegen 240, N-5259 Hjellosestad (per.salvesen@um.uib.no).

Cornelis C. Berg tiltrådte som professor ved Universitetet i Bergen 1. november 1985 og ble samtidig direktør for Stiftelsen Det norske arboret. Han fikk ansvaret for å lede det nyopprettede "Fellesinstituttet for Arboretet og Botanisk hage (ARBOHA)" og skulle styre og utvikle Arboretet, Universitetets nye botaniske hage på Milde og Muséhagen i Bergen sentrum. Utfordringene sto i kø, samtidig som det rådde stor optimisme. Det virker i dag nesten utrolig å lese følgende i årsmeldingen for 1985:

"...et av de første problemene det måtte tas stilling til i ARBOHA var utstillingsveksthuset på Nygårdshøyden. Det var gammelt, dårlig vedlikeholdt, og så stor sikkerhetsrisiko at det etter pålegg fra Universitetets ledelse måtte stenges for publikum umiddelbart for jul. Gartnerpersonalet benyttet sikkerhets-hjelmer under arbeid i huset. Universitetet satser på å bygge et nytt utstillingsveksthus i løpet av 1986/87."

Problemen i veksthuset ble tatt hånd om slik at det kunne åpne, men nytt veksthus har Muséhagen enda til gode. Derimot fikk man bygget veksthus til forskning, oppformering og vedlikehold av planteresamlinger på Milde. Det sto ferdig 1991, og det var en stor dag for Berg da det kunne innvies med prominente gjester. Her fikk han plass til sin verdi-

Direktør for Det norske arboret, Cornelis C. Berg taler under innvielsen av nytt veksthus ved Arboretets 20-års jubileum 21. mai 1991 (foto: Steinar Handeland).

Direktør for Det norske arboret, Cornelis C. Berg taler under åpningen av 'Blondehuset' på Arboretets dag 23. august 1992 (foto: Alf Helge Søyland).

fulle samling av tropiske arter i slekten *Ficus*, fiken, og dermed en uvurderlig basis for videre forskning ved Universitetet i Bergen. En lang rekke publikasjoner fra hans hånd i internasjonale tidsskrifter i årene som fulgte, vitner om dette.

Optimismen raddet også grunnen for Botanisk hage på Milde, og selv om det var en ambisiøs plan Berg kunne legge fram for Kollegiet ved Mat.-Nat.-fakultetet i 1993, ble den likevel vedtatt. En storstilet åpning ble arrangert ved Universitetets 50-års jubileum i 1996. I noen år var Botanisk hage på Milde offisielt satsingsområde for Universitetet og Fakultetet, og for oss som var med på prosessen var framgangen til å ta og føle på. Universitetet etablerte en ny ledelsestruktur, og professor Per Magnus Jørgensen tok over det nye "Senter for arboret og hagedrift", som nå samlet driften av virksomheten på Milde. Selv om dette nok følt som en stor frustrasjon, fikk Berg bedre tid til sin forskning. Han reiste mye og i perioder der han var utenlands, fungerte undertegnede som direktør for Stiftelsen Det norske arboret. Med tiden fant styret for Arboretet ut at det ville være bra for alle parter om Berg ble gitt fri fra stillingen som direktør, og kunne konsentrere seg fullt og helt om forskningen, og undertegnede ble bedt om å søke stillingen etter ham i 1998. Samarbeidet med Berg bød utvilsomt på utfordringer, men vi hadde en god tone og våre uenigheter gikk ikke ut over engasjementet for Arboretet og Botanisk hage på Milde.

Berg var klar på at formidling er en sentral oppgave for enhver forsker, og han likte selv å fortelle om sin forskning til interesserte tilhørere og lesere. Han hadde i flere år omvisninger for publikum i veksthuset på Milde på Arboretets dag, der han fortalte fra sitt arbeid i tropene og demonstrerte plantene han studerte. Dette var godt besøkte og svært populære anledninger til å kikke inn i en ukjent og eksotisk planteverden.

Samarbeidet med venneforeningen var viktig for Cornelis C. Berg. Her har han nettopp mottatt ny lyng-hage symbolisert ved en kurv med lyng fra daværende leder i Arboretets venner, Hanne Katinka Hofgaard, til Arboretets 25-års jubileum 21. august 1996 (foto: Steinar Handeland).

Da vi kastet oss ut i det med nytt årsskrift "Årringen" for Arboretet og Botanisk hage i 1997, var noe av foranledningen utgivelsen av "Nytt fra Arboretet på Milde", som kom til på initiativ fra C. C. Berg. Undertittelen lød: "Hilsen til Arboretets venneforening – Nr. 1 – 1988" (se neste side). Det ble med det ene nummeret, og "Årringen" ble av enkelte spådd samme skjebne, men Berg grep også her anledningen til å formidle, og bidro med flere interessante og fengende populærartikler om sine kjære studieobjekter i *Ficus* og *Cecropia*. Dette var med å skape bredde i vårt utadrettede arbeid, og var svært viktig i startfasen for Årringen. Vi vil minnes C. C. Berg som en stor vitenskapsmann, men også som en allsidig og folkekjær botaniker som var opptatt av å spre sin kunnskap ikke bare til sine fagfeller, men til det brede publikum.

Publikasjoner

Bergs vitenskaplige publikasjoner er referert av andre, her vil vi trekke fram de populærvitenskapelige bidragene med tilknytning til Milde:

- Berg, C. C. 1988. – En gjest i arboretet. – *Nytt fra Arboretet på Milde Nr. 1*, s. 11.
- 1998. – 'Slangeved' – en 'løvetann' blant tropiske trær. – *Årringen 1998*, s. 87-92.
- 1999. – Ficus – mer enn bare en stor slekt. – *Årringen 1999*, s. 83-92.
- 2000. – Pollinering i slekten fiken (*Ficus*). – *Årringen 2000*, s. 54-60.
- 2000b. – Arboretet på Milde. – *Lustgården 2000*, s. 63-68.

NYTT FRA *Arboretet*
PÅ MILDE

HILSEN TIL ARBORETETS VENNEFORENING — NR. 1 — 1988

NYTT FRA *Arboretet*
PÅ MILDE

Dette første arboret-nytt er et eksperiment, meningen er at det skal følges av andre med en frekvens av i det minste ett pr. år. Meningen med arboret-nytt er å etablere og forsterke gode forbindelser mellom «Arboretets venneforening» og Arboretet på Milde ved å formidle informasjon om arboretet, dets planer og samlingene.

Et første produkt er det alltid mulig å gjøre bedre. Et hvert forslag som kan gi forbedring er velkomment.

Cornelis C. Berg

HILSEN TIL ARBORETETS VENNEFORENING — NR. 1 — 1988

Årringen 2012

Årsskrift nr. 16 for ARBORETET og BOTANISK HAGE, MILDE
Universitetsmuséet - Universitetet i Bergen

Innhold

Erfaringer fra artssamlingen av *Rhododendron* i Det norske arboret, Milde.

– Del II, subgenus HYMENANTHES – Per Magnus Jørgensen	s. 4 - 118
Hortus conclusus – Frauke Materlik	s. 119 - 126
"Naboens Sør" – eit eplemysterium – Dag Olav Øvstedal og Bodli Oma.....	s. 127 - 129
Årsberetning 2011 for Arboretets venner – Tor Jan Ropeid	s. 130 - 136
Årringens botanisk - etymologiske språkspalte – Tor Jan Ropeid	s. 137 - 143
Til minne: Cornelis C. Berg (1934 - 2012) – Per Harald Salvesen	s. 144 - 146

Forbered turen - Besøk vår hjemmeside

<http://www.uib.no/arboretet/>

Her kan du følge med i hva som skjer gjennom året, laste ned brosjyre med kart på norsk, engelsk, tysk eller fransk, sjekke aktivitetskalenderen og mye mer.

Du kan også følge oss på **facebook**.....

Forsidebilde: *Rhododendron calophytum*, Milde (foto: Bjørn Moe).

Årringen kommer ut årlig. Abonnement kr 150,- pr. år ved tegning for 3 år eller mer. Løssalg: kr 175,-.

Gratis for medlemmer i Arboretets venner.

